Egon Erwin Kisch: Prágai Pitaval

Bibliotheca, Budapest, 1958
Fordította: Ember Mária, Finály Olga

A MAGISZTER UTOLSÓ BÖRTÖNÉBEN

Húsz János prágai magiszter utolsó fogságának napjait lélegzetállító módon írja le konstanzi kínszenvedéseinek krónikája. A kín, amelyet a Rana szigetén a dominikánus klastrom tornyában és Gottlieben erődjében[1] állt ki, a gyalázat és a fájdalom, melyet hideg kőhöz bilincselve elviselt, a kloaka közelsége, börtöncellájának homálya, vese- vagy epekőbántalma, amelyet beöntéssel inkább fokoztak, semmint enyhítettek – mindez semmi ahhoz a határtalanul ravasz machinációhoz képest, amivel 1415 júniusának első napjaiban „a zsinat rendelkezésére bocsátották”, azaz tárgyalóképtelenné tették.

A ferencesrendi kolostor refektóriumában vádlók százai, a császár, pápák, pátriárkák, bíborosok, püspökök, apátok és prépostok álltak szemben a szerény magiszterrel; valahányszor felelni próbált vádjaikra, „olyan ordítozással támadt rá az egész tömeg, hogy minden oldalra, jobbra és balra, előre és hátra védekeznie kellett”. Mások gúnyosan mekegtek, hogy védekezését ne lehessen érteni. Ha azonban megvonta vállát és hallgatott, hiszen szavát úgyis elnyelte volna a pokoli zaj, akkor felujjongtak mindnyájan:

– Látod, most hallgatsz, érre nem tudsz felelni!

Esténként a magas uraságok könnyű homokfutóikon szállásukra hajtattak, hogy a finom falatokat elfogyasszák és puha dunnák között gyűjtsenek erőt másnapra.A beteg magisztert – aki immár hetedik hónapja sínylődött börtönlevegőben, világosság pedig csak gyéren szűrődött be hozzá – nem vezették vissza a Gottlieben vár kazamatáiba (ahová időközben az a férfi is bekerült, aki egy évvel előbb Huszt lefogatta, de ez idő tájt már nem volt csalhatatlan pápa, hanem csak Balthasar Cossa, a leleplezett csaló), hanem sötét lépcsők során át a ház tömlöcébe kísérték.

Egyetlen porcikája sem volt már ép a mártír magiszternek, és a következő napon kellett az igazságát bebizonyítania a világ hatalmasságaival és főokosaival szemben. Egyetlen porcikája sem volt már ép, csupán a feje, amellyel gondolkodott, és a szája, amellyel gondolatait szavakká formálta. Az utolsó kihallgatás előtti éjszakán (június 8-án) feje és szája is felmondta a szolgálatot. Szédülési rohamok gyötörték, a szemét sem bírta lehunyni, és az őrök azt állítják, hogy üvöltött fájdalmában, fejfájás kínozta, rázta a hideg, sajgott a foga. (*„Nam et noctem praeteritam dolore dentium totam insomnem duxerat”* – mondja a per utolsó napjáról szóló jelentés.)

Miért szenvedett úgy a fogfájástól? Mindaddig az inkvizítorok kérdéseinek százaira felelt meg erős hangján, s egyedül az tette lehetővé számára, hogy a nyilvános tárgyalás farkasordítása közepette mégiscsak meghallgatásra találjon. S lám, elzárta ajkát az ég, amelynek ügyét akarta védelmezni, fogfájást bocsátott rá, felduzzasztottá orcáját, a fejébe őrjítő

---

1 A konstanzi püspök vára

fájdalmat költöztetett. Ez nem lehetett véletlen: hiszen ez a betegség az utolsó napokban tört rá, közvetlenül azelőtt, hogy még utoljára visszavonhatta volna tanait; s még hozzá oly hevesen, hogy a magiszter attól tartott: másnap már nem lesz ereje a keresztkérdésekre megfelelni. Isten talán ezzel a megpróbáltatással adott jelt a behódolásra? A fogfájás gyötörte Húsz János a legfőbb bíróhoz könyörgött. Reggel, mire a nap kiemelkedett a városárokból, már tudta, mit kell tennie. Míg csak teste bírta, állta az egyházi fejedelmek kérdéseit, majd halottsápadtan megtántorodott.

A rigai püspök és az alabárdosok visszavitték a szemmelláthatóan istentől látogatott, konok eretneket a földalatti odúba, amelyet többé, a máglyán való kivégeztetéséig, el sem hagyhatott.

*

A megégetett magiszternek ezt az utolsó és legszörnyűbb börtönét Konstanzban nem könnyű megtalálni. Még azok az újabb épületek is, amelyek történelmi nevezetességű házak helyén épültek, meg vannak jelölve (így az Obere Laube 19. szám alatti modern lakóház például Prágai Jeromos emléktáblájával dicsekedhet)[2], a ferencesrendi kolostor börtöntornya azonban jeltelen. Sem az idegenvezetők, sem a hotelportások nem tudják, hogy Konstanzban ferences kolostor létezik. Az épülettömböt csupán az fedezheti fel, aki átböngészte a régi városi krónikákat, mivel azóta részben Ipariskolának, részben Fiúiskolának nevezik és fel is újították. Az iskolaépület főbejárata a Stephansplatzra nyílik, a hátsó frontot pedig az „Untere Laube 12”-es szám jelöli. Itt húzódott valaha a városfal, innen nem nyílt kapu a kolostorra. Épp ahol a kolostor frontja végződne, ugrik elő a torony négyzetes tömbje, tőle északra a háznak már csak alig négyméteres homlokzata maradt meg, s az utcáról az is toronyformának látszik. A hatalmas kolostorépület a múlt században kaszárnya volt, tornya pedig – a hagyományhoz híven – fogda. A zsinat idején a foglyokat a földdel egy szinten helyezték el, csupán tető húzódott felettük, és ott, ahol a két méter széles kockakövekből épült fal elkeskenyedik, egy elérhetetlen ablak. Ezt a helyiséget ma mosókonyhának használják, utólag második mennyezetet húztak benne, de oly ügyetlen munkával, hogy a régi nyomai mindmáig láthatók; a vele szomszédos lomtárban, amelyet nem is renováltak, az a hátborzongató gondolat hatalmasodik el rajtad, hogy ezen a kőpadlón valaha emberek feküdtek… A börtönök közül Húsz Jánosnak jutott a legelriasztóbb, mivel veszedelmesebb volt, mint más, közönséges eretnek; lázadó ember, aki a népért harcolt, s joggal tiszteljük a szocializmus előfutárai között.

Amikor Adelseggné asszony, az iskolaszolga felesége, a torony jelenlegi lakója értesült róla, hogy mit keresünk, összecsapta kezét:

– Hát mégiscsak igaz, amit a papa mindig mondott!

---

2 Prágai Jeromost, Húsz János tanainak követőjét és terjesztőjét is máglyára ítélték. 1416. máj. 30-án végezték ki.

A papa, a szürke pofaszakállas Anslinger úr, a rácsos ablaknál ül, hetvennyolc éves. Maga is iskolaszolga volt itt valaha, s régi szolgálati lakásában él, nyugdíjban, a vejénél.

– Amikor ide költöztem mint még egészen fiatal ember, azt mondta nekem a rektor úr: „Megszentelt helyen fogsz lakni, ez volt a nagy cseh reformátor, Husz János utolsó börtöne.”

– De mi nem hittük el – szól közbe a lánya.

– Hát nem járt itt soha senki, hogy a tornyot megnézze?

– Negyven éve lakom itt, de még nem jött senki.Maga az első.

Az öreg valósággal büszke, amiért még életében kiderült, hogy nem lódított, és mert a vendég egy, a konstanzi zsinatról szóló régi mű alapján be tudja bizonyítani, hogy a tévedés kizárt. Anslinger úr mesélte, miként hoztak sok-sok évvel ezelőtt egy óriási kőoszlopot Hegnéből, hogy Konstanz földjén felállítsák, ott, ahol Huszt és Prágai Jeromost megégették.

– Nyolc ló húzta a kocsit, amelyen a kő volt, s mégis elbotlott a Kanzleistrassén kettő, egyik a lábát törte, ott voltam magam is. Az emberek ezt kiáltozták: „Isten ujja! Amiért emlékművet akarnak emelni a cseh eretneknek!” A fuvarosok ki is fogták lovaikat, s a követ ökrökkel kellett elvontatni, a saját két szememmel láttam…

AMIRŐL AZ INKVIZÍCIÓ ELFELEDKEZETT

Egyetlen nyom megsemmisítéséről feledkezett meg hajdanában az egyház, midőn nyomtalanul akart eltörölni a föld színéről egy eretneket; testét el is égette és hamuját a négy világtáj felé szórta. Még a nevét sem – pedig annak sok tisztelője akadt a keresztények között – tüntették fel a kivégzési jegyzőkönyvben. Ne maradjon fenn az sem. Egyetlen nyom eltüntetéséről mégis megfeledkezett a szent inkvizíció.

Jakopos Olympidarios Palaeologos emelte a choteríni Matthaeus Collinus magiszter emlékezetére azt az emléktáblát, melyet a prágai Carolinum[3] felső emeletén a folyosófalba mélyesztettek. A mester vörösmárvány reliefjéről az évszázadok során lekopott az orr; de sértetlenül megmaradtak Homérosz művei, amelyeket fellapozva tart kezében, az Odüsszeiát az elejénél és az Iliászt a végénél. Babérlevélre vésett betűkből rakódik össze az ajánlás: „Ezt, Collinus, érdemeidért állítja neked a száműzetésben nemesedett Jakobus Palaeologus.

– Te, aki befogadtál szerencsétlen utaim után, fogadd barátságom és hálám e jelét.” Egy görög felirat pedig így szól:

„Isten nevében kezdem és végzem. – A Kourimból származó choteríni Matthaeus Collinusnak, a vendég- szerető férfiúnak, a hellének barátjának és a görögnyelv tanárának állította ezt az emlékkövet Jakopos Olympidarios Palaeologos, a száműzött, aki Khioszban született, ártatlanul bíróság elé állíttatott, mindenütt üldözést szenvedett, egyedül Csehország fogadta be, ott él ma is, sok méltánytalanság közepette – az 1568-as évben.”

Jakopos Palaeologos, állítása szerint, az utolsó, trónját vesztett görög császár ivadéka volt, kinek családja Konstantinápoly eleste után[4] Khiosz szigetére menekült. A Szmirnában uralkodó törökök azonban a Palaeologosok kiszolgáltatását követelték a görögöktől, így tovább kellett menekülniök. Jakopos apjának Rómában meg kellett tagadnia görög hitét és két fiának be kellett lépnie a dominikánus rendbe. Míg a nagyobbik a katolikus hierarchia legmagasabb fokára is feljutott és végül vatikáni bíboros lett, addig Jakopos megszökött a kolostorfalak közül, hogy az evangélikus és a görög egyház egyesítéséért harcoljon és hogy életét tudományos és szabadságeszméi népszerűsítésének szentelje.

Prágában – mert oda fordult az osztrák örökös tartományok közül – úgy hatott a feltűnése a *Sodalitas literariara,* erre a szigorúan humanista jellegű tudóstársaságra, mint amikor egy reménytelen kívánság mégiscsak teljesedik. A görögök országából jött a vendég, a görögök országából, amely után úgy szomjazott a lélek, és a bizánci császári házból ered; bölcsője fölött Khiosz

3 Az 1348-ban alapított egyetem épülete.

4 1453: a bizánci birodalom bukása.

napja mosolygott, Homérosz napja! Nem olyan a Hasenburg a Smíchovon az esti szürkületben, mintha Priámosz erődjére hasonlítana?

1566. június 4-én meghalt a prágai hellénofilek[5] vezére, a choteríni Matthaeus Collinus magiszter, és Palaeologos, aki egy óvárosi patríciuslánnyal kötött házassága révén Prágában polgárjogot és nagy vagyont nyert, a prágai Magnum Collegium Carolinumban emléktáblátakart neki állíttatni. Az egyetemi tanács azonban elutasította ajánlatát, mivel akkoriban már éreztette hatását a Jakopos Palaeologos ellen Rómából irányított üldöző hadjárat.

Brus von Müglitz (Mohelnice), az első érsek Prágá-ban 140 évvel a huszita idők után, kinevezését követően nyomban a tridenti zsinatra utazott és onnan derekasan befeketítette Palaeologost Ferdinánd főherceg,[6] II. Miksa császár testvére előtt. De az érsek habzószájú vádaskodásában egyetlen szó sincsen arról, hogy nevét jogtalanul viselné vagy jogtalanul vezetné vissza eredetét a görög császári házra, pedig ez, a címekre sokat adó Habsburg szemében perdöntő lehetett volna. Ezeket a hazugságokat csupán a nép számára koholták, s csak később keltek szárnyra, hogy még évszázadok múltán is éljenek. Hogy mennyire retteghetett a kortársi katolicizmus „a szerzetes” Palaeologos tanaitól, azt mindenekelőtt ez a nagy, világtörténelmi zsinatról szóló titkos tudósítás bizonyítja:

„... és kegyelmesen és bizonyosan elhiheti Hercegi Felséged, hogy rendelkezésre állnak ugyanezen szerzetes sajátkezű írásai, amelyekben maga is beismeri mindazokat az eretnekségeket, amelyeket a nyomtatott kiközösítési bulla felsorol. És egész halom tanúvallomás áll rendelkezésre, éspedig nem a legrosszabb polgároktól; száznál több személyre rúg a tanúk száma, csupa tanult ember, püspökök és teológusok, kiknek még akkor is hinnem kellene, ha nyakamat veszélyeztetném vele, s kik mindnyájan elítélik őt és azt mondják, az az egyedüli célja, hogy minél több embert keverjen gyanúba, saját személyéről pedig elterelje a figyelmet. Ugyanakkor oly konok, hogy minden segítség, minden tanács hiábavaló; így a dominikánus rend főnöke és két bíboros urunk kegyelmet és irgalmat nyert részére ő Pápai Szentségétől, ő azonban gőgjében nem akar élni vele, hanem igazságosságért kiált és az igazságosságot nem annak célja és mértéke, hanem saját tetszése szerint értelmezi; másokat próbálván sérteni, csupán rontott vele a dolgán, mivel most még hevesebben figyelik...“

Ezt az épületes árulkodást Draskovics püspök[7] feljelentése követte, eredményt azonban ez sem ért el. Túlságosan sok barátja volt Palaeologosnak

---

5 Görögbarát

6 1547-től 1564-ig Csehország helytartója.

7 Draskovics György pécsi püspök, később kalocsai érsek és bíbornok, a tridenti zsinaton 1562 —63-ban I. Ferdinánd magyar király követe.

Prágában, befolyásuk a bécsi udvarig ért, és mivel védelmében még császári menlevél is érkezett a prágai érsekhez, nem kellett többé aggódnia.

A helytartóságon tiltakozott azért, mert visszautasították emlékmű-alapítási ajánlatát. Megjelent tehát az egyetemi tanács küldöttsége a cseh fő-országbíró előtt és kinyilvánította, hogy Palaeologost semmi esetre sem pusztán a kolostorból való szökése miatt üldözik, hanem mert a világi törvények ellen is vétett, a „Palaeologos” nem is az igazi neve, hanem a „Pietro Mascellara” (Massilare) névre hallgat.

E gyanúsítgatások ellenére a helytartóság kimondta, hogy Palaeologost, ha Collinus magiszter emlékezetére szobrot akar állíttatni, az egyetemi tanács nem gátolhatja. Kudarcot vallott a szentszéknek az a kísérlete is, hogy az agitátor expapot egy római küldöttel elfogassa és az inkvizíció börtöneibe hurcolja.

Róma bosszújának ki kellett várnia a maga idejét. És az elérkezett. A görög a „Négy kehelyhez” címzett házában szabadgondolkozásúakat látott vendégül és menedéket nyújtott egy, az Ágnes-kolostorból szökött barátnak is. Az egyház természetesen azzal vádolta a szökevényt, hogy lopott, mert a kolostor tulajdonát képező holmit (csuhát?) vitt magával, és így Palaeologosnál megjelent az óvárosi másodbíró és a barát kiadatását követelte. De addigra az üldözött már hetedhét határon is túl volt.

A klérus azon nyomban Palaeologos ellen emelt vádat, amiért segédkezet nyújtott egy szökött szerzetesnek, egy tolvajnak a városból való elmeneküléséhez, és ez a bűntett semmissé tette a császári menlevelet. A másodbíró utasítást kapott, tartóztassa le a kényelmetlen külföldit. 1571. március 30-án a poroszlók körülfogták a házát, aztán benyomultak. Palaeofogost állítólag egy vasládában találták meg, amelyet belülről magára zárt. Előbb a spinkai városi börtönbe kísérték, egy hónap elteltével pedig a podébradi állami börtönbe szállították.

Miközben a bebörtönzött semmiféle rágalom ellen nem védekezhetett, előéletére vonatkozóan olyan rémmesékkel etették a nyilvánosságot, hogy még a barátainak is elment a kedve szót emelni az érdekében. A császári szó azonban még megvédte a Rómába való hurcolástól; megúszta a kiutasítással.

Erdélyben, Lengyelországban, majd Morvaországban bolyongott, hadakozott a trinitáriusok és a pápisták ellen, az unitáriusok meg a humanizmus mellett. 1581 karácsonyán Uherský Brodon az olomouci püspök fegyveresei elcsípték és a klosterneuburgi rendház őrizetére bízták.

Most már nincs segítség. II. Rudolf nem Miksa; II. Rudolf spanyol kolostorokban nevelkedett, nem ismerte a konstanzi eretnekégetés visszhangját és tűri, hogy a pápa elszabadult vadját visszatereljék akiába.

Rómában a *Propaganda fide*[8] egyik cellájában Palaeologos két éven át hősiesen ellenáll minden rábeszélésnek, minden fenyegetésnek, minden kínzásnak és minden csábításnak, nem hajlandó sem visszatérni a katolikus egyház ölébe, sem elfogadni a hármas istenség szerinte pogány tanát, és így mint „konok eretnek" tűzhalálra ítéltetik.

1583. február 19-én két „marrano"[9]-val és egy hitehagyott karmelitával a *Campo di fiore*ra vezetik, a máglyához. Az egyik portugál zsidón, aki hajthatatlan maradt, meg a karmelitán végre is hajtották az ítéletet. A másik marrano a prédaéhes tűztenger láttán megtagadja a hitét, így tehát irgalomból megfojtják s csupán hulláját adják át a lángoknak.

Palaeologos útközben ellenáll ugyan d'Este bíboros és más magas papi méltóságok rábeszélésének, végül azonban mégis enged sürgetésüknek és kegyelmet kér. Az egyik szomszédos házba viszik, ott kell megvárnia a pápai végzést. Az így hangzik: „Palaeologos a máglyán, hangos szóval tagadja meg istenkáromlásait, a visszavonás szövege vétessék jegyzőkönyvbe, és Palaeologos intézzen sajátkezű üzenetet németországi követőihez, amelyben tanait tévesnek ismeri el. Ezután ismét kísérjék vissza a börtönbe."

De a hitehagyott bűnbánata nem terjed idáig, esze ágában sincs ezeknek a feltételeknek eleget tenni, fenntartja, mégpedig „eloquenza incredibile"-vel (hihetetlen ékesszólással) eretnek nézeteit azok előtt a bíborosok előtt, akik lelke gyógyítására, teste megmentésére jönnek hozzá.

Az elmaradt eretnekégetés után egy héttel a külön kongregációra összeült egyházi fejedelmek többsége már amellett van, hogy új kivégzési időpontot kell kitűzni, de a pápa még halogatja a döntést.

Újabb két évig kérlelik, hogy térjen meg, majd ismét tűzhalálra ítélik. Paleotto bíboros, Bologna érseke, könyörög az elítéltért, testvéréért. XIII. Gergely pápa pedig, aki alig három héttel később maga is meghal, abban a „kegyelemben részesíti" a szerencsétlent, hogy elégetése előtt lefejezik.

1585. március 22-én Jakopos Olympidarios Palaeologost annak a rendnek a temploma előtt, amelyből mintegy harminc éve dezertált, a szent inkvizíció átadja a világi hóhér kezébe, az fogja fejét a törzsétől elválasztani. Hogy Palaeologos ez alkalommal – egy Baronius nevű egyházi személy jelenlétében – töredelmesen megtért volna a katolicizmushoz (ez a megállapítás minden egyes, az egyház által kezdeményezett kivégzésnél visszatér), ebben az esetben a legkevésbé sem lehet igaz, hiszen a megtérés nyomban megmentette volna. A hullát a lángok martalékául dobják, az elpusztított eretnek hamuját szerteszórják a négy világtáj felé; a jegyzőkönyvekben a kivégzettet „Pietro di Mascellara alias Palaeologos"-nak

8 Egyházi intézmény a katolicizmus terjesztésére.

9 Azok a zsidók, akik a XV. és XVI. század zsidóüldözései idején felvették a keresztény vallást, de titokban hívek maradtak hitükhöz.

nevezik, hogy az elvetemült istenkáromlónak nyoma se maradjon e földön. Kéziratainak példányait hiánytalan gondossággal megsemmisítették; még címüket sem tudni.

De egyetlen nyom eltüntetéséről megfeledkeztek: a prágai Carolinum emléktáblájáról, amelyet barátjának, s ezzel magának is emelt.

BORBÍRÓ HERCEG HÁROM PÖRE

Alsósziléziai XI. Henrik herceg uralkodására (1560-tól 1581-ig) az volt jellemző, hogy hitelbe tivornyázott és mulatozásaival egyre újabb adósságokat szerzett. „Élni és élni hagyni” – volt a jelszava –, de lehetőleg a mások költségére élni. Naponta leitta magát barátai és udvartartása körében, örökösen úton volt, szerette, ha megajándékozták, és ő is szeretett ajándékokkal megörvendeztetni másokat. Ez a mesébe illő életmód persze ínyére volt mindazoknak, akik részt vehettek benne. Ellenségei és irigyei, s ilyenekben nem volt hiány, alaposan kihasználták gyengeségeit.

Feleségét, Anspachi Zsófiát, aki négy évvel volt idősebb nála, be sem engedte az ágyába, sokkal jobban szerette a mások asszonyait és az idegen leánykákat. Amikor egyszer a hercegasszony panaszkodni mert, amiért egy ilyesfajta hölgyecske részt vett az udvari ebéden, őkegyelmessége a herceg olyan pofont kent le őkegyelmességének a hercegasszonynak, hogy az egész anspachi rokonságot magára haragította.

Mivel XI. Henrik a Piasztok nemzetségéből származott, azt remélte, hogy a gyermektelen lengyel király utóda lehet. Minthogy azonban Valois Henrik megelőzte, még kalandosabb tervet eszelt ki: Anglia szűzies királynőjét, Erzsébetet kívánta feleségül venni. Tervezte még, hogy Franciaországban Condé hercegnek, a hugenottavezérnek a szolgálatában háborúzik. De erre sem került sor és a herceg úr – félig Gargantua[10], félig Don Quijote – tovább vándorolt, tivornyázva, adósságokat hátrahagyva, a német tartományokon át.

Senki sem akarta már befogadni, ékszerei már régesrégen a uzsorások kezére jutottak, otthon, Liegnitzben ebek harmincadjára került minden. Az alsósziléziai rendek, akik fivéréhez, hainaui IV. Frigyes herceghez húztak, felkeltek kószáló fejedelmük ellen és II. Rudolf császárnak kellett közbelépnie. El lehet képzelni, mennyire gyűlölte ez a Hradzsinba bezárkózott és a miszticizmusba, katolicizmusba és a művészetekbe begubózott, sápadt Habsburg ezt a szabados, szláv eredetű, dőzsölő és Luther eretnek nézeteit valló sziléziait, aki mindig a Habsburgok ellenfeleinek oldalán harcolt.

Amidőn Henrik, a rendekkel való vitája miatt, első ízben járt a prágai udvarban, Rudolf még nem volt császár; 1575-öt írunk, apja uralkodásának utolsó évét. Útjáról hitelt érdemlően számol be emlékirataiban a mókáskedvű Hans von Schweinichen, a herceg kamarása és hitelügyi minisztere, famulusa és Sancho Panzája, pohárnoka és ivócimborája: „Ennek az 1575. évnek augusztus 13-i napján felkerekedtünk Liegnitzből két kocsin, az egyiket hat, a másikat négy ló vontatta, és Assmann von Küttlitz úr, én, Kaspar Heilung, Andreas Mohaupt, egy titkár és két apród voltunk ott. Hainaun, Bunzlaun,

10 François Rabelais francia író Gargantua c. szatirikus művének élvezethajhászó hőse.

Görlitzen, Zittaun, Jung-Bunzlaun, Brandeisen át mentünk Prágába. Mivel ő Római Császári Felsége a súlyos adósságügyekben segedelmére kívánt lenni a liegnitzi rendeknek őkegyelmessége Henrik herceggel szemben, Prágába ítéletnapot hívott össze, őhercegsége pedig előzőleg néhány birodalmi herceg és választófejedelem közbenjárását kereste. A császárig a herceg nem jutott el, hanem általam küldött jelentést a főudvarmesternek, milyen okból kell a birodalomba utaznia, és ezzel Ő Császári Felsége meg is elégedett. így hát Őhercegsége gyorspostán elutazott Prágából. Két mérföldenként egyegy koronát kellett minden egyes gebéért fizetnie. Az első napon tizenkét mérföldet kocsiztunk Pilsenig. Őhercegsége és szolgái már oly fáradtak voltak, hogy én a magam személyében soha életemben fáradtabb nem voltam. Habár szívesen ettem volna azon az estén valamit, annyi erőm sem volt, hogy egy tojást feltörjek magamnak, inkább étlen maradtam, fogtam a vánkost, amelyet a nyergemen hordok, egy padon a fejem alá tettem, és oly édesdeden elszunnyadtam, ahogy ágyban még soha. A postaállomáson aludtunk, azzal az elhatározással, hogy éjfélkor ismét talpon leszünk, de álmunk olyan édes volt, hogy a hajnalpírt sem vettük észre.” Pilsenből a lovasmenet Waldmünohenen, Regensburgon és Augsburgon át Heidelbergbe tart, a választófejedelemhez, aki éppen az elűzött Condé hercegnek nyújt menedéket és a liegnitzi hercegnek is megígéri, hogy „segedelmére lesz alattvalóival és a rendekkel szemben a prágai udvar előtt”.

Mainzban Henrik a választófejedelemtől kezeslevelet kap, Speyerben a herceg a legkiválóbb jogászokkal tanácskozik és száz magyar forintért jogi szakvéleményt irat velük a rendekkel folyó vitájáról, a pfaffenhofeni kolostorban a bajor herceg, Neuburgban pedig Pfalz grófja tesz ígéretet a sziléziainak, hogy érdekében latbaveti befolyását a császári udvarnál.

Ezután visszatérnek Prágába. Az utazás ezerötszáz tallérba került, „és ez alatt a rövid idő alatt, vagyis két és fél hét alatt, több mint kétszázkilenc mérföldet utaztunk, közben több napot egyhelyben is töltöttünk és nem keveset ittunk… Mihelyt Őhercegsége Prágába érkezett, az Udvarba hajtatott és jelentkezett a tiszt uraknál (a tisztviselőknél) és kérte Ő Császári Felségét, hogy halassza el nyolc nappal a kihallgatást, amíg őhercegsége a kért segedelmet meg nem kapja. A rendeknek tehát nagy költségek árán továbbra is ott kellett maradniuk. A tárgyalás napról napra húzódott, míg végre kb. hat hét eltelte után, Őhercegségét a tisztek egy órán át kihallgatták. Mivel a herceget a fejedelmek és választófejedelmek tizennyolc birodalmi követe támogatta, a dologból semmi sem lett, hanem az a határozat született, hogy Ő Császári Felsége mihamarább bizottságot küld Sziléziába, hogy az ott kihallgatásokat végezzen, a vallomásokat összevesse és döntsön. A rendek tehát ismét hazatértek és maradt minden a régiben.”

A herceg mindezzel keveset törődött. Prágában maradt, ami érthető is, hiszen egyrészt semmi sem csábítja Liegnitzbe, ahol a bizottság távollétében

is meg fogja állapítani, hogy a saját és az ország számlájára nem kevesebb, mint 485 466 tallér és 25 fehér garas[11] adósságterhet halmozott, másrészt, mivel a prágai élet nem a legkellemetlenebb; Rudolf király koronázására készülnek éppen, lovagi tornákkal, lovas versenyekkel és nagyszabású tivornyákkal, amelyeken az életvidám liegnitzi szívesen vesz részt. „Igen nehéz volt a szolgálatom azidőtt, – sóhajt Schweinichen, hűséges kincstárnoka – kiváltképpen, ha jámbor uramnak elfogyott a pénze, és nekem a hébereket kellett felkeresnem, hogy zálogkölcsönt vegyek fel. Közben Őhercegsége bizonyos osztozkodást foganatosított és ezáltal néhány száz tallérhoz jutott, így tudta végül is megfizetni a kihallgatás után Prágában töltött öt hetet!”

A menet újra felkerekedik, a herceg és udvari marsallja, Schweinichen, a thüringiai Kaspar Heilung, a boroszlói Martin Seidenberger, Andreas Mohaupt, a titkár, két apród, három felfegyverzett szolga, egy szakács, a kocsisok és lovászok. Négy hátaslóval, egy hatfogatú határral és egy háromfogatú boroszlói bérkocsival hagyták maguk mögött a prágai városkaput. A hercegnek egy fabatkával sem volt többje háromszázötvenhárom tallérnál, az útimarsall egész magánvagyona – három tallér. Elegendő lesz ez Liegnitzig? Ő, alsósziléziai XI. Henrik sokkal messzebbre óhajt jutni, Velencéig, Taljánföldre és Hispániába, az Armadába!

De nem jutnak olyan messzire. Bár egészen jól elszórakoznak, ez a Shakespeare-t megelőző, javíthatatlan Henrik herceg és malacnevű Falstaff ja[12] meg az egész pereputty, de több szégyent kell megérniök, mint dicsőséget. Törvényszéki tárgyalások, zálogolások, csalások, koldulás és kiutasíttatás, szégyenletes perpatvarok Kölnben, Utrechtben és Emmeriohben – ezek a kétéves portyázás szakaszai.

1579 januárjában a herceg, egész vezérkarával, Krummauba (Krumlov) utazik – Schweinichen „Krommenau”-nak írja emlékirataiban – a gazdag Wilhelm von Rosenberg úr esküvőjére. „Az aranyláncokat és mindazt, ami egy pompás menethez még szükséges, ismét kölcsön kellett venni és Őhercegsége ellátására nem jutott több, mint kétszáz tallér fedezet. A következő napokban Őhercegsége a vőlegény úrral a menyasszony – egy platteni palotagrófnő – elé lovagolt, harminckét ló és három kürtös volt velük, és öltözetük sokkal díszesebb volt, mint a hatszáz cseh úrnak.” Azt beszélik, hogy a bevonuláskor a „Lorettá”-nak nevezett kísértet a toronygomb körül táncolt, ami nem lehetett jó előjel. Hét napot töltöttek tánccal, vívással, lovas versenyekkel, álarcosbállal, tűzijátékkal és más mindenféle szórakozással.

Csámcsogó élvezettel másolja le Schweinichen azt a listát, amelyet a konyháról szerzett és amely arról szól, mi mindent használtak ott fel: 113

11 Sziléziában és Csehországban a XVI. és XVII. században használatos ezüst pénznem, a forint 1/36. része.

12 Célzás Shakespeare „IV. Henrik” című drámájára.

egész szarvas, 98 vaddisznó, 162 őz, 2229 nyúl, 470 fácán, 3910 fogoly, 22 687 fenyőrigó, 88 westfáliai sonka, 600 pulyka, 3000 hízott kappan, 12 888 hízott tyúk, 2500 jérce, 2687 ürü, 1579 borjú, 3550 liba, 40 837 tojás, 117 mázsa vaj, 39 hordó zsír, 15 800 csuka; részletesen felsorolja a 6000 akónyi különböző borfajtát és a 7000 akó különböző sörfajtát és feljegyzi a fűszerek, marcipánok és az abrak összköltségeit. „Egyedül a ruhák, az álarcosbál, a tűzijátékok és az ilyesfélék – folytatja – több mint 40 000 tallérba kerültek és ezen felül az uraság minden falujában megvendégelték a szegényeket. Hogy erre mi ment rá, azt nem lehessen tudni. És amikor a lakodalom végére értünk, Őhercegsége nem tudott elutazni, mert nem volt elég pénze, hogy szállását kifizesse. Mivel pedig a vőlegény úrtól hiába kértem, végül is egy törpétől kaptam száz forint kölcsönt a hercegnő nyakláncára…”

Henrik még ugyanebben az évben újra Prágában terem hitvesével, lányaival és hatalmas udvartartásával. Asztaluknál naponta vagy ötvenketten étkeznek és mivel háztartásuk se pénzt, se rendet nem ismer, a másféléves prágai tartózkodás alatt az adósságok az égig nőnek.

Egy vidéki cseh nemes lovag, Schwamberg ura üzenetet küld a herceg úrnak, hogy megkaphatná-e leánya, Emilia kezét; kedvező válasz esetén kész a hercegi apósnak tízezer tallért kölcsönözni. A kérő szerepével ez az arisztokrata egy zsidó házasságközvetítőt bízott meg. A herceget csábítja a tízezer tallér, amelyet fejedelmi magjának áraként természetesnek tart, de a kisasszonynak nem tetszik lealacsonyodnia ehhez a vásárhoz.
A házasságközvetítő azonban nagyon igyekszik s végül Schweinichen udvarmester megbízást kap, hogy utazzék a lovag kastélyába és győződjék meg szándékainak komolyságáról (különös tekintettel a tízezer tallérra!): „Amikor tehát odaértem, mindent bőségben találtam, miként azt gazdag embernél el is lehet várni, de minden sarokban egy ringyó rejtőzött és az úr méghozzá francia-betegségben szenvedett és meglehetősen koros is volt. És amikor azután jobban megismerkedtem az úrral, fölöttébb eldicsekedett az ágyasaival nekem és inni is vitt a mocskos nőszemélyek közé. Én akkor megmondtam az úrnak, hogyha lesz valami az én uram lányával való házasságából, akkor ezeket az egérkéket el kell zavarnia a háztól. Azt kellett azonban látnom, hogy az urat jobban érdeklik az ő nőszemélyei, mint a hercegi hölgy, és hogy fölösleges tovább tárgyalnom ebben az ügyben. Az is kiderült, hogy a közvetítő saját szakállára, ajándék reményében, fűt-fát ígért az én uramnak. Semmi sem lett a tízezer tallér kölcsönből, csupán az ígéret, hogy egy másik úrral együtt kezességet vállal ötszáz tallér erejéig.”

A másik hercegkisasszonyért, Anna Mária hercegnőért egy gazdag és csinos ausztriai úr vetekszik; Kaischan ura feleségül akarja venni Anna Mária hercegnőt és felajánlja, hogy százezer tallért fektet be Sziléziában, ami halála után majd a hercegnőt illeti. A fejedelemasszonynak tetszik a kérő,

a hercegkisasszonynak is tetszenék, ha azt állítja is, hogy köti magát a hercegi származáshoz.

A herceg – bármennyire is vágyódik a százezer tallérra – nem egyezik bele a lánya rangon aluli házasságába. Nikolaus von Hassensteint szeretné vejéül, de erre viszont a kisasszonyt nem lehet rábeszélni.

Így mennek füstbe ezek a kiházasítási tervek és a herceg prágai udvartartásában a „nincsen” veszi át Schweinichentől a konyhamesteri tisztet. A herceg a barátok asztalánál ugyan teletömheti és leihatja magát, a hercegnő és a kisasszonyok azonban már-már böjtölésre vannak kárhoztatva, és a lovak egy ízben tizenkét napon át nem kapnak abrakot, a jászlat kezdik rágcsálni és sorra felfordulnak. Minden közbenjárás ellenére tovább és tovább húzódik a XI. Henrik és Frigyes bátyja, valamint a vele szövetséges alsósziléziai rendek között folyó jogi vita az udvarnál. A hitelezők egyre jobban követelőznek.

Ezekben a keserves napokban a protestáns herceg sajátkezűleg írt levélben koldul kétszáz forintnyi kölcsönt a pápa prágai követétől. Viselkedésük mindkét félre s egyben a korra is jellemző. A nuncius így válaszol: „Ha a herceg visszatér régi katolikus hitére és országába is visszaülteti azt, akkor nem kétszáz, hanem sok ezer forintokat kaphat és hamarosan visszaiktatandják hercegségébe is; máskülönben azonban nem vállalhatom a felelősséget a Szentatya előtt, amiért vallásunk ellenségének a szükségben segítségére siettem; olyan lenne ez, mintha az ördög oltárán gyújtanék gyertyát.” Bár nagy bajban van, a máskülönben oly könnyelmű, sőt a pénzkölcsönzésben teljesen gátlástalan, szláv uralkodócsaládból származó herceg mégis túlontúl ragaszkodik Luther Márton tanaihoz, s a kísértő levelet eldobja: „Mit nekem ez az ármányos pap; ha nem akar nekem pénzt kölcsönözni, ám ne tegye. Ördög vigye ezt a papot, szerzek pénzt máshol!”

Csupán 1580. szeptember 28-án intéződik el a császár előtt a liegnitzi vita. Ennek a napnak a reggelén valamennyi herceg és nemes úr, aki segítséget ígért XI. Henriknek, megjelent a herceg lakásán és mind együtt lovagoltak, ötvenhatan, az udvar elé, ami feltehetőleg bizonyos hatást gyakorolt Rudolf császárra. IV. Frigyes herceget – Henrik bátyját és ellenfelét – csupán két udvari tisztviselője és egy glogaui jogász kísérte. A tárgyalás fél óráig tartott, amikor a császár megjelent és a legfőbb kancellár felolvasta a császári döntést, amely szerint mind a két liegnitzi úrnak haza kell térnie, ő Császári Felsége parancsot küld sziléziai főhivatalának miheztartás végett, és mivel Henrik herceg oly buzgón és alázatosan kérelmezte, hogy helyezzék vissza hercegségébe, a császár eleget tesz ennek a kérelemnek.

A továbbiakról a boroszlói püspök tartozik gondoskodni. Henrik igen elégedett volt a döntéssel, cikornyás beszédben mondott köszönetét az igazságos ítéletért és visszautazott Sziléziába, ahol ismét elkezdődtek a nagy ivászatok. Október 27-én a liegnitzi kastélyban a boroszlói püspök kihirdette a császári határozatot, amely szerint Henrik herceg székeljen Liegnitzben,

Frigyes herceg pedig Hainauban, uralkodjanak egyidejűleg mindketten és jövedelmüket osszák meg egymással békében és testvériesen.

Helyreáll hát végre a rend és az egyetértés? Semmiképpen sem. XI. Henrik kastélyában újra folyik az iványszat és a kölcsönkérés, a herceg fütyül a „iustitia administratio”[13]-ra, újra kötekedni kezd a rendekkel, s azok újra súlyos panaszt emelnek ellene. Ezért aztán nem is mer elmenni személyesen az 1581. április 28-ra, Boroszlóba egybehívott fejedelmi gyűlésre, hanem két követet küld. Okosan tette, mert börtönbe vetették volna, ha személyesen jelenik meg. Távollétében határozatot hoznak ellene, vádirat formájában a császárnak is átnyújtják, miként az abból a korabeli költeményből is kiderül, amelynek kézírásos példánya a berlini állami könyvtárban van. Negyvennyolc strófa nyolc negyedíves lapon és a cím: *Das Lied vom liegnitzer Putter Kriege.* (Régies németséggel: Dal a liegnitzi vajháborúról.)

Ez a vajháború úgy keletkezett, hogy a császár röviddel a boroszlói fejedelmi gyűlés után Prágába rendelte Henrik herceget, hogy tegye le a hűbéri esküt, őhercegsége elnézést kér a távolmaradásért és – rühességére való hivatkozással menti ki magát. Ismételt felszólításra is megmarad annál, hogy rühessége miatt nem tud a császári udvar előtt megjelenni. II. Rudolf ekkor megparancsolja a sziléziai rendeknek, hogy Liegnitzet haddal támadják meg és a herceget kényszerítsék engedelmességre. Június 8-án kerül sor Liegnitz meglehetősen kedélyes körülzárására, amelynek során az ostromlottak megengedték az ellenséges ostromló seregnek, hogy rajonként, vagyis egyszerre tíz-tíz emberenként a városba látogathasson és élelmet vásárolhasson magának, többnyire kenyeret és vajat. Innen ered azután a „vajháború” gúnynév is. Az említett gúnyvers így ír erről az egyáltalán nem harcias intézkedésről:

„Szív ellenségen is megeshet,
úgy este hát kaput nyitottunk,
tódult a harci nép,
ételt, italt vásárolhattak ők
jó pénzért itt maguknak.”

A „háború” hamarosan véget ér és a herceg az ellenfél táborában leteszi a hűbéri esküt, továbbá kötelezi magát, hogy eleget tesz a császári idézésnek. Schweinichen a hadjárat leírását, a háború borzalmaira emlékezve, ezzel a sóhajjal zárja: „Mégis elpusztult három ember, nem tudom, hogy a félelemtől vagy más okból-e, de le nem lőttek senkit. Isten kegyelme óvjon bennünket az ilyesfajta borzalmaktól. Amen!”

Ezután a derűs hadjárat után Henrik herceg harmadik ízben is Prágába utazik, a császári törvényszék elé. És itt torkollik életének farsangi komédiája – tragédiába. Frigyes herceg, a bátyja, szintén jelen van és ellene tanúskodik –

13 Igazságszolgáltatás.

testvérharc a testvérharc udvarában.[14] Henriket megvádolják, hogy a császár ellen készülődött, hogy a lengyelekkel paktált, adósságot adósságra halmozott, nem kormányzott a törvények szerint, és itt tudja meg, hogy letartóztatják és fogságba vetik.

Eleinte eszébe sem jut a szökés, később pedig már szállását – a császár szállásmesterének házában – nagyon is jól őrzik. „1531. augusztus 12-én – így szól Schweinichen naplója – jött egy császári darabont és közölte, hogy a herceg legyen holnap reggel kilenc órakor az ebédlő teremben és várja be ott a további utasítást. Ekkor inába szállt a bátorsága és ezen az éjjelen szívesen megpróbálkozott volna már a szökéssel, de a házat az őrök minden oldalról körülvették és a házon belül is őrség állt. Korán reggel, hét órakor, Őhercegsége a császári udvarba lovagolt, hogy – miként szokása volt – a nagy (Ulászló) teremben sétáljon, magam pedig a várószobába mentem, hogy új hírek után érdeklődjem. És amikor odaérek, hallom, hogy már fel van állítva a császári trónus és mindenfelé korlátokat emelnek, akárcsak azon a napon, amelyen Őfelsége egy csehet ítélt halálra. Nagyon megijedtem és jelentettem a dolgot Őhercegségének. Kilenc óra tájban, kürt és sípszó közepette, felvonult a gárda (az őrség), ami még jobban megrémísztette Őhercegségét, hiszen más hétköznapokon nem volt szokás az őrséget felvonultatni. Őhercegsége ekkor engem és másokat is tudakozódni küldött, de minden csendes volt és semmi hír sem szivárgott ki. Ekkor már szívesen lett volna árkon-bokron is túl, de ez lehetetlen volt, mert az őrséget titokban már régen felállították. És amikor a herceg kilenc órakor a várószobába érkezett, már az egész gárda ott állt a szobában, jelen volt az egész udvari nép, Frigyes herceg, valamint a rendek követei, őhercegsége vidámabbnak mutatta magát a valóságnál, hogy ne vegyék észre rajta a félelmet. Röviddel ezután megnyitották a császár termeit, Rosenberg és Bernstein urak meg a cseh korona más tisztjei léptek ki az ajtón. Rosenberg úr a császári trónus lábához ült és megvárta, amíg a nép lecsendesedik. Ezután felállt és cikornyás beszédben közölte Ő Császári Felsége határozatát, elismételvén mindazokat a pontokat, amelyekkel Uramat már a liegnitzi háborúban is megvádolták. A beszéd vége az a parancs volt, hogy Henrik herceg engedelmeskedjék a császárnak és menjen oda, ahova utasítják. Minderre a herceg olyan beszéddel válaszolt, hogy azon mindenki csodálkozott, és nyomatékos indokokkal utasította vissza az összes ellene felhozott vádakat. Végül azt kérte, hogy kímélje meg őt a császár kegyelme a fogságtól, hogy maga vállalhassa a felelősséget tetteiért, és oly megindító hévvel kérte, hogy a császári tisztek (tisztviselők) azzal álltak fel, hogy ilyen irányú legalázatosabb előterjesztést fognak tenni Őfelségének.

---

14 II. Rudolf öccse, Mátyás főherceg (a későbbi II. Mátyás király és császár) fegyveresen elragadta bátyjától a Magyarország, Ausztria, Morva- és Csehország fölötti uralmat.

Hamarosan visszatértek és Rosenberg jelentette, hogy a császár fönntartja előző határozatát, hajlandó azonban gondolkozni a dolgon és később majd értesíti a herceget. A herceg ekkor hosszasan bizonygatta ártatlanságát, de meghallgatásra többé nem talált, Rosenberg félbeszakította, és Őhercegségét kézenfogva, így szólt: »A császár parancsa, hogy Őhercegi Kegyelmességének velem kell jönnie.« Majd a kelleténél hangosabban kiáltotta: »Hans Schramm, a kancellár, tartson a várnaggyal.« Mikor is Brandano von Zedlitz, Schrammra mutatva így szólt a várnagyhoz: »Íme a tiszteletre méltó emberke.« Ezzel a gárda elvonult, és nagy tolongás kezdődött, mindenki látni akarta, hová mennek. Rosenberg a herceggel a váróteremből a téren (a harmadik udvaron) át a nagyterem fölötti szobába tartott. A kancellárt láttam, amint a várnaggyal együtt mentek, azután szem elől vesztettem őket. Igen meg voltam rémülve, hogy uramat fogolyként vezették el, s nagy izgalommal törtettem utánuk, miként Szent Péter a mi Urunk után, de a tömeg miatt nem tudtam a lépcsőn beérni őket.”

A herceg engedélyt kap, hogy fogsága idején Schweinichen szolgáljon körülötte, ám kiderül, hogy a lakáji alázat és a naponként megpecsételt ivócimboraság semmire sem kötelez: Schweinichen igazi udvaronc módjára viselkedik, elhagyja urát, mikor az bajba jut, hogy odahaza, a sziléziai Mertschützben vidám mézesheteket ünnepeljen ifjú nejével, aztán IV. Frigyes szolgálatába lép; eddigi ura ellenségéhez és utódához szegődik.

XI. Henrik herceg, amikor búcsúznia kellett Schweinichentől, – talán a hálátlanság láttán is – úgy sírt, mint egy gyerek, és több ízben írt volt bizalmasának, látogasson el egyszer hozzá Prágába; Schweinichen azonban csak ezt válaszolja: „A szomjamnak immáron vége, s nem szeretném ismét elölről kezdeni.”

Fordultak hát a dolgok, Falstaff elhagyta Henrik herceget. De vajon az még mindig Henrik herceg? A hasonlat nem áll meg többé. Lear királyhoz hasonlít inkább, aki hálátlanságtól övezve, egyik fogságból a másikba hurcoltatva, hol menekül, hol meg koldusszegényen bolyong tartományról tartományra, míg végre nyomorultul elpusztul és gyalázatban földelik el Krakkóban 1588-ban.

KÉT NEMES ÚR

Mindössze huszonnégy tavaszt látott még François de Bassompierre, amikor Prágába érkezett. Addigi kalandjai – noha késő öregkoráig pontosan emlékezett minden dátumra, minden apróságra, és ezeket a Bastille-ban kimerítően le is írta – alig töltenek meg száz oldalt memoárjainak testes kötetében.

1604. január 22-én gördült át vele a postakocsi a város kapuján. A frontról jött. Olyan bravúrosan harcolt Magyarországon a török ellen, hogy Christian Hermann von Russwurm marsall Prágába hívta – habár az apja halálos ellensége volt. Szállásról is gondoskodott számára: a Kleinseitner Ringen (Malostranské náméstí), a „Kulcsos ház”-ban, Kocinnál, a történetírónál. A következő napon Russwurm meglehetősen korán elkocsizott ifjú harcostársáért, hogy a Várba vigye és az Ulászló-teremben, amely egyesítette egy luxusbazár forgatagát az udvari korzóéval, bemutassa Rudolf császár tanácsosainak. Ezután magával vitte ebédre Vresovic úrhoz, Karlstein (Karlův Týn) várnagyához, akinek nevét Bassompierre emlékiratai írásakor „Perchtoris”-ra, avagy a szójáték kedvéért „Prechesessoins”[15]-ra franciásítja.

Russwurm, az ismert szoknyavadász, azért fogadta el a várnagy meghívását, mivel éppen Anna Szibillára vetett szemet, a legkisebbre Vresovic úr leányai közül. Az ifjú Bassompierre-t nyugodtan magával vihette; hiszen Bassompierre a török elleni harcban barátságot kötött a várnagy egyik fiával, Wolf Vresoviccal.

A karcsú lotharingiai nemesurat, aki már harcolt Savoya ellen Franciaország, és a muzulmánok ellen Ausztria oldalán, valóban szívélyesen fogadhatták. Vresovic, hat gyermekével, asztalnál ült. Két fia közül az idősebbik a császár első solymásza volt, a fiatalabb, aki az előző évben Bassompierre oldalán és Russwurm parancsnoksága alatt harcolt Budánál és Esztergomnál, éppen egy lovasezred parancsnoki tisztére pályázott, s ennélfogva buzgón kereste Russwurm generális kegyét és védelmét. A legidősebb leány már Millesimo grófné volt, a másik jegyben járt Karl Kollowitz ezredessel (a testvérével, Siegfried Kollowitzcal Bassompierre egy évvel előbb, Bécsben „bruder”-t ivott), a harmadikat Anna Eszternek hívták, tizennyolc éves volt s már özvegy; az ura, egy Brichind nevű nemes, hat hónappal ezelőtt, alig egy évi házasság után meghalt; a legfiatalabbal, a szinte még gyermek Anna Szibillával a generálisnak voltak szándékai.

Bassompierre azonban csupán egyet talál szépnek közülük, Anna Esztert, s midőn evés után táncra kerül a sor, tökéletesen belefeledkezik a várnagy harmadik leányának szemébe. A fiatal özvegy sem talál kivetnivalót

15 *Preche ses soins*: gondjait hirdeti, terjeszti.

a nemesúron. Egyetlen pillanat alatt, amíg egyedül maradnak a szobában, Bassompierre szenvedélyes szavakban vallja meg neki érzéseit, s ő nem hagyja válasz nélkül, beleegyezik, hogy levelezzenek, és elárulja, hol látható.

Fülig szerelmesen tér meg Bassompierre a vendégségből, ami azonban nem tartja vissza attól, hogy még ugyanazon az estén egy szégyenletes kimenetelű szerelmi kalandba ne bocsátkozzék.

A fő felelősség mindenesetre a féktelen Russwurm generálist terheli.

Vresovic asztalát odahagyva, elbeszéli ifjú barátjának, miféle egyességet kötött egy újvárosi kocsmárossal; kétszáz aranyba fog kerülni, de jó mulatság lesz. A háztól háromszáz lépésre kiszállnak kocsijukból, és egy cseh inas kíséretében, akit tolmácsként visznek magukkal, belépnek a kocsmárosék lakószobájába. Ott ül a gazda, két szűzies, illedelmesen kézimunkázó leányával, s mindnyájan elképedve néznek az ajtóstól berontó idegenekre.

És amikor az urak kedélyeskedni kezdenek, Russwurm pedig a megállapodásra hivatkozik, az apa megdöbbenve ugrik fel, közli, hogy ilyesmiben soha, senkivel meg nem állapodott, feltépi az ablakot és teljes erejéből kiáltja:

– Gyilkosok, gyilkosok!

Durva jelenet játszódik le, Bassompierre nem is szépíti, csupán azt bizonygatja, hogy jobb meggyőződése ellenére vett benne részt. Hol egyikük, hol másikuk tartja a kocsmáros torkán a tőrt, váltásban próbálják a lányokat megölelni… Ám a segélykiáltásokra összecsődül a szomszédság, hallani, hogy a tömeg közeledik, a generális és a kapitány kénytelen engedni.

Russwurm (a gazdához):

– Megölöm, ha nem segít a tömeg elől elmenekülnünk!

S hogy a fenyegetés hatásosabb legyen, Russwurm és Bassompierre a bő kabát alatt, tehát a tömeg számára láthatatlanul, az öreg bordáinak szegezik tőrük hegyét. Ily módon hagyják el, látszólag teljes egyetértésben, az immár körülkerített házat, s a megfélemlített ember egyfolytában magyarázgatja a tömegnek, hogy félreértés történt. De mihelyt két kalandkeresőnk elereszti, hogy meggyorsíthassa lépteit – az öreg, kiszabadulva, ismét torkaszakadtából kiáltozni kezd:

– Morterioh! Gyilkosok! Gyilkosok!

A tömeg az idegenek után nyomul, s kőzáporral árasztja el őket.

– Testvér, most mindenki csak magával törődjön – kiáltja a menekülő marsall. – Fuss! Ha elesel, én nem emellek fel!

Menekülésük közben sűrűn hullanak feléjük a kövek. Egy erőteljes dobás a veséjén találja Russwurmot. Bassompierre felemeli, átkarolja és eltámogatja azon a húsz méteren, amíg a kocsijukhoz nem érnek. Az ülésre vetik magukat, a kocsis vadul a lovak közé vág, elvágtatnak az Óváros felé, s a két gavallér immár biztonságba ért… „Kicsúsztunk a több mint négyszáz

főnyi tömeg kezéből" – mondja Bassompierre, midőn a Bastille-ban visszaemlékszik erre a kalandra, amelyet több mint három évtizede élt át.

További napjait Prágában az Anna Eszterrel való találkozások töltik ki, ezenkívül Waldstein Adámmal labdázgat (a császár az ablakából figyeli a játékot), spanyolnyelvű kihallgatáson vesz részt az uralkodónál és közbenjár unokabátyja, a rajnai gróf érdekében, aki Siray bárót megölte. II. Rudolf, Fürstenberg gróf útján, azt az ajánlatot teszi az ifjú Bassompierre-nek, álljon be ezredesként a császár szolgálatába. Bassompierre vállalja is, mivel Franciaországban éppen béke honol és – mindenekelőtt – mivel így imádott Anna Esztere közelében maradhat.

Az özvegy és a húga, akinek Russwurm udvarol, megígérte, hogy a farsangot Prágában töltik. Ígéretüket azonban nem tarthatják be: az öreg várnagy megbetegszik, és nincs mit tenni, a hölgyeknek Karlsteinben, mellette kell maradniok.

A karnevál ennek ellenére is túláradó jókedvben telik, csupa ünnepség, álarcos menet, párbajbotrány, lakodalom, balettnézés, kártyajáték, de nagyban: két-háromezer talléros nyereségekkel és veszteségekkel. Egy ilyen parti alkalmával Popel Lobkowitz és Wenzel Kinsky gróf összeszólalkozik; másnap meg verekszenek, s Popel Lobkowitz a lábán megsérül.

Betegágyánál nevetséges vitára kerül sor; Theobald Matthaeus Lobkowitz, a máltai lovagrend nagymestere (akinek néhány évvel később az utolsó pillanatban sikerül elmenekülnie sorsa elől, nehogy a prágai vár ablakából a mélybe taszítsák[16]), beszélgetés közben többre értékeli Szent Jánost Szent Márknál, míg Velence jelenlevő követe városa védszentjét az összes többi szentek fölé helyezi. Sőt, a vita hevében arra vetemedik, hogy gyalázni kezdi Szent Jánost a johannita előtt. A két apostol ügyéből szabályos becsületbeli ügy kerekedik, mulat is rajta az egész udvar.

Komolyabb és megdöbbentőbb következményekkel jár nyolc nyegle arisztokratának és a rendőrség kétszáz emberének az Óváros főterén történt összeütközése. Ulrich Desiderius Pruskovsky császári főistállómester rövid özvegység után másodszor is megnősült. Négy napig tart a lakodalom, s az egyik álarcosbálon Russwurmnak, Bassompierre-nek, az ifjabb Adam Waldsteinnek (becenevén: a ,,Hosszú"-nak) Wenzel Kinskynek, Hermann Czernin von Chudenitznek, Harrach grófnak, Wolff von Mansfeldnek és Schömberg grófnak kedve támad, hogy álarcosán, jelmezeikben végiglovagoljanak a városon. Kettesével vonulnak, az élen Russwurm és Bassompierre.

„Mikor a városháza elé értünk, néhány rendőr lépett elénk és valamilyen szláv nyelven közölték Russwurmmal és velem, hogy a császár

16 1618. máj. 23-án Csehország protestáns rendjeinek képviselői a Hradzsin egyik ablakából a várárokba dobták Martinic és Slavata császári tanácsosokat és titkárukat, Fabritiust; ezzel indultak meg a császár elleni fegyveres felkelések és vette kezdetét a harmincéves háború.

megtiltotta a városon belül az álarcos meneteket. Mi csupán azt feleltük, hogy nem értjük a nyelvet és tovább ügettünk. De mielőtt visszafordulhattunk volna, láncokkal zárták le a főtérre torkolló utcákat, kivéve azt, amelybe belovagoltunk. Miután áthaladtunk rajta, elénk és mögénk ott is láncot feszítettek. Megragadták Mansfeld gróf és Schömberg lovát s valamennyi barátunkat a börtönbe kísérték. Foglyul ejtették Harrachot, Charmint (Czernint), Waldsteint és Kinskyt is; azok nehezen tűrték ezt a gyalázatot, de mivel nem volt kardjuk, mit sem tehettek ellene. Husswurmnak és nekem azonban sikerült hozzáférnünk a kardunkhoz, s anélkül, hogy azt hüvelyéből kihúztuk volna, csupán arra ügyeltünk, hogy lovunk zabláját senki meg ne ragadja. Amikor egy őrmester az én lovam körül kezdett próbálkozni, Russwurm akkorát csapott a hüvelyében hagyott karddal a kezére, hogy a hüvely megpattant s az az ember igen súlyos sebet kapott.

Ez idő tájt a városi őrségnek már több mint kétszáz embere küzdött ellenünk, és mi kardot rántottunk, hogy távol tarthassuk őket. Valahányszor kitöréssel kísérleteztünk, alabárdjuk nyelével jókora ütéseket mértek lábunkra vagy karunkra. Ez eltartott egy ideig, mígnem a városházból kilépett a városbíró, botját, amelynek „kormánypálca" a neve, magasra emelve, mire az őrség lábhoz támasztotta alabárdjait, valamint a szokást ismervén, Russwurm is leeresztette kardját és odakiáltott nekem, hogy hamar kövessem példáját. Engedelmeskedtem, különben a császár ellen, való lázadásnak nyilvánították volna a dolgot és megbüntettek volna érte.

Azután Russwurm megkért, hogy válaszoljak én, ha a városbíró valamit kérdezne, nehogy őt felismerjék. A városi bíró megkérdezett, ki vagyok, és miután ezt nyíltan megmondtam, azt kérdezte, hogy társam kicsoda; én közöltem vele, hogy az Russwurm marsall. Amikor ezt megtudta, nagy dadogva elnézésünket kérte. Russwurm azonban, aki eleinte neheztelt rám, hogy kilétét mégis felfedtem, most azonban belátta, hogy nem tehettem másként; dühöngve kapta le álarcát és megfenyegette a városbírót meg az őrséget, hogy panaszt emel a császárnál és a kancellárnál. Amazok megpróbálták kiengesztelni, amennyire csak tőlük telt, de Russwurm – akárcsak jómagam – túl sok ütést kapott ahhoz, hogy szavakkal beérje… Visszakaptuk hat társunkat és úgy tértünk vissza az esküvőre, mintha mi sem történt volna. Russwurm a következő napon felkereste a királyi kancellárt s rendkívül hetykén tárgyalt vele. A kancellár, hogy nekünk elégtételt szolgáltasson, az őrség több mint százötven tagját elzárásra ítélte; asszonyaik naponta megjelentek lakásom ajtaja előtt, hogy kegyelmet kérjenek, s én igen melegen támogattam is őket Russwurmnál. De ő kérlelhetetlen volt, s a nagy téli hidegben két hétig fogdában tartatta őket, ketten közülük meg is haltak. Végre, nagy erőfeszítések árán sikerült elérnem szabadonbocsátásukat.

És amikor a farsangnak vége, akkor sincsen vége. Míg Prágában ugyanis már a Gergely naptárt használják, addig a vidék huszita érzelmű népe

még mindig a régi, Julián-féle kalendárium szerint él.[17] Az eszeveszett mulatozóknak kapóra jön, hogy Karlstein várnagya meghívja őket, töltsék nála a vidékies farsangutó tíz napját. így aztán hamvazószerdán Russwurm, Bassompierre, Kolovrat és Slavata urak nem hamut szórnak a fejükre, hanem díszhintóba ülnek, s a drágakövek kastélyába[18] hajtanak. Mert nemcsak Russwurmnak és Bassompierre-nek akad választottja a várnagy leányai között, hanem Kolovrat úr is régóta szereti Millesimo grófnőt, Slavata pedig – akit tizennégy évvel később az ablakból való letaszítása és annak harminc éves következményei tesznek híressé – Kollowitz ezredes felesége iránt érdeklődik.

A kvartett tagjai nem is sejtik, hogy ez a Karlstein várába való szerelmi zarándoklat mennyire nem lett volna az építtető ínyére. Hiszen IV. Károly az erődítményt szent helynek tekintette és szigorúan megtiltotta, hogy földi szerelem valaha is megfossza szentségétől: „*Nec in turri Castri Carlsteiniensis, in quo Capella dominicae passionis cum alique muliere, etiam uxore légitima dormire seu jacere liceat.*”[19] Dehát – azóta két és fél évszázad telt el, és sok minden gyökeresen megváltozott. Bassompierre nem tudhatott a szigorú tilalomról, és egy tizennyolc éves, bájos özvegytől csak nem lehet elvárni, hogy betartson egy drákói latin formulát!

Karlsteinben nagy társaság nyüzsög, köztük húsznál több szép hölgy, miként Bassompierre megjegyzi. A négy újonnan érkezett lelkes fogadtatásban részesül, különösen szíve hölgye részéről. Tíz napig időznek itt. „Rendkívül szerelmes voltam – írja az öreg Bassompierre elragadtatott visszaemlékezéseiben – és állíthatom, hogy soha életemben nem töltöttem el kellemesebben tíz napot s nem használtam ki jobban tizenegy éjszakát; szakadatlanul állt a bál, az ember hol a terített asztalnál ült, hol táncolt, hol egy bizonyos, még szebb dologgal foglalatoskodott”.

Az özvegy Anna Eszter ennek a meghosszabbított karneválnak a végén sziklaszilárdan megígéri barátjának, François de Bassompierre-nek, hogy hamarosan a székvárosba utazik. Apja azonban ismét megbetegszik, s így nem tarthatja szavát. Szerencsére egy szerelmes asszonynak mindig támadnak jó ötletei: álöltözetben Karlsteinbe engedi kedvesét, és Bassompierre egy rejtett kamrácskában el tölthet még öt napot és hat éjszakát.

Úszik a boldogságban, de vissza kell térnie Prágába, hogy a császártól franciaországi útjához szabadságot kérjen, és hogy – még egyszer elmehessen Karlsteinbe, ezúttal hivatalosan, búcsút venni Vresovic várnagytól és annak

---

17 Az új naptár szerinti időszámítást XIII. Gergely pápa 1582-ben rendelte el. A nem katolikusok sokáig húzódoztak a naptárreformtól.

18 E várban őrizték a koronázási jelvényeket és Csehország kiváltság-leveleit. Két kápolnájának falát aranyba foglalt féldrágakövek borítják.

19 „Karlstein várában, amelynek kápolnája az Úr kínszenvedéseinek emlékezetére szenteltetett, semminemű asszonnyal, még hites feleséggel hálni sem engedtetik”.

családjától. Anna Esztertől annak biztos reményében búcsúzik, hogy mihelyt ezredét kellőképpen felszerelte, visszatér Rudolf udvarába, vagyis hamarosan viszontlátják egymást.

Cselédségét is Prágában hagyva, Pilsenen (Plzen), Regensburgon, Münchenen, Strassburgon és Zabernen át utazott szülőföldjére, Harrouelbe. Éppen akkor érkezett haza Ostendéből halálos sebbel testvére, Jean is. Ez a Bassompierre-ek öröksége miatt összetűzött IV. Henrikkel, spanyol szolgálatba lépett és egy ostrom alkalmával olyan súlyos sebet kapott, hogy hazajövetele után öt nappal belehalt. Henrik király érezteti haragját François de Bassompierre-rel is, mivel azt gyanítja, hogy szintén a spanyol III. Fülöp hadiszolgálatába kíván lépni, azért csináltat magának tábori felszerelést. Ám a félreértés hamarosan tisztázódik, Franciaország királya maga kezdeményezi a Bassompierre-rel való kibékülést, ígéretet tesz, hogy tökéletesen kielégíti a család igényeit és felszólítja a lovagot, lépjen be ismét seregébe. Bassompierre nem utasíthatja el.

Russwurmhoz egy nemes apródot küld a hírrel, valamint azzal a kéréssel, indokolja meg Rudolf előtt, miért kéri felmentését. Utóbbit legkegyelmesebben engedélyezik, s a lovag visszaküldi a császári kincstárnak az ezred felszerelésére kapott teljes összeget.

Szép asszonyok, szerelmi légyottok, gáláns kalandok tarkították Bassompierre egész életét. Soha többé nem találkozik azonban Anna Eszterrel, noha Bassompierre igen sokat utazott.

Kalandjainak társa, Russwurm marsall, Bassompierre távozása után egy évvel nyomorúságos véget ér:

„A hadtörvényszék ült ma össze. Gyilkos
áll itt előttünk, s bár önvédelemből
ölt Hermann Russwurm, mégis pallos által
kell vesznie felséged hű fiának,
törekvő harcokban hős vitéznek.”

Russwurm ugyanis egy éjszaka Prágában meggyilkolta Françesco Barbiano di Belgiojoso milánói grófot. Hogy ez valóban csak önvédelemből történt-e, miként azt Grillparzer a „Testvérharc”-ban (Ein Bruderzwist im Hause Habsburg) megénekli, az ma már kinyomozhatatlan. Adatainkat mindössze a Russwurm halála után három évvel, a császár volt komornyikja, Philipp Lang ellen lefolytatott pernek, ennek a sivár komédiának az adataiból meríthetjük. A per célja az volt, hogy a megvesztegethető udvar és a megvesztegethető tisztviselők minden bűnét az egyik megvesztegethető kegyenc nyakába varrják; a lakájt tegyék felelőssé a koronás különc minden hangulatváltozásáért, s Lángot, miután kegyvesztett lett, emberbőrbe bújt ördögnek, s már-már Ausztria egyedüli megrontójának állítsák be.

Russwurm marsall végzetét – aki megmentette a Habsburgokat és akit a Habsburgok kivégeztettek, mint annyi más, híres és hatalmas államférfit és

hadvezért – szintén a komornyik számlájára írják; a mendemonda szerint Lang terjesztette a hírt, hogy Russwurm II. Rudolf életére tört és összeszövetkezett a törökkel. E vádakat azonban csupán évekkel a marsall halála után, Lang perbefogásakor vették jegyzőkönyvbe, amikor is Johannes Philipp Russwurm ezredes kivégzett testvére hagyatéka körül kezdett buzgólkodni.

Ami Belgiojoso agyonveretését illeti, az a per iratai szerint így rekonstruálható: Francesco Barbiano di Belgiojoso grófot a milánói rendőri hatóságok egy jogtudós feleségének megszöktetése miatt üldözték és fejére tizenkét ezer forint vérdíjat tűztek ki; a körözésben állítólag az állt, hogy az összeget bűnözők is elnyerhetik, sőt minden vád alól felmentik őket, ha a grófot élve vagy halva előteremtik. Erre építette tervét Giacomo Furlani, egy másik milánói, akit valamiféle bűntettért ugyancsak üldöztek: elveszejti a grófot, hogy maga szabadon és megjutalmazva hazatérhessen. A gróf Prágában élt, testvérénél, Giovanni Belgiojoso generálisnak, a Magyarországon és Erdélyben állomásozó császári hadak parancsnokának házában. A védelmet, amit a grófnak egy ilyen hatalmasság befolyása nyújthatott, csupán egy még nagyobb hatalmasság segítségével lehetett semmissé tenni. Ám akkoriban épp Prágában tartózkodott egy ilyen még nagyobb hatalmasság: Christian Hermann von Russwurm, császári főmarsall, a török legyőzője. Az udvari intrika ugyan Russwurmot is nyomban kikezdte, de Furlani értette a módját, hogyan hasznosítsa ezt saját céljaira. A főmarsall fülébe juttatta, hogy az összes róla terjesztett rágalmakat Francesco Barbiano di Belgiojoso gróf sugallja; meg akarja buktatni Russwurmot, hogy testvére a császári hadak főparancsnoka lehessen.

Egy estén, 1605. július 29-én, amidőn Francesco épp szíve hölgyének ablaka alatt sétálgatott, Furlani Herberstein generális palotájába sietett, mivel tudta, hogy Russwurm marsall ott vacsorázik, és jelentette, hogy Belgiojoso leskelődik utána, meg akarja támadni. Russwurm Furlani vezetésével előre küldte embereit, ő maga is felfegyverkezett és egyedül indult utánuk. Mire odaért, Francesco di Belgiojoso már javában dulakodott az embereivel, s az utcán párharcra került sor a két nemesúr között; mindegyik merénylőt látott a másikban. A marsall húzta a rövidebbet, már három veszélyes sebből vérzett, alig állt a lábán és bizonyára megkapta volna a kegyelemdöfést is, ha Furlani, az összecsapás értelmi szerzője, kis pisztolyából le nem ad három lövést Belgiojosóra. Az olasz grófot tarkón találta, s az holtan rogyott a földre.

Rudolf császár talán hajlandó lett volna eltussolni az esetet, több ízben volt ő már kíméletes érdemes marsallja iránt. De az olasz udvaroncok, mindenekelőtt Giovanni di Belgiojoso generális, ostrom alá vették a császárt és megtorlást követeltek az orgyilkosságért. A szóbeszéd, hogy a generális húsz ezer tallér lefizetése ellenében a maga pártjára hajlította Lángot, a mindenható komornyikot (akit egy évvel előzőleg, Dentice meggyilkolása

után viszont Russwurm vesztegetett meg egy aranylánccal), minden valószínűség szerint igaz.

Russwurm Kinsky gróf kastélyában rejti el szolgáit, akik a véres jelenetnek részvevői voltak, és kijelenti: csupán védekezni akart a megtámadtatás ellen. S noha tanúkkal tudta igazolni, hogy vacsoráról hívták el, hogy egy ellene készülő merénylet hírét hozták neki, és bár sebeivel is bizonyítani tudta, hogy nem követett el orgyilkosságot, mégis a városháza tömlöcébe vetették.

Russwurm letartóztatásának hírére testvére, Johann Philipp Russwurm ezredes is Prágában terem, több választófejedelem és Bajorország hercegének követe akar a császárnál közbenjárni a marsall érdekében, Lang azonban – bukása után legalábbis így mondták – meghiúsított minden kihallgatást, egyetlen kegyelmi kérvényt sem juttatott el a császárhoz és Johann Philipp Russwurm ezredest császári paranccsal kitiltatta Prágából. Furlanit, Prágából való menekülése közben, Brandýsben elfogták, vétkesnek mondták ki és felnégyelték.

Senki sem látogathatta meg a marsallt börtöncellájában, sem barát, sem ügyvéd. A hagyatéki perben nagy szerepet játszott az a tény, hogy a fogoly semmiféle írószerszámhoz nem jutott – ezzel akarták megmagyarázni, miért végrendelkezett szóban és nem írásban. Arra, hogy a vaskos, latin nyelven fogalmazott vádiratot megválaszolhassa – amely, akárcsak a kivégzett marsall perének egyéb iratai is, szőrén-szálán eltűnt –, oly kevés időt kapott, hogy abból a vádirat lefordítására is alig futotta.

A Lang elleni perben később megállapították, hogy a komornyik szakadatlan kapcsolatot tartott fenn Russwurm ellenségeivel. Elhitette a császárral, hogy a marsall összeesküdött ellene és hogy önhatalmúlag tárgyalt a törökkel. Rábírta a császárt, hogy írja alá a fővezér halálos ítéletét.

Russwurm barátainak II. Rudolfhoz címzett kegyelmi kérvényét Lang állítólag a dolgozószoba várótermében átvette, színleg be is vitte a császár szobájába, de nyomban vissza is tért a válasszal: „Őfelsége parancsa: folytassák az ítélet végrehajtását!”

A fogollyal november 27-én, a bíró, a gyóntatóatya, néhány jezsuita, két ferences barát, Prága városának polgármestere, valamint két városi tanácsnoka jelenlétében közölték az ítéletet.

Russwurm mélyet sóhajtott és kijelentette, hogy nem bűnös Belgiojoso halálában. Hűséges szolgálataiért és e szolgálatokban oly gyakran hullajtott véréért másfajta köszönetét várt őfelségétől. Arra a közlésre, hogy nem szabad téren fogják lefejezni, mint a többi halálraítéltet, hanem kevésszámú néző előtt a városháza elülső udvarán, így felelt: „Ha már hóhér kezétől esem el, oly mindegy nekem, hogy nyilvánosan vagy titokban rendezik-e meg.” Ettől az órától kezdve egészen kivégzéséig, nem fogadott el többé Russwurm egy falatot sem. Böjtölt és imádkozott.

1605. november 29-én reggel hat órakór jelent meg a hóhér, Wenzel Mydlar a városházán. Russwurmot abba a terembe vezetik, ahol négy szolga, lobogó fáklyákkal, már vár reá, s a padlót fekete szőnyeg fedi, rajta bársonypárna. A marsall a ferences barátok csuháját viseli. Elviteti a szőnyeget meg a párnát; puszta földön akar meghalni. Majd ismételten kéri, hogy a kivégzés legyen nyilvános, neki nincs miért szégyenkeznie halála miatt. Amikor azt felelik neki, hogy ez ellenkeznék az ítélettel, az a kívánsága, olvassák fel neki az ítéletet még egyszer. A kancellár igazán sajnálja, de nem hozta magával. Russwurm ekkor e szavakkal: „Látom, nem lehet másképp”, térdre ereszkedik, fejét a földön fekvő keresztre hajtva, imádkozik egy negyedórát és kéri a jelenlevőket, akik között egy Albrecht von Waldstein nevű fiatal ezredes is álldogál[20], bocsássanak meg neki, ha valaha megbántotta volna őket. (Az ezredes sem gondolta volna, hogy a Habsburgok hálátlansága, az udvaroncok irigysége és az olaszokkal való összeütközése egykoron majd őt is hasonló sorsra juttatja!)

Russwurm, térdeltében, megkéri a hóhért, hogy akkor csapjon le rá, miután harmadszor is elkiáltotta Jézus és Mária nevét. A harmadik kiáltás után így szól: „Most!” és kinyújtja nyakát, amennyire csak tudja. A hóhér bárdja átszeli a nyakat, „olyan hang hallatszik, mintha valami fütyülne, és Christian Hermann von Russwurm marsall teste, amelyből ím eltávozott a lélek, a keresztre roskad, amelyen az előbb még imádkozott”.

Fejét visszavarrják törzsére, hulláját nyitott, gyalulatlan koporsóba rakják és a városháza előtt felravatalozva, közszemlére teszik ki. A következő napon, késő este, az Újvárosba viszik át a holttestet, s a Havas Boldogasszony templomában elföldelik. Az egykor ünnepelt hadvezér sírja ma már nem lelhető fel.

20 Albrecht Wenzel von Wallenstein, később a harmincéves háború híres hadvezére. A svédekhez való tervbevett átpártolásáért gyilkolták meg a császárhoz hű tisztek Cheb (Eger) városában 1634-ben.

ZORD HADFIAK

Az út, amely előtte állt, veszélyesebb volt, mint a háború, amelyet maga mögött hagyott. Paul von Münch lovaskapitány Kandia szigetén Velence szolgálatában harcolt a török ellen. És most véget ért a hadjárat. A dózsék köztársasága meg volt elégedve Münch szolgálataival és gazdag jutalommal bocsátotta útjára a vitéz kapitányt. De azonkívül jócskán akadt zsákmány a négy szürke lóra felmálházott iszákokban is.

Münch esküvőre készült. Szász-Altenburg hercegségben, a meuselwitzi kastélyban él nevelőapja, Northafft őrnagy, s annak leánya, Anna, a kapitány jegyese. Hozzá utazik most, boldogan, amilyen gyorsan csak lehet, hiszen menyasszonyát nemcsak visszatérésével, hanem pompás, mesébeillő velencei és keleti eredetű nászajándékokkal is megörvendeztetheti.

Mindez azonban csak növelte az út veszélyeit. Noha a nemes paripák és a tömött iszákok bizonyára szemet szúrtak a vad déli hegylakóknak, Münch háborítatlanul jutott át a Balkán hegyszakadékain, baj nélkül lovagolt át a zsiványtanyáknak kikiáltott erdőségeken.

Úgy. És most túl vagyunk a veszélyen.

Chomutov előtt vagy egy mérfölddel, immár Csehországban, négy császári tiszt előzi meg Münchöt és kísérőjét, Philipp Schillert. Együtt lovagolnak át a városkapun. S míg Münch folytatja útját, hogy majd a következő városban, az érchegységbeli Sebastiansbergben töltse az éjszakát, a többiek úgy határoznak, hogy Chomutovban ütnek tanyát; a tisztek és lovászaik le is telepednek. Ám hamarosan átvonulnak ők is a sebastiansbergi fogadóba, ahol Münch megszállt. Asztalához ülnek és igazi bajtársi beszélgetésbe fognak: csak úgy járja a „bátyámuram” így – „bátyámuram” úgy.

– Bátyámuram mikor utazik tovább?

– Reggel, amint hetet harangoznak.

– Nahát, bátyámuram, az a mi óránk is!

A kapitány korán lefekszik. A másik négy lent marad és még sok suttogni valójuk akad… Reggel együtt utaznak tovább. A császáriak azt javasolják, alkossanak zárt menetet. Úgy rendezik el a dolgot, hogy Philipp Schiller lovagoljon az élen a málháslovakkal, őt egy császári tiszt kövesse, két másik között pedig Münch lovagoljon; az utóvéd egy hadnagy, egy vöröshajú vasgyúró, rangjához képest kissé már koros is.

*

– Hejhó, kocsmáros, kinyitni!

Ijedten riad fel álmából a gazda és feltápászkodik az ágyon.

– Hahó, hahó! Mi lesz már? Hej, kocsmáros! Te szarházi! Törjük be talán a kapudat?!

Ilyen garázda vendégei még sosem voltak Nikolaus Hatzinak, amióta a csehországi Chlumban megnyitotta fogadóját. Még sosem ugratták ki úgy

a dunna alól, mint 1669. április 23-án éjjel, tizenegy óra tájban. Felébreszti a cselédeit, kaput nyit.

Nyolc lovas és tizenkét ló nyomul be az udvarba. Négy tiszt a söntésbe lép. Szolgáik lekantározzák a vezetéklovakat, leveszik a négy szürkéről a díszes nyeregtakarókat meg a három iszákot és átnyújtják uraiknak. Mialatt a kocsmáros világot gyújt a vendégszobában, az egyik tiszt megkérdezi:

– Milyen messze van ide Reitzenhain?

– Reitzenhain? Sosem hallottàm róla.

– Hiszen az Sebastiansberg mellett van.

– Ahá, Bassberg mellett! Jó hat mérföld[21] odáig.

– Ezer ördög és pokol! Tehát úgy vágtattunk, mint a szászok Lipcsénél Aremberg[22] alatt.

– Hogyan? A nagyságos urak ma már ekkora utat tettek meg, egészen Bassbergtől?

– Mi köze hozzá? Akkor beszéljen, ha kérdezik, érti? – mordul rá az utazó társaság vezetője, egy vöröshajú óriás. – Azzal törődne inkább, hogy kapjunk végre valami jó falni- és innivalót!

A kocsmárosnak úgy tetszik, mintha a vörös közben megrovó pillantást vetett volna arra a bajtársára, aki a megtett távolság után érdeklődött.

*

A következő napot is a chlumi fogadóban akarja tölteni a társaság. A tisztek bezárkóznak az egyik hálókamrába, ami a kocsmárost hallgatódzásra ingerli. És hallja, amint a vörös (később megtudjuk: Hans Bayer, császári hadnagy) éppen azt javasolja, hogy osszanak mindent négyfelé és a kocka döntse el, kinek melyik rész jut. Hamar kiürítik hát az iszákokat, és a mechelni Christoph Richter főhadnagy kezdi meg a négyfelé osztást.

Aztán kockát vetnek. A legtöbbet Wilhelm Haitmar császári őrnagy dobja. A legnagyobbnak látszó részt választja: egy bőrzekét, egy díszes kardszíjat, egy arany medaillont, tizenhat dukátot és huszonnyolc császári forintot. Ehhez jön még a legerősebb ló, felszerszámozva.

Második Bayer, a vörös hadnagy lett: egy vállszalagot, egy bála atlaszselymet, egy lobogót – a velencei köztársaság aranyhímzésű címerével –, egy damaszkuszi kardot, egy bőrzekét, fehérneműt, tizenhat dukátot, huszonnyolc császári forintot nyert.

Meg egy szürke kancát.

A harmadik nyeremény P. lovagé: egy szögsárga mellény, arany gombokkal díszítve, fekete selyemmel bélelve, ezenkívül több ing, harisnya, tizenhat dukát, tizenöt császári arany. És egy ló.

---

21 Egy régi osztrák mérföld = 7,586 km, a 6 mérföld tehát kb. 45.5 km.

22 Fülöp Károly Ferenc, Aremberg (Ahrenberg) hercege, császári generális, több csatában tüntette ki magát. A török elleni harcban, 1691-ben esett el Szalánkeménnél.

A fennmaradó részt Richter főhadnagy kapja: egy fekete bársonyköpenyt, egy sokszínű brokátcsokrokkal díszített ékszerdobozt, egy pár aranysarkantyús csizmát, ingeket, kendőket, keszkenőket, egy arany pecsétgyűrűt, egy korallfüzért, tizenhat dukátot meg húsz császári forintot. És egy lovat.

Azt a tizenegy drágakővel díszített gyűrűt és azt a másikat, amelyen hét volt, Richter már korábban félretette, mondván, hogy „úgy sem lehet négyfelé osztani”. Most megkapta őket vigaszdíjul. – „Én pedig megtartom az üres iszákokat – szólt Bayer hadnagy, – a puskaporért meg az ólomért.” Ebben is megegyeztek. Abban is, hogy valamennyien három-három császári forinttal ajándékozzák meg lovászaikat.

És mikor véget ért az osztozkodás, az urak nagy tivornyát rendeznek a söntésben. Ekkor egy lovász ront a kocsmába:

– Eltűnt a Tobis!

Mindnyájan felugrálnak:

– Meglógott a gazember a lánccal!

Tobis ugyanis Haitmar őrnagy szolgája volt, az ő őrizetére bízták a Szent Márk szárnyas oroszlánjával díszített aranyláncot. Ez volt a legértékesebb darab, eladásra szánták, az árán majd megosztoznak.

A lovak néhány percen belül felmálházva állnak, az egyik tiszt odavet a kocsmárosnak fizetségül egy császári forintot és a hét lovas elviharzik Arbesau irányában; üldözi a nyolcadikat, azt a gazembert…

*

Az előző nap reggelén egy kétségbeesett, lihegő, kimerült katona jelent meg Wolkenstein érchegységbeli városkának az elöljárója előtt és eldadogta, hogy éppen az előbb gyilkolták meg urát, Münch lovaskapitányt az erdőben.

A feljelentő – Philipp Schillernek hívták – előadta, hogy ura ma reggel négy idegen tiszt társaságában lovagolt ki Sebastiansbergből. Néhány percnyire attól a helytől, ahol az országút Reitzenhainon túl az erdőbe torkollik, reggel nyolc óra körül, a menet élén haladó Schiller lövést hallott és ura kiáltását:

– Philipp! Philipp! Állj meg!

Hátrafordulva már csak azt látta, amint a második lövést is leadták: a leghátul lovagló tiszt tüzelt karabélyából Münchre, s az szétroncsolt fejjel zuhant le lováról.

Ebben a pillanatban Philippre is rálőttek. Meg akart ugrani, de lova a lövésektől vagy a tempó hirtelen változásától megijedve, felbukott egy kiálló fagyökérben. És ez volt Philipp szerencséje! Gyalogosan bemenekült a sűrűbe, ahová a lovasok nem tudták követni.

A feljelentő vezetésével az elöljáró és több sebtiben felfegyverzett wolkensteini lakos nyomban az országúinak „a fekete fenyőről” elnevezett pontjához sietett. Az árokban, egy bokor mögé rejtve, megtalálták Münch

hulláját, ide vonszolták be a gyilkosok, hogy zavartalanul és alaposan kifoszthassák: a halotton csupán egy inget hagytak…

Egy futár lóhalálában Égerbe (Cheb) vágtatott, hogy onnan megindítsák a nyomozást a gyilkosok után. Elég adat állt rendelkezésre, mert a sebastiansbergi szálláson a császáriak lovászai sok mindent elfecsegtek Philippnek arról, honnan jönnek és mi az útjuk célja.

*

Tizenhárom nappal a gyilkosság után bukkantak rá a tettesekre. Szállásukat, az eisenachi „Csillaghoz” címzett fogadót, muskétások fogták körül és a négy tisztet letartóztatták. A lovászok közül, akik a csehországi gyilkosságnál jelen voltak, már csak ketten álltak a szolgálatukban, de az egyik azok közül is észrevette a katonaság közeledését, megszimatolta a bajt és még idejében kereket oldott.

A lefogottaknál megtalálták a rablott holmit. Csupán a velencei aranylánc hiányzott, hisz Tobist, „azt a gazembert” nem sikerült elfogniuk. Bevallották a gyilkosságot, részben önként, részben a kínpadon.

A kínvallatáshoz Mária Erzsébet hercegnőnek, Szász-Eisenach uralkodójának külön engedélyére volt szükség, hiszen tisztekről és nemesemberekről volt szó. Haitmar őrnagy volt a terv sugalmazója, Bayer hadnagy adta le a halálos lövést, és Richter főhadnagy gondoskodott a holttest kifosztásáról. P. századost – a gyilkos útonállók bandájának ő az egyetlen lovagi tagja – a többiek áldozatának állítják be: állítólag kezdettől fogva tiltakozott a gyilkosság ellen és később is csak félelemből vett benne részt. Az ítéletben csupán nagy kezdőbetűvel jelölik a nevét.

A kínvallatás során Haitmar bevallotta, hogy Bayer és Richter már régen foglalkozik útonállással és Prága közelében néhány olaszt is leütöttek és kifosztottak; egy ilyen alkalommal Bayer lábát is átlőtték. Bayer és Richter ezt a rablást még a hüvelykszorítóban, a spanyol csizmában és a nyújtólétrán is tagadta.

1669. július 23-án Eisenach város keleti végén, azaranyhegynek nevezett dombon sokezer ember jelenlétében fejezték le Haitmart és Richtert, Bayer hadnagyot pedig kerékbe törték. A holttesteket kerekekre szögezték, embereknek tanulságául, varjaknak táplálékául. Mindhárman vitéz hadfiak voltak pedig.

TOLVAJCÉH

„Nem messze Prága királyi székvárostól, félúton Crusteintz (Chrustenice) és a már említett Prága városa között, azonhelyt, ahol a Sandberg (Na Skalách) halmai kezdődnek s ahonnét egy mély úton a Kleine Seitére (Malá Strana) juthat a vándor, találkozék vala egyszer nyáridon, Szent Margit napja táján, mikor legnagyobb vala a hőség, két fiatal csavargó.

Arról, hogy a két csavargó – akik a Prága felé vezető úton, itt, Chrusteintz és Sandberg között összetalálkoztak és hamarosan érdekszövetségre is léptek – miféle különös kalandokat élt át, egy szokatlanul furcsa történet mesél:

„Isaac Winckelfelderről és Jobst von Schneidtről, meg arról, hogyan ment soruk a világhíres Prága városában, meg arról, miféle csodálatos és különleges szövetségre akadtak ott, amelybe fel is vétették magukat.

Irta Nikolaus Ulenhart.

Nyomatott Augsburgban, Andreas Aperger által.

Kiadta Niclas Hainrich, 1617."

Ez a történet a XVII. század közepéig ötször jelent meg a *Lazarillo de Tormes* spanyol kallandorregény ulenharti fordításával egybekötve, önálló könyvként pedig a következő ponyvacímet kapta: *Tolvajok, banditák és csirkefogók szokásai.*

Ez az első „pikareszk" mű Németországban (a XVI. században Spanyolországból indult kalandorirodalom neve) a grimmelshauseni rémregények[23] elődje, a *Régi és új csirkefogók és szélhámosok viselt dolgai és lelkiismeretlen praktikái* című tolvajtörténet-gyüjtemény fő forrása és egyben az első, cervantesi szellemben fogant német novella. Ulenhartot C. A. Bloedau *Grimmelshausen Simplicissimusa és annak elődjei* című írásában csehországi németnek tartja, míg Schwering a *Spanyol-német irodalmi kapcsolatok* című könyvében augsburginak mondja; de az sincs kizárva, hogy Ulenhart prágai diák volt, hiszen a Rudolf Prágájában lejátszódó, s a csirkefogókról szóló regényét (amelyhez mintául a *Rirtconette y Cortadillo* című novella szolgált[24]) a helyi viszonyoknak és prágai kiszólásoknak olyan pontos ismeretével tarkítja, hogy azt egy, csupán átutazó idegen semmi esetre sem sajátíthatta volna el, viszont könnyűszerrel eltanulhatta a Károly-egyetem diákja – ezt a híres főiskolát ugyanis akkoriban tömegesen látogatták külföldi származású diákok.

---

23 Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen német író, főműve a harmincéves háború idején lejátszódó, *Der abenteuerliche Simplicissimus* (Simplicissimus kalandjai) c. regénye.

24 Miguel de Cervantes Saavedra 1613-ban megjelent *Novelas ejemplares* c. kötetének egyik novellája.

Ulenhart a prágai helyi színeket nemcsak kulisszaként használta, hanem atmoszférát teremtett velük. A csavargók, akik a regény kezdetén Motolnál ismeretséget kötnek, nem sokáig titkolják egymás előtt prágai útjuk célját: az idősebbik egy pakli cinkelt kártyát húz elő, hogy megmutassa, „mi végre is tartok én a császári udvarba, amely immár hosszabb ideje székel e messze földön híres városban”, a fiatalabb pedig, Jöbstel Schneider, tolvajként mutatkozik be. Színleg nyomban kártyázni is kezdenek, hogy megkopaszthassanak egy parasztot, aki beszáll a játékba; harminc fehér garast nyernek el tőle. Aztán apróbb szolgálatokkal igyekeznek elnyerni egy utazó társaság jóindulatát, hogy velük tarthassanak, s az utasok egyike meg is engedi, hogy Jöbstel fölszálljon mögéje, a lovára. Olasz az illető – kortörténeti utalás ez is, hiszen akkoriban tömegestül tódultak az olaszok Rudolf udvarába, ahol Montecuccoli Malascina, Millesimo Caretto, továbbá Grana, Colloredo, Gonzaga és Piccolomini urak magas tisztségeket viseltek, miközben a hadsereget a marcona Basta, Belgiojoso, Strassoldo és Collalto generálisok tartották kezükben. Amilyen az udvar, olyan a népe is, és a regényben a későbbiek során is találkozunk két olasz legénnyel, mint a zsiványcéh kiemelkedő tagjaival.

Jöbstel nem fecsérli idejét a ló hátán hiába: felfejti az olasz iszákjának varrását, de oly ügyesen, hogy a batyu belseje hamarosan kitárul: két ing van benne, egy ütőóra meg egy írótábla. Jöbstel magához veszi azokat, „mivel Prágának nincs olyan kapuja, amely előtt azokat az árukat, amelyeket ki-ki magával hoz, elvámolnák”. Meglehet, Jöbstel úgy gondolja, megkíméli az olaszt attól, hogy a következő napon a Theinhofba (Tynský dvúr) kelljen zarándokolnia[25] s ott jó borsos vámot fizessen az ingekért, óráért, írótábláért…

A csavargók odébbállnak a lopott holmival, és Strohoffban (Strahov) éjszakáznak, „ami nem más, mint egy kolostor Prága városán kívül, a Hradzsin fölött”. A következő napon a városban egy pár harisnyára, egy kalapra, két ócska nadrágra és két tallér készpénzre cserélik a zsákmányt, s új cipőt vásárolnak.

Új öltözetükben szemügyre veszik a császárváros forgatagát. Jó reménységgel tölti el őket az óváros széles útjainak lüktető élete. Ám látják a fenyegető veszély komor jeleit is. Azt hihetnők, hogy Ulenhart túlontúl sötét színekkel festette ezt a jelenetet s csupán azért mesél a prágai rabok nyomorú sorsáról, hogy a cervantesi novellamintát kövesse: Cervantes hősei Sevilla kikötőjében, a gályák láttán, szomorúan gondolnak jövőjükre. De Prága történetéből tudjuk, hogy az óvárosi városháza börtöncellái és a bennük uralkodó állapotok valójában is a város szomorú nevezetességei közé tartoztak és hogy nem a mi két csavargónk az egyedüli, akiket a rabok üvöltözése megrémített, ami: „az Óváros már említett városházának részben a rácsai

25 A XVIII. századig Prága fővámhivatala.

mögül, részben a földalatti cellákból kihallatszott; és mindez annál inkább érintette őket, mivel megtudták, hogy a raboknak a börtönben is koldulással és gajdolással kell megszerezniük élelmüket”.

De ez az élmény sem ijeszti el őket sokáig. Miután Isaak Winckler és Jobst Schneider eleget kódorgott már a város utcáin és a Hradzsin körül, és csupán azt sajnálja, hogy az Ulászló-terembe nem merészkedhetik fel, egy sziléziai származású csibész tanácsára csomaghordónak, hordárnak állnak be: állomáshelyük az Óváros főtere. Schneider ellopja az ágostonrendi kolostor konyhai beszerzőjének pénztárcáját és a zsebkendőjét. Ez egy utcakereszteződésnél történt, „a sarkon, ahol az utca oly igen összeszűkül s aztán jobb kéz felől be kell fordulni a jezsuita-kollégium felé”.

Egy helybeli csavargó azonban észrevette a lopást s a következő kérdéssel settenkedik oda ismeretlen kollégáihoz:

– Neg sauly panij taky toho rzemesla? (Az urak is ezt az ipart űzik?)

– Már megbocsásson az úr – feleli a mi két csirkefogónk hasonló udvariassággal a cseh nyelvű kérdésre –, de nem értünk olaszul.

Ekkor a prágai lókötő elszánja magát és kertelés nélkül megmondja nekik:

– Kérdésem, amelyet az uraknak feltettem, nem arra irányult, hol és mikor tanultak meg csehül, hanem oda akart kilyukadni, hogy talán az urak is egerésznek? De mi szükség a sok kérdezésre, hiszen magam láttam a próbát! Azt kívánnám tehát megtudni az uraktól, jelentkeztek-e már nemes céhünk és szövetségünk fejeinél, vezetőinél és prefektusánál, hogy eme kézműves mesterséget háborítatlanul űzhessék?

Bizony nagy a mi két idegenünk csodálkozása, hogy a tolvajoknak itt – mondhatni – hivatalos szervezete van, és még jobban elcsodálkoznak, midőn e céh jámborságáról és erkölcsösségéről hallanak. Isaac Winckler és Jobst Schneider kijelenti, hogy hajlandó belépni.

A tolvajok klubjában a két újonnan érkezett betekintést nyer a tolvajok vallási életébe, rendjük törvényeibe, fegyelmi szabályzatukba, és tanulmányozhatják, hogyan működnek együtt a hatóságokkal. Megtekinthetik azoknak a gonosztetteknek a listáját, amilyeneket nemesurak és polgáremberek szoktak náluk megrendelni, köztük olyan „közönséges munkát is, mint a Gruenhauss csaplárosának tizenkét szárazát a hátára verni”.
A Kleine Seitén (Malá Strana), a Welsche Gasséban (Vlasská ulice) azt a fontos megbízatást kell ellátniok, hogy egy kereskedő arcára tizenkét hüvelyk hosszú vágást helyezzenek, amit azonban nyolc hüvelyknyire kell leengedniök, többre a megbélyegzendő arcon nem lévén hely. (Arisztokrata megbízójuk azonban nem elégszik meg ennyivel, habár a kereskedő szolgájára az eredetileg rendelt méretű szégyenbélyeget sütik.)

A tolvaj- és zsiványcéh vezetőjét közönségesen Zuckerbastelnek nevezik. (Grimmelshausen feltételezi, hogy olvasói ismerik Ulenhart regényét,

és a „Simplicissimus”-t a modern piperkőcök elleni kifakadással kezdi, akik nemesembernek adják ki magukat, holott nemzetségük, fel egészen a harminckettedik ősükig „oly koszos és rongyos volt, amilyen Zuckerbastel céhe lehetett Prágában”.)

Zuckerbastel felveszi barátainkat a közösségbe, nemessé avatja őket a fennhéjázó névvel: „Isaac von Winckelfelder” és „Jobst von der Schneidt”, megvendégeli őket kalácssal, néhány korsó fehér és egy kis hordó rakonici sörrel és vadászterületül körzetet utal ki nekik: „a Hradzsin felett, az érsek palotájától elindulva, ki egészen a kapucinus kolostorig, onnan pedig Strohoffig, majd a mély úton lefelé haladva, egészen addig a kapuig, mely legközelebb éri a »Törökhöz« címzett fogadót.” Ami által csavargóink teljesjogú prágai csavargókká lesznek, s egyben az elsők is, akikről a világirodalomban szó esik.

A KABALISZTIKUS KALANDOR

Nehemia Chija Chajon vagy kalandor, vagy őrült volt, vagy a saját szakállára dolgozó szélhámos. Voltaképpen nem bizonyítható, hogy a sabbatáriusok szektájához tartozott-e (ez a szekta azt állította, hogy isten fia Sabbatai Cvi alakjában jelent meg), habár a nála tizenöt évvel fiatalabb Sabbatait határozottan elismerte messiásnak.

1650 táján született Szarajevóban, hamarosan letagadja azonban születése helyét, s azt állítja, hogy szüleinek a Szentföldre való zarándokútján született. Tizenkilenc éves korában ismét felbukkan Boszna-Szerájban[26], állítólag meg is házasodik; bizonyos csupán az, hogy egy szombaton megszökteti egy bizonyos Molina nevű ember rabnőjét.

Néhány évvel később Avlonában előttünk ismeretlen okból letartóztatják, majd Üszkübben mit sem sejtve rabbivá választják; hivatalától azonban hamarosan megfosztják, el is tűnik Albániából, de nem ám a Balkánról; újra megjelenik szülővárosában, aztán Belgrádban, Adrianopolisban (Drinápoly), Livornóban és Szalonikiben, a XVII. század végén pedig a palesztinai városokat keresi fel. Koldus, házitanító, prédikátor, kereskedő, álszent, szélhámos, varázsló.

1708-ban Szmirnában egy igen bölcsnek látszó régi kézirat birtokába jut és vallási tévtanokat kezd hirdetni; ám a szmirnai rabbi leleplezi mint eretneket, ésa jeruzsálemi rabbitanács, amelyhez Chajon fordul, szigorú egyházi átokkal sújtja. Ekkor Egyiptomba, majd Olaszországba vándorol, útját kevés siker övezi, habár a velencei rabbinátus szervei, hanyagságból vagy még inkább attól való félelmükben, hogy kitudódhat, mennyire nem ismerik a kabalát, hozzájárulnak *Raza di Jehuda* című brosúrájának kiadásához; ez az írásmű azonban szentháromságról beszél (a szent Ősről, a szent Királyról és Sechina asszonyról) s tökéletesen ellenkezik a zsidóság szellemével; sőt, a szerző odáig merészkedett, hogy a *La bella Margherita* című trágár nóta kezdő sorait játékosan és cinikusan beleszője új tanaiba. Ezért menekülnie kell Velencéből, Rómából, Anconából és Livornóból is.

Szóval sehol sem tudott megállapodni, a Balkánon tisztátalan ügyeken érték és üldözték, Afrikában érzelmi okokból mellőzték, Kisázsiában értelmi okokból adtak túl rajta, Itáliából elűzték. Hol próbálhatna még szerencsét ez a kóbor kalandor? Hát hol másutt, ha nem Prágában?

Prága zsidósága egészen különleges. A tudás misztikával elegyedik itt, a hit egyértékű a babonával. A főrabbi, David Oppenheim, a kabala bűvkörében és ugyanakkor könyvgyűjtő hajlamainak él (az ő könyvtára volt az oxfordi „Bodleyana”, a híres egyetemi könyvtár magva), s fia, Josef Oppenheim, még nála is kevésbé kritikus szemmel nézi a kabalát. Menedékre

26 Szarajevó.

talált Prágában Naphtali Kohen rabbi is, aki a kabalisztikát ráolvasással űzte, s lakásában tűzveszély ellen, talizmánként, egy, mindenféle ákombákomokkal telerajzolt szarvaskoponya lógott.

Prágában furcsa rajongók találkoznak össze, cseh kisvárosokból jönnek meg Morvaországból, ahol Dietrichstein gróf, a tartományi főnök, hiába adott ki körleveleket a sabbatariánizmus túlkapásai ellen, s ahol a messiánista őrület még mindig járványos. Az ifjú és igen művelt Jonathan Eibeschützöt is nagyon tisztelik Prágában, aki kripto-sabbatárius hókuszpókuszaival később izgalomba fogja hozni a világ zsidóságát. Loebele Prossnitz aranyfüsttel írta ki mellére isten nevét s foszforeszkáló anyaggal kente be; titkos, éjszakai öszszejöveteleken feltárja mellét, és miként ezelőtt a vidéki morva zsidók, éppúgy bámulják most a prágaiak is ezt a fénylő csodát. Moses Gerson Kohen is Prágába jön Mitauból, talmudot tanul Eibeschütznél, de hamarosan megkeresztelkedik, felveszi a Károly Antal nevet és most már keresztény szemszögből kezeskedik annak a csaló amulettnek a hasznosságáért, amelyet egykori tanára, Jonathan Eibeschütz, gyermekágyi láz ellen bocsátott ki.

Nem kevesebb, mint hatvanegy éves már az örökösen vándorló, örökösen elűzött, de örökösen új kalandra éhes Nehemia Chija Chajon, amikor 1711 októberében bekukkant Prágába, a vallási okkultizmusnak és dogmatizmusnak ebbe a boszorkánykonyhájába. Alig néhány napot szándékozik itt tölteni, minél hamarább vissza akar térni Palesztinába.

Mégis több mint félévig marad itt. Miért is ne? Hiszen a főrabbi házába fogadják be, s mivel az apa többnyire úton van, lelkes fia, Josef Oppenheim, hódolattal és figyelmességgel halmozza el a „palesztinai hírnököt”. Szellemi hitelt Naphtali Kohen szerez számára: ajánlással látja el Chajon áltudományos, a zsidóság szellemével ellenkező prédikációit, amelyeket az prágai tartózkodása három hónapja alatt papírra vetett.

David Oppenheim, az apa is engedélyt ad 1712. február 9-én a könyv kinyomtatására, habár a héber folyóírással írt, misztikus tartalmú, testes kéziratköteget még kevésbé tanulmányozta át, mint Naphtali; ez utóbbi pedig már jóval korábban, 1711. november 4-én túláradóan lelkes előszót ír az új jövevény, azaz Chajon másik, még eretnekebb könyve, az *Eser Lelohis* elé. (Rangos személyiségek is megtiszteltetésnek tartják, ha nevük egy könyv első oldalán nyomtatásban szerepelhet és amellett kényelmesebb egy művet engedélyezni vagy akár megdicsérni is, mint elutasítani – hiszen az alapos indokolást kíván és csupán ellenségeskedést eredményez.) Jelen esetben Naphtali Kohennek nemcsak hízeleg a dolog, hanem a szinte varázserejű szélhámos rendkívül eleven egyénisége és talpraesett szarkazmusa el is vakítja.

Akárcsak egész Prágát. Chajon prédikációira messzi vidékekről tódulnak a hívek, különösen az ifjúság rajong a szellemes szónokért és homályos hasonlataiért; beszédeiben a sorok között olyasfajta istenkáromló

nézeteket is hirdet, amilyeneket Sabbatai Cvi özvegye és köre terjeszt Szalonikiben: e világ szennyét csupán a szenny még nagyobb áradatával lehet lemosni.

Velencéből magával hozott famulusa útján Chajon azt is tudtára adatja prágai híveinek, – persze hét lakattal őrzött titokként – hogy ő rá tudja venni az istenséget: nyilatkozzék meg neki. Ezenkívül kapcsolatot tart fenn Éliás prófétával, valamint Sechinával, a maga szerkesztette szentháromság női tagjával; továbbá holtakat is fel tud támasztani és új világokat is tud teremteni. És számosán akadnak, akik ezt elhiszik – Chajon tehát nyíltan is felléphet, magas tiszteletdíjért amuletteket gyárthat és vidám társaságban különböző szerencsejátékokkal szórakozhat.

Több hónapja tartózkodik már Prágában, míg végre rabbi Naphtali átlát a mesterkedésein, ám Nehemia Chija Chajonnak esze ágában sincs, hogy a könyvei kiadásához kapott engedélyt szépszerével visszaadja; s a szemrehányásokra, amiért amuletteket árul és istentelenségeket hirdet, csupán gúny és hencegés a válasz. Rabbi Naphtali téved, ha azt hiszi, hogy pártfogása nélkülözhetetlen; van Chija Chajonnak követője elég.

Ilyen elismerten, ilyen megbecsültén hagyja el Prágát 1712 tavaszán. Bécsbe, Nikolsburgba (Mikulov), Prossnitzba (Prostéjov) és Szilézián át Berlinbe utazik. Itt nyomatja ki könyveit – a még Prágában kicsalt ajánlásokkal – és Amsterdamba költözik, ahol valóságos harcokat és tettleges összetűzéseket robbant ki a portugál és a német hitközség között. A német chacham Cvi rabbi és a jeruzsálemi Mose Ohages talmudtudós egyházi átokkal sújtja Chajon írásait, holott a szerzőt közben nagy tisztességgel a portugál hitközség is felvette tagjai közé. A portugál rabbitanács úgy véli, hogy ez az ítélet pusztán a konkurrensek irigységéből, gyűlölködéséből fakad s egyben beavatkozási kísérlet is a másik hitközség ügyeibe – felmenti tehát Chajont a vádak alól, sőt, kihívóan dicsőíti, Mose Chagestől és családjától azonban megvonja a támogatást, kiközösíti és elűzi őket és olyan sikeresen uszít chacham Cvi rabbi ellen, hogy annak szintén el kell hagynia a várost.

Ebben a három világrész zsidóságát felbolygató frakcióharcban erőteljesen éreztetik hatásukat azok a kapcsolatok is, amelyeket Chajon Csehországban és Morvaországban felvett. Ám nem az ő javára.

Prágában ugyanis, eltávolodván tőle térben és időben s így felszabadulván egyéniségének közvetlen hatása alól, megnyílnak a szemek és az emberek felismerik, kivel akadt dolguk. Az újabb egyházi átkot Nikolsburgban szövegezik. Rabbi Naphtali nyílt levélben teszi közzé, hogy már régen vissza akarta vonni a könyvek kinyomásához adott engedélyét; leírja Chajon mesterkedéseit, aljasságait és istentelenségeit. David Oppenheim, Prága főrabbija is kijelenti, hogy elítéli Chajon eretnekségét.

1714-ben Chajon elhagyja Amsterdamot és évekig kóborol Keleten. Távollétében Podoliában egy nagyszabású sabbatárius mozgalom indul,

szervezői futárokat menesztenek főként Cseh- és Morvaországba, hogy ott újabb híveket toborozzanak a messianista hitnek és kapcsolatot teremtsenek a régebbi követőkkel. Az egyik ilyen futárjuk éppen Loebele Prossnitz, aki még mindig mellén – időközben megvénült mellén – viseli az istenség foszforeszkáló nevét; egy másik pedig állítólag maga a prágai Jonathan Eibeschütz rabbi. Midőn azonban a nagy sabbatárius megmozdulás terve kipattan, és az ótestámentumhoz hű zsidóság a leghatározottabban fegyvert ragad, Jonathan Eibeschütz, más rabbikkal és hitközségi elöljárókkal egyetértésben, 1725. szeptember 16-án az engesztelés napjának előestéjén, kimondja a zsinagógában a sabbatáriusokra az egyházi átkot.

Hát ez bizony a lehető legrosszabb időszak Nehemia Chija Chajon szempontjából, pedig hajón ismét Európába jött éppen – hetvenötéves is elmúlt immár –, hogy újból szerencsét próbáljon. Meglehet, hogy ez a törhetetlenül tetterős és még mindig életvidám aggastyán a sabbatárius szekta feje akart lenni. Hogy üldözői elől biztonságban legyen, először Bécsbe megy, keresztény kapcsolatai révén bejut a Burgba s ott azt a látszatot kelti, hogy a szentháromságot is magában foglaló tanaival a kereszténységhez igyekszik elvezetni a zsidóságot; néhol megint mohamedánnak adja ki magát. Sikerül is VI. Károly udvarától menlevelet szereznie, s ez a megtestesült Ahasvérus most négyféle álarcban járja be újra Európát: törökként, katolikus hittérítőként, sabbatárius trónkövetelőként és igazihitű rabbiként. Egyik szeretőjét magával hozva, Morvaországban is megjelenik és követőket keres. Sikertelenül.

A prágaiak, akik egykor ünnepelték, most megtiltják, hogy belépjen a gettóba. Csupán Jonathan Eibeschütz felesége és anyósa visz neki ételt az utcára, hogy éhen ne pusztuljon. Chajon általuk kéri Eibeschützöt, segítsen megengesztelni iránta a zsidóságot; válaszul azonban csupán azt a tanácsot kapja, hagyjon fel végre kóborlásaival.

Mégis tovább indul, koldulva s éhezve vonszolja el magát Hannoverig, ahol elkobozzák a papírjait, onnan Berlinig, ahol a keresztény hit felvételével fenyegetőzik, onnan Amsterdamig, ahol kiközösítik és kiátkozzák, majd Altonába veszi útját, ott azonban Mose Chages a rabbi, akit Chajon amsterdami követői egykoron oly vérszomjasan üldöztek. Végül is visszatér Keletre. Valahol Észak-Afrikában hal meg, oly nyugtalan és annyi nyugtalanságot keltő élete hetvenhatodik évében.

Fia, felvéve a keresztény vallást, később megbosszulja apját, keresztényellenességgel vádolja a zsidóságot s zsidó műveket és zsidó személyeket állít inkvizíció elé – hiszen a vallás mindkét oldalon egyaránt lehetővé teszi, hogy szélhámosok bűnös hajlamaiknak élhessenek.

KOMENSKÝ A LAKTANYA FOGDÁJÁBAN

Érdekes stratégiai rendeltetése van Naarden hollandiai erődnek. Amsterdam körül, a Zuidersee és az Északi-tenger között két meghatározott területen, ha ellenség közeledněk, kitelepítik a lakosságot, átvágják a gátakat és egy lábnyi mély vízzel árasztják el a földeket.

Ebből a talajból, amelyet valaha elhódítottak a víztől, de adott esetben, katonai okokból, ismét átengednének a víznek, emelkedik ki a naardeni citadella, hogy „megállj"-t kiáltson az ellenségnek, ha az az elárasztott földeket ismét lecsapolná és seregével megpróbálna áthatolni a lápon. Ami Verdun Párizsnak, az Naarden Amsterdamnak.

Az utóbbi időben azonban egyes geológusok kiszámították, hogy az évtizedek leforgása alatt Hollandia talaja süllyedt és ma gátszakadás esetén a víz legalább nyolcvan centiméter magasságban lepné el az árterületet, tehát az ellenség hajón is be tudna hatolni. Gyakorlatilag ezt ugyan senki sem bizonyította be, a stratégiai számítás papíron maradt, Naardent azonban mégis átadták az enyészetnek, mivel az elmúlt háború[27] a semleges államokat is megtanította arra, hogy bombázó kötelékek pillanatok alatt meg tudják semmisíteni a legpompásabb sáncokat és védőbástyákat is.

Egy barátommal, aki Naardenben töltötte gyermekkorát és jobban ismeri az összes bástyákat és erődöket meg valamennyi lőrést és kémlelőnyílást, mint azt egy tüzér valaha is megismerhetné (hiszen az a tüzér aligha játszott benne évekig ellenséget és jóbarátot, ostromlót és várvédőt, katonásdit, sőt még indiánosdit is), megyek át a hídon a várárok felett. Az árok miben sem különbözne Hollandia sok ezer halastavától és csatornájától, ha a meredek parton látható nyílások nem a fedezékek és beépített ágyúk lőrései volnának.

A fekete vízen valaha lőszeres hajók úsztak, terhük kirakása és elraktározása annak idején a naardeni gyerekek legnagyobb élménye volt; igazi lőpor, igazi gránátok és igazi töltények! „Azóta túlontúl is megismerkedtünk velük" – mondja barátom és arra céloz, hogy az akkori ifjúság közben felnőtt, hadköteles lett és megtanulta, hogyan kell bánni az efféle holmival. Ez a „túlontúl" Hollandián kívül sokfelé még nem is olyan „túlontúl" az ifjúság számára – bennünk a tüzérségi lőszer fogalma sokkal borzalmasabb emlékeket ébreszt.

Dehát nem azért jöttem ide, hogy a csendes tavacskát bámuljam és nézzem a tükrén nyiladozó tavirózsákat és közben az imperialista háborún elmélkedjem; azért jöttem, hogy Komenskyt – Jan Amos Comeniust – látogassam meg, a filozófust, a pedagógia megalapítóját, az internacionalistát, hazám fiát.

27 Az első világháború.

Benn a városban temették el; a várost ugyan kőfalpáncél övezi, ám ennek ellenére sem vesztette el a békés holland kisváros jellegét, ahol a falak semmit sem rejtenek: sem a vörös téglából épült házak szerkezetét, sem az ablakok mögött zajló életet. Ez a nyíltszívűség kíváncsisággal jár együtt – erről tanúskodnak az ablaktáblák mellől az utcára kukucskáló ferde tükröcskék.

A kávéházat „Het gooische koffiehuis”-nak hívják, az egyik trafik és az egyik szálloda a büszke „Het Gooiland” nevet viseli, hiszen Naarden nemcsak a főváros katonai előőrse, hanem maga is főváros, az egykori Gooi erdőterület fővárosa.

A polgárok méltóságteljesen lépdelnek. Fejük tulipán-, sajt- és tehéngondokkal van teli, az üzletmenet jó, a belső problémák sem lehetnek nagyok és elcsodálkozom, amikor egy simára borotvált koponyájú és arcú óriást kalap nélkül látok rohanni az utcán. Kísérőm köszöntését szívélyesen, de sietősen viszonozza. Hermann Gorter volt, a költő: megunta a nagyváros és az irodalom zaját, hallani sem akar többé róluk és most Gooiland legcsendesebb vidékén latin és görög órák adásából él.

Naarden városának és erődítményének háborús múltja messzire nyúlik vissza. Annyiszor perzselték fel, hogy Egmont[28] korából már csak három épület áll: a tanácsháza, a kovácsműhely és a Spanyol Ház. Az utóbbi homlokzatába süllyesztett színes domborművön (a szobroknak színeseknek kell lenniök – ezt újra meg kell tanulnunk!) spanyol alabárdosok éppen egy gyülekezetet koncolnak fel.

A haragnak ez a napja 1572. december elsejére esett Naardenben. Az ötszáz legelőkelőbb polgár összegyűlt a kórház templomában, hogy a spanyolokkal a békefeltételekről tárgyaljon. Hirtelen egy lelkész lépett az egybegyűltek közé és felszólította őket, készüljenek fel a halálra. Nyomban ezután rájuk törtek a zsoldosok, és puskalövéseik, kardvágásaik és alabárdszúrásaik ötszáz polgárral tették Naardent szegényebbé.

A várost felgyújtották, a kórházi templomnak – ahol a tömeggyilkosság történt – szintén csak a falai maradtak meg. Most Comenius-múzeum van benne, bár az épületnek semmi köze Comeniushoz – hisz ő nemigen költözött volna ebbe a házba, amelynek sorsa saját fulneki házának sorsára emlékeztette volna: azt is spanyol muskétások hamvasztották el.

E helyen tehát nehéz megilletődnünk; a múltból csupán a beépített dagasztóteknők, sütőkemencék és kémények maradványai láthatók – kísérőm még emlékszik a katonai sütődére: a Comenius-emlékek előtt az foglalta el a házat.

A múzeum rendkívül szerény, csupán könyvek vannak benne: *Orbis sensualium pictus, História fratrum Bohemorum, Pansophiae Diatyposis, Pansophiae Prodromus, Didactica opera omnia,* néhány ismert Comenius

28 Lamoral, Egmond (Egmont) grófja, a németalföldi spanyolellenes forradalom egyik vezető alakja. 1568-ban vérpadon végezte életét.

arckép másolata, egy csehszlovák ötkoronás Komenský fejével, az amsterdami emlékmű gipszmodelljei, Comenius két pártfogójának, Kari van Zierotin grófnak és Mijnheer Lodewijk de Geernek arcképe, Morvaország régi térképe, egy üvegszekrény teli fonnyadt koszorúkkal, amelyeket pedagógiai társaságok helyeztek itt el, és egy vitrin a látogató honfitársak névjegyeivel.

Az egyetlen eredeti érdekesség a vallon egyházközség[29] halotti anyakönyvéből való; összefűzött pergamenlapjain az egyik rubrikában a következő feljegyzés olvasható:

„No. 8. Johannés Amos Coménius, le fameaux Autheur du Janua Linguarum c’ est aparamment enterré le 22, novembre 1670.” (8. sz. Comenius Ámos János, a Janua Linguarum híres szerzője, nyilvánvalóan 1670. november 22-én temettetett el.)

Ugyanebbe a rubrikába, de sötétebb tintával még két férfiút jegyeztek be, akik hatvan, hetven évvel később haltak meg, mint a nagy filozófus (bár aligha temették őket ugyanabba a sírba). Az anyakönyvvezető bizonyára meg akarta tisztelni ezt a két halottat: Brouwerus van Niderth írót, meghalt 1742. június 15-én, és Mr. Louis Guerre-t, aki nevének megfelelően a rokkant katonák kapitánya volt[30] s a naardeni vallon egyházközség elöljárójaként halt meg 1730-ban. A két bejegyzés, sub numero 8, a megjelölt halálozási évből való, tehát későbbi, mint a Comeniusról szóló bejegyzés, habár nem XVII. századbeli az sem. Egyébként maga az „aparamment” (nyilvánvalóan) szócska is lerontja az okmány dokumentáris értékét.

*

Az erőd sorakozóhelyén, az álgótikus díszítésű Utrechti-kapu és az utászlaktanya között, katonacsapat gyakorlatozik, egy szakasz az egysoros vonalba való fejlődést gyakorolja, egy másik a kanyarodást, a harmadik a célzást; a cél: az emlékmű csúcsa. Az emlékmű a konstanzi Husz-szoborra hasonlít, borostyánnal sűrűn benőtt emelvény, elöl és hátul szabadon hagyott táblával. A szobrot 1892-ben emelték, és rajta – jóllehet Comenius a naardeniek nagyobb dicsőségére Naardenben fejezte be életét – márványba vésve az áll, hogy Comenius 1670. november 17-én Amsterdamban halt meg.

Hiba csúszott hát a filozófus szobrára, holott már önmagában is elhibázott helyen áll: egy erőd udvarán, ahol ágyúk meredeznek és ahol a szobor a fegyverforgatást tanuló katonáknak szolgál céltáblául. Hihetőleg mások is észrevették, hogy ez így nincs rendjén, és 1920-ban, kint a parkban a városfal előtt, új emlékművet állítottak neki, de az új mellszobor és a téglatalapzat a szokásos giccs.

*

29 Hollandia északi tartományaiban levő reformátusok összessége.

30 Guerre franciául a. m. háború.

A vallon templomból már csak egy épületrész maradt fenn, éppen annak az oltárnak a helye, amely alá Comenius földi maradványait temették. A magas, csúcsíves ablakot befalazták és kis négyzetalakú ablakokat törtek a falba. Az egyik pillér lábához kis őrbódé támaszkodik. Messzire elnyúlik a katonai épületek tömbje, a Weeshuis-laktanya, amelyben a 7. vártüzérezredet helyezték el. A hadügyminisztérium 1845-ben megszerezte a vallon templom tulajdonjogát és műszaki csapatok anyagraktárának használta, míg 1861-ben ide nem helyeztek egy lövészszázadot, ami a templom átépítését tette szükségessé. 1861. április 10-én fejeződött be az egyházi épület elvilágiasítása és egy 1896-ban épített fal kivételével – a „Naardeni Helyőrség Könyve" feljegyzései szerint (megtalálható a műszaki alakulatok hollandiai levéltárában) – egyéb építészeti változás nem történt, tehát a sírokat sem helyezték el.

Mi pedig Comenius sírjához tartunk, és a kapuban őrtálló katona, miután megpróbált lebeszélni bennünket, mondván, hogy nincs ott semmi látnivaló, kihívja az őrparancsnokot, az előszedi a kulcsokat és ugyancsak óva int bennünket a túlzott reményektől.

Majd felnyit egy vasveretű kaput, fölötte meszelt felírás: „Nr. 10 A." és alatta: „Voor 3 Man." (Magyarul: 3 ember részére.) Ez a szigorított fogdások cellája. Egymás mellett egy hordágy és két fapriccs; az őrparancsnok kinyitja az ablaktáblákat – a rácsos ablakon alig hatol be a gooilandi nap sugara –, felemeli a hordágyat és az egyik priccset s a kőpadlőra mutat – „itt lent". A padlón most egy vödör áll és három garnitúra kézi- és lábbilincs hever, „itt lent van Comenius eltemetve. Itt állt az a sírkő, amely most a prágai múzeumban van."

Itt tehát megtalálhatjuk a hely szellemét, amelyet eddig hiába kerestünk. Itt, ahol a csöbör áll, állt az oltár, a rácsos börtönablak helyén valaha egy magasba nyúló, gótikus ablak színes üvegén át ragyogott be az ég, és a béklyókkal meg lakattal ellátott három lánc alatt alussza a nagy humanista az örökkévalóság álmát.

– Az őrszemnek igaza volt: kevés a látnivaló, a falakat összefirkálták, az egyik fogoly hajót karcolt körmével a meszelésbe, mások, akiknél meghagyták az irónt, nevüket és a dátumot örökítették meg a falon.

– Gyakran használják ezt a fogdát?

– Nem, szinte már egyáltalán nem.

És amikor az őrparancsnok észreveszi, hogy egy múltheti dátumot betűzök ki éppen, hozzáteszi:

– Csak akkor, ha a többi cella mind foglalt.

Megmagyaráztatom magamnak a bilincs használatát; kíváncsiságom tettetett, hiszen ismerem én ezt a kínzószerszámot, voltam én is osztrák katona… Az őrparancsnok kulcsot húz elő és megmutatja a szerkezetet, az egyik bilincset a jobb bokámra csatolja, a másikat a bal csuklómra és a kettőt

a lánc összekötő kapocsként köti össze. Hétrét görbülve ülök a kurtavasban, mint 1905-ben a berouni császári hadgyakorlaton.

– De ma már nem használják – mondja a fiatal őrparancsnok, holott engem egy naardeni polgár kísért ide és nem gyanúsíthatnak árulással.

– Miért tartja akkor magánál a kulcsokat?

– Nos igen, ha valaki mégis nagyon rendetlenkedik…, mondjuk részeg.

– És a hordágy is a részegek miatt van?

– A betegeknek.

– Akkor a gyengélkedőben kellene tartani, nem?

– Ott is van néhány.

– Miért nem exhumálják tulajdonképpen Comenius csontjait?

– A vallon templom oltára alatt négy ember van eltemetve. Nehéz volna megállapítani, melyik ő. Így legalább a helyet tarthatjuk tiszteletben, ahol eltemették.

Méltó tiszteletadás – az internacionalizmus és a pedagógia nagy humanistája haló porai fölött lecsukott katonák ülnek, az egyik részeg, keze-lába bilincsben; a másik a csöbrön ül; a harmadik a nevét karcolja be éppen az egykori templomfalba.

Ilyen képet Jan Amos Komenský sohasem vett volnafel *Orbis pictusá*ba!

EX ODIO FIDEI[31]

Egy bizonyos: hogy a gyermek Abelesz Simon a Thein templomban (Týnský chrám) van eltemetve. Ha az ember a tér felőli oldalon lép be a főkapun, a jobb hajóban, a kórus alatt megláthatja valamiféle polgárember padlóba süllyesztett barna sírkövét; az alatt – a templomszolga szilárdan és kitartóan állítja: – ott van Abelesz Simon rézkoporsója is. Régi krónikák szerint azonban a Szent Kereszt kápolnában nyugszik, mégpedig a Kereszt-oltárnak azon az oldalán, ahol a szent leckét felolvassák, nem messze Tycho de Brahe[32] sírjától, a márványtábla alatt, amelybe ezt a huszonnégy latin nyelvű sort vésték:

„Abelesz Simon, a tizenkét esztendős zsidó fiúcska, Isten szavát követve s a szent keresztségre vágyva 1693. év szeptemberében a Jézus Társaság Collegium Clementinumába menekült; néhány nappal később e vendégszerető helyről áruló módon elhurcoltatott; otthon hízelgéssel, fenyegetéssel, bántalmazással, éheztetéssel és iszonyatos fogsággal próbára tétetett, de mindezek ellenére erős maradt, és apjának, valamint apja barátjának kezétől halt el 1694. február 21-én. A titokban elföldelt hulla a hatodik napon kihantoltatott, hatóságilag megvizsgáltatott és mind a koporsó lepecsételéséig természetes színű maradt, meg nem merevedett, csúf szagot nem árasztott, látványa nem volt kellemetlen és rózsaszínű vér ömlött belőle. 1694 márciusának utolsó napján az óvárosi városházáról pazar gyászpompával, a részvétteljes nép óriási tömegei kíséretében ide szállíttatott és itt eltemettetett.”

A Thein templom sekrestyéjében lóg a zsidó fiú bájosan idealizált képe, piros zeke van rajta, fején fehér paróka, díszkard az oldalán, kereszt a kezében; a kép keretére pedig a következő feliratot rajzolták: „Hic gloriose sepultus est Simon Abeles Catechumenus, ex odio fidei Ohristianae a proprio parente Hebraeo occisus.”[33] A zsidó gyereket úgy temették el keresztény templomban, hogy közben per folyt, izgalmat és feltűnést kiváltó per. A harmincéves vallási háborúk évszázada már végefelé járt. Azoknak az unokái, akik valaha fellázadtak és ellenfeleiket az ablakon hajították ki, valamint a kivégzettek, bebörtönzöttek és száműzöttek unokái egyaránt elismerték már az új nemességet, az új tisztviselői kart, az új tanokat, sőt az új államnyelvet is. De mélyen tudatuk alatt mégis ott rágódott bennük az érzés, az az öröklött komplexum, hogy leigázottak lettek. Valóban így kellett ennek történnie? Lám, a zsidókat sok száz éve üldözik, s mégis megőrizték

31 Latinul a. m. vallási gyűlölködésből.

32 Híres dán csillagász. Élete vége felé II. Rudolf császár szolgálatában állt Prágában. Ugyanott halt meg 1601-ben.

33 „Itt tisztességben eltemettetett a még meg nem keresztelt Abelesz Simon, kit a keresztény vallás elleni gyűlöletében saját zsidó apja ütött agyon.”

vallásukat, szokásaikat és nyelvüket! A jezsuiták, akik vallási megszállócsapatként jöttek a katonailag leigázott országba, nagyon is jól tudták, hogy nekik, az egyedül üdvözítő egyház igehirdetőinek, minden másvallású előtt be kell bizonyítaniuk, hogy nemcsak a cseh testvéreknek és más protestánsoknak ellenségei, hanem a zsidóknak is.

Gustav Freytag[34] olvasta két jezsuita atyának, Edernek és Christelnek az Abelesz Simon esetéről szóló kis írását, amely 1694-ben *A tizenkétéves fiúcska férfias állhatatossága* címmel jelent meg. Freytag így írt a nagy botrányról:

„Aki előítéletek nélkül olvassa ezt a jezsuita jelentést, ráakad benne egy és másra, amit pedig a szerzők el akartak hallgatni. És aki elítéli a fanatikus gyilkosokat, az nem érezhet együtt a fanatikus papokkal. Hiszen kémek és besúgók, ígéretek, fenyegetések és a fantázia megmozgatása révén toboroznak híveket istenüknek, aki csöppet sem hasonlít az evangélium istenére; erőszakkal térítenek; rutinos rendezői ügyességgel alakítanak át egy nyomorú gyilkosságot valódi szomorú játékká, és hordozzák meg benne a zsidó fiú halott testét, pompában, flitterrel, tömegfelvonulásokon, lehetőleg csodától kísérve – így ajánlgatván hitüket zsidónak és kereszténynek. Fanatizmusuk, amelyet a polgári felsőbbség és a szolgálatkész törvény támogat, egy ócsárolt, üldözött, szenvedélyes nép fanatizmusával kerül szembe – az eredmény: fondorlat és erőszak, bűn és erkölcsi elnyomorodás mindkét oldalon.”

Bizonyos, hogy a kultúrtörténész még megsemmisítőbb véleménnyel lett volna a jezsuitákról, ha e két rendtag írásán kívül – amelyet már önmagában is gyanúsnak talált – még a hivatalos közleményt is olvasta volna. Lipót császár parancsára adták ki ezzel a címmel: *„Processus Inquisitorius, amelyet a fellebbviteli bíróság két prágai zsidó, Lazar Abeles és Loebl Kurtzhandl ellen az Ex odio Christianae Fidei meggyilkolt tizenkétéves Abelesz Simonnak, az előbbi fiának ügyében és a keresztény vallás felmagasztalására, valamint mindenek okulására, az inquisitio fő irataival és más érdekességekkel együtt a közönség számára kinyomattatott. Prága, Caspar Zacharias Wussin könyvkereskedésében.”* Ebben a röpiratban – bármennyire igyekszik is az Abelesz Simon ügyében foganatosított eljárást jogosnak, az ítéletet pedig megérdemeltnek beállítani – Freytag nemcsak egy és más olyan dologra akadt volna, „amit pedig a szerzők el akartak hallgatni”, hanem olyan sejtése is támadhatott volna, hogy a „fanatikus gyilkosok” talán nem is gyilkosok, hanem éppen ellenkezőleg, maguk is áldozatok, egy ex odio fidei, vallási gyűlöletből elkövetett Justizmord áldozatai. De akárhány leírásával találkozzunk is ennek az esetnek, egyetlenegy sem próbálkozhatott meg közülük a vádlottak védelmével, akiknek annak idején egyébként a jogi

34 Német regényíró, müvelődéstörténész, szerkesztő és politikus (1816-1895).

képviseletet sem engedélyezték. Akárcsak száz évvel később a toulouse-i hugenották esetében, a prágai zsidók ügyében sem tudták bebizonyítani, hogy a fiú valóban át akart térni vagy hogy a fiú valóban gyilkosságnak esett volna áldozatul, az apák viszont mindkét esetben áldozatul estek a papok uszításának és a csőcselék dühének. Míg Jean Calais azonban, Voltaire lángoló vitairata révén, ha halála után is, de felmentésre talált, addig Abelesz Lázárnak és barátjának védelmét mind ez ideig nem vállalta senki. Csupán a vádirat mond, abban is, amit elhallgat, és – akaratlanul – abban is, amit elbeszél, éppen eleget kettejük javára.

A „Processus Inquisitorius” ezzel a mondattal indul:

„Az 1694-es év februáriusának 25-ik napján a nagytekintetű prágai királyi helytartói hivatalhoz… névtelen írásbeli feljelentés nyújtatott be a prágai Zsidóvárosban egy zsidó fiúgyermeken esett gyilkosság ügyében, melynek részletes tartalma alább következik.”

Hogy ez a feljelentés a jezsuitáktól származik, az már az első percben nyilvánvaló és sorról sorra nyilvánvalóbbá válik; az áll benne példának okáért, hogy a fiú az előző év szeptemberében *„főtisztelendő P. Andrea Muentzer, Soc. Jesu Collegii, a prágai Clementinum rektora, továbbá számos más atyák, így P. Guilielmus Dworski, P. Johannis Eder és P. Johannes Capeta jelenlétében a legbuzgóbban kérte, hogy áttérhessen…”* – mindezek olyan nevek és tények, amelyek csupán a kollégiumban lehettek ismeretesek.

P. Johannes Eder a brosúrájában valósággal dicsekszik azzal, hogy rábírta a helytartóság egyik fogalmazóját, – aki egy Joszel (azaz József) nevű zsidó révén tudomást szerzett az esetről – nyújtson be feljelentést: *„Miután hírét vettem a dolognak, s a vádaskodó zsidót több ízben, a legkomolyabban intettük, hogy híven számoljon be róla; a fogalmazó a következő napon le is írta az egész szomorú esetet, hogy benyújtsa a nemes helytartóságon.”* Ez a mondat teljes egészében hazugság, hiszen *„habár annak (ti. Constantin Frenkin úrnak, a helytartóság fogalmazójának, akit az írásbeli feljelentés szerzőjének tartanak) egyben szigorúan meghagytuk, hogy ezt az előbb említett, Joszel névre hallgató zsidó feljelentőt teremtse elő, azt a kívánt időre mégsem tudta felkutatni”*. A hivatalnok, feljelentésében, óvakodik is attól, hogy határozottan utaljon az állítólagos informátorra és annak kihallgatására, hiszen akkor meg kellene magyaráznia, miért nem érdeklődött – ilyen fontos eset forogván fenn! – mindenekelőtt a feljelentő családi neve iránt?

A következő napon már exhumálnak is, a hullát a városházára szállítják, egy sor letartóztatást (Hirschi Keffelet betegápoló, Jenuchem Kuranda temetőgondnok, két cselédlány) és vizsgálatot foganatosítanak. Futótűzként terjednek a rémhírek s a város nemsokára az izgalom lángjában ég. A helytartóság az ügy kivizsgálását a fellebbviteli bíróságra ruházza át, s ezt egyben fel is szólítja, hogy jelentse nyomban „ami esetleg in hoc causa (ebben az ügyben) időről időre történne, hogy a publicum tudomására jusson

és a közönségre való tekintettel a szükséges lépések idejében foganatosíthatók legyenek”. Az egész ügy a hatóságok buzgalmából felkorbácsolt közvélemény nyomása alatt áll.

A feljelentés, amelynek alapján a vizsgálat indult, csupán egyet adott meg határozottan: hogy a gyermeket megmérgezték, „… borába szórt méreggel pusztíták vala el könyörtelenül”. A kihallgatások során – és azt, hogy ezek miféle kínzásokkal jártak együtt, ki lehet olvasni a sorok közül – Hennele, Abeleszéknek a kleinseitei (Malá Strana-i) városházán fogvatartott szakácsnője végül is bevallja, hogy a kis Simon méregtől pusztult el. Mindeddig az apával és a halott gyermek mostohaanyjával egybehangzóan azt állította, hogy az nyavalyatörésben (görcsökkel járó gyermekbetegségben) halt el, most azonban ezt adja válaszul: „Az igazat akarom vallani: az apja megétette valamivel; akkor rogyott össze.” A kérdésre pedig, hogy mi lehetett az, így felel: „Heringet adott neki enni.”

Íme, a bevallott bűnrészesség, a szemtanú vall a mérgezésről! Időközben kiderült azonban, hogy a holttestben nyoma sincs a méregnek. Az az alap, amelyen a vizsgálat megindult, éppoly hamis volt tehát, mint a szakácsnőből kierőszakolt vallomás.

De nemhiába a hivatalból indított vizsgálat, nemhiába a már felszított gyűlölet – a két boncolóorvos és a két sebész nem meri a természetes halált megállapítani. A rövid exhumálási jegyzőkönyvben, amely könnyelmű megcsúfolása annak a ténynek, hogy nyolcvan évvel előbb már egy Jesenius nevű – és rangú! – anatómus működött Prágában – az a megállapítás olvasható, hogy „a bal halánték fölött ütéstől származó, garas nagyságú friss kerek seb” van (halálos? mély? vagy horzsolás csupán? – erről szó sem esik), és „a vertebra colli (a nyakcsigolya) törött”. Ehhez tehát legalábbis két ütés kellett, a lakonikus jegyzőkönyv mégis azzal zárul, hogy „a fiúcska halálát egy hatalmas ütés okozhatta”.

A fellebbviteli bíróságot egyáltalában nem zavarja, hogy a feljelentésben foglalt és immár „bebizonyított” mérgezés semmi esetre sem áll fenn; a következőképpen magyarázza ki tévedését: „… hiszen a mérgezésről és a titokban való elföldelésről (közben ugyanis hamisnak bizonyult a fiú éjjeli elhantolásáról szóló megállapítás is: a temetés nyilvános volt) semmi esetre sem várhattunk *in limine* egy idegentől, mégpedig az Abeleszék házában nem túlságosan járatos zsidótól, teljesen pontos adatokat.”

Vagyis „Joszel” közlései azért nem helytállóak, mivel a házban, ahol a titokzatos gyilkosság megesett, nem volt túlságosan járatos – mindez nem érinti azonban állítólagos állításait, az adatszolgáltató adatai mégiscsak adatok –, itt gyilkosságnak kellett történnie! Az orvosi kar „nyomatékos rendelettel” kikért szakvéleménye úgy dönt, hogy a boncolás adataiból a fiú erőszakos halálára kell következtetni. A zsidóság kérdéssel fordul a nyomozó hatósághoz, nem lehetséges-e, hogy a hulla a kiásáskor sérült meg; ez

a kérdés azonban, amely az orvosi kar szakvéleményének beszerzését is szorgalmazta, megválaszolatlan marad.

Tragikomikus, hogyan igyekszik a törvényszék a bizonyítási eljárás ellentmondásait (pl. mérgezés, agyonütés) kimagyarázni, midőn azt a tényt, hogy a vádlottak és a mentőtanúk vallomása egybevág, előzetes összebeszélésként próbálja értelmezni. Valamennyi letartóztatott, egymástól függetlenül, azt vallja, hogy a halántékon látható sebhely nem más, mint valami elvakart var, „s hogy így valljon, arra még a házban mellettük lakó, kicsiny nyolcéves fiúcskát is betaníták”. Abelesz Lázár tehát, az exhumálás esetére nemcsak feleségét és cselédjét oktatta ki jó előre (kik most letartóztatásban vannak), hanem egy apró szomszéd-gyereket is – habár nem sejthette, hogy azt is beidézik!

A vádlottak tagadják, hogy a kis Simon egyáltalán azért szökött volna el hazulról, hogy kikeresztelkedjék. Most tanúként ki kellene tehát hallgatni a jezsuita atyákat is, hiszen a feljelentés nyilvánvalóan tőlük származott, sőt a későbbiek folyamán azt is állították, hogy a gyermekkel valóságos hitvitát folytattak. A tanúskodás azonban elmarad. A gyermek állítólagos szökése különben is négy hónappal előbb történt s így nem lehetett az agyonverés indítóoka. Ha el is fogadnánk a szökés és gyilkosság bebizonyításáról s a kettő közötti okozati összefüggésről költött mesét, akkor is az lehetne a legkézenfekvőbb magyarázat, hogy a gyerek, az otthoni rossz bánásmód miatt egyszer meg próbált szökni embertelen apjától és belehalt a további rossz bánásmódba; de erre nézve nincs semmiféle adat a „Processus Inquisitorius” irataiban.

A gyereket a jezsuiták állítólag egy Kafka nevű kikeresztelkedett zsidónál helyezték el, innen vitte haza Abelesz Lázár. Ez a Kafka azonban eltűnt, és a szerep, amelyet neki szántak, teljesen tisztázatlan; egyszer azt mondják, hogy a gyereket elrabolták tőle, másszor, hogy összejátszott Abelesszel.

Ám felbukkan egy újabb tanú, egy áttért zsidó gyerek: a kis Sara Uresin, aki ebben az ügyben a Sámuel küldetését vállalja. Tizenhárom éves, testileg nyomorék és – miként maga a vádirat is elismeri: – erkölcsileg züllött teremtés; ha mentőtanúnak jelentkezik, a jezsuiták biztosan nem a gyöngéd „lányka”, hanem a „pimasz zsidókölyök” névvel illették volna. Olyan kapóra jön, „mintha a mennybéliek küldötte lenne”. Hallgassuk csak:

„És minekutána a nagyrabecsült fellebbviteli Collegium mindezek érett megfontolása után úgy döntött, hogy feltétlenül törekednie kell újabb, mindenekelőtt zsidó tanúk felkutatására, hogy azok révén confrontatiot érhessünk el in contradictorio (mivel zsidók elleni inkvizíciós tárgyalásokon már több ízben megállapíttatott, hogy sokkal hatékonyabb a confrontatio, mikoris egyik zsidó a másiknak szemébe mondja a dolgot, mint a kínvallatás, hogy az igazságot beismerjék), – egyszer csak, sosem remélt módon, az

inkvizíciós eljárásról hallomásból értesülvén, teljesen magától, szabad akaratából, megjelent egy bizonyos Sara Uresin nevű tizenkét év körüli zsidó lányka, aki valóságos keresztény hitben egy keresztény nőnél lakozik.

És ez a váratlan csoda, amelynek Sara Uresin a neve (Eder atya érzékfölötti dolgokkal magyarázza megjelenését), előadja mindazt a királyi felsőbíróság előtt – amelyhez magától találta meg az utat –, amit a vizsgálóbírák a vizsgálat jelen állásakor éppen tudni akarnak: hogy az elmúlt esztendőben abban a házban szolgált(!), éppen amikor Simon elszökött, hogy megkeresztelkedjék, és hogy az apa kijelentette: inkább pusztulna el a fia, és hogy aztán egy husánggal véresre verte. A lányt szembesítik Abelesz Lázárral.

– Verjen meg az Isten, ha valaha is láttam ezt a leányt – kiáltja.

A leányka azonban, ennek ellenére szemébe mondott mindent „tökéletes állhatatossággal, bátran és félelmet nem ismerve”.

Abelesz Lázárt ez után az eredménytelen szembesítés után visszavezetik „előző, a városháza órájához közeli, a toronyban levő börtönébe, mindkét lábán és egyik kezén jól megbilincselve”.

Néhány órával később holtan találnak rá. Felakasztva. E tett miatt, amelyet öngyilkosságnak nyilvánítanak, a bíróság nem győz eleget csodálkozni. Hiszen – először is – a zsidó lányka „semmi mást sem tudott a szemébe mondani, mint néhány praeliminariumot” a fiúgyermek keresztény-katolikus buzgalma miatt”, másodszor pedig kissé bonyolult az öngyilkosság egy ennyire megbilincselt, ennyire őrzött fogoly számára: Szombatzsinórját, amellyel a zsidók övezni szokták magukat, testéről levéve, rákötötte a kettős vasrácsra, oly magasságban, hogy egy fatuskót is igénybe kellett hozzá vennie, és azután, nyakát beléje dugván, felakasztá vagy sokkal inkább megfojtá önmagát.” Úgy lehet – mondja az emlékirat –, az Uresin leányzó lényegtelen szemrehányásai „annyira megindították érzéketlen, eldurvult szívét és lelkiismeretét”, hogy megölte magát.

Ez a tettben megnyilvánult bűnbánat sem menti meg azonban a hullát az elítéltetéstől. A halottat jogerősen bűnösnek mondják ki és végrehajtják rajta az ítéletet: szívét kitépik és arcába vágják, aztán a hullát felnégyelik és máglyán égetik el. Feleségének és Hennele szakácsnőnek azonban nem szólnak a fővádlott haláláról. Azok minden fenyegetés ellenére – bár Abelesz Lázár beismerő vallomására is célozgatnak előttük – megmaradnak amellett, hogy az apa ártatlan. A leánykát ekkor „in privato zsidó öltözetben” szembesítik a szakácsnővel. Az most már mindenre, amit a leányka előad, igent mond, és végül hozzá kell tennie azt is, hogy az apa ölte meg a fiút. Megétette. Majd a szakácsnő és – az előző éjjel szívgörcsöktől gyötört – Abelesz Lea asszony szembesítése következik. Az asszony látja, hogy minden elveszett, hiszen már a szakácsnő is – jobb szándéka ellenére – terhelő tanúvá lett. Hogy férjét mentse, haláláról sejtelme sem lévén, azt vallja, hogy egy

ismerősük, bizonyos Loebl Kurtzhandl, aki már nem tartózkodik Prágában, ölte meg a gyermeket: megfojtotta.

Kurtzhandlt Manétínben letartóztatják és vizsgálatot indítanak ellene. A gyermek Abelesz Simont közben, mint *„in proprio sanguine”*, saját vérével megkeresztelt keresztényt – Hans Friedrich von Waldstein érseki döntése alapján, aki a hittudósok és kanonokok tanácsát is kikérte – példátlan pompával, nyilvánosan temetik el. 1694. március 25-én, *„in ipso festo Simonis Tridentini pueri, aquae a Judaeis martyrisati”* (éppen a gyermek Trienti Simon ünnepén, akit szintén a zsidók tettek mártírrá), bizottság dönti el, hová temessék a gyermeket.

Egy héttel később megrendezik a temetést; a hulláról, amelyet február 22-én a zsidó temetőben földeltek el, öt nappal később exhumáltak és egy hónapon át a tanácsházán ravataloztak, hivatalosan kinyilvánítják, hogy a legcsekélyebb mértékű rossz szaga sincs. Pompásan kiállja az üdvözülés második próbáját is: »… a törött nyakcsigolya körüli halálos sebekből folytonosan és állandóan, szünet nélkül, akár a kútnak forrásából, buzog a legfrissebb és legszebb vér; a jelenlévők közül többen megpróbálták (megpróbálták!) zsebkendőjüket az ömlő vérrel benedvesíteni; példájukat még egy evangélikus hitű seborvos is követte!”

Loebl Kurtzhandlt, akire az akták a gyanú árnyékát sem vetik, 1694. április 19-én halálra ítélik. Hogy miképpen bántak vele, kitűnik I. Lipót császárnak a Királyi Fellebbviteli Bírósághoz intézett leiratából: „Egy panasz nyomán immár nem első ízben tudomástokra hozzuk, hogy az általatok halálra ítélt Loebl Suesel Kurtzhandl prágai zsidó sem a saját, sem a barátai kezébe nem kaphatott az ellene hozott ítéletről semmiféle másolatot, sem pedig ex officio jogi védelmet.” A császár megparancsolja, hogy tartsák be a törvényes rendelkezéseket, halasszák el egyelőre a kivégzést és gondoskodjanak róla, hogy „az elítélt élete in carceribus (a börtönben) meg ne rövidíttessék, miként az a hírek szerint társával történt vala”.

A fellebbviteli bíróság azt válaszolja őfelségének, hogyaz elítélt csupán húzni akarja az időt; Lipót ennek hatására „ebben a rendkívül bosszantó bűnügyben” csupán tizennégynapos fellebbezési ’határidőt engedélyez Kurtzhandlnak; az ítéletet végül is megerősíti, „mivel annak végrehajtását a közönség már annyira sürgeti, tegyenek neki eleget minden egyéb meggondolás és további fellebbezések engedélyezése nélkül”.

Ruhátlanul kötik rá a tagjai alá helyezett háromélű vasbakokra, úgy állítják a vesztőhelyre, ahol a nyolcvan font súlyú kerék „harmincegynéhány lökéssel” töri össze felső és alsó lábszárát, mellkasát pedig vasgerendával roppantják össze. Egy páter szakadatlanul ajánlgatja a gonosztevőnek, hogy térjen át a krisztusi hitre; a tizenegyedik csapás után Kurtzhandl állítólag azt válaszolja, hogy hajlandó rá; ekkor megkeresztelik és a „János” nevet kapja. Majd a hóhér bekötözi szemét, „nyakára rázuhan a végső, halálos csapás,

elveszti eszméletét, két további ütés következtében száján és orrán dőlni kezd a vér, és békén elszunnyad az ÚRBAN; az összes jelenlévők ámuló csodálkozására, akik nem győzik vala eléggé áldani és dicsőíteni Isten csodatévő kezét és kimeríthetetlen irgalmát”.

A korábban „konok gyilkos”-nak nevezett Loebl Kurtzhandlt János néven „bűnbánó katolikus keresztényként” a Szent Pál templomban temették el.

HOGYAN MESÉLI EL BŰNTETTÉT EGY HÍRES KOMÉDIÁS

Ez a bűnügy, s ahogy azt annak idején beállították: hamisítatlan rokokó. Nem mintha abban a piperéskedő korban kevesebb véres tragédiához vezetett volna a bűn s a szenvedély, mint más korszakokban. Mégsem lehet azonban a rendőrségi iratok hűvös modorában beszélni egy színészi szemforgatással kísért és színpadi díszkarddal tarkított gyilkossági jelenetről, a dáridókkal és menüett-oktatással egybekötött szigorított fogságról, sem pedig arról a dagályos, patétikus nemesi rátartiságról, amellyel az emlékiratok szerzője ezt az esetet előadja. Mindezek oly igen jellemzőek arra a gáláns világra, hogy lehetetlen ellenállni és ezt a kis bűnügyi zsánerképet újra fel nem eleveníteni.

Joseph Anton Christ a XVIII. század fordulóján, midőn a német Hanswurst-játékból és a francia komédiából megszületett a német színművészet, a legkiválóbbak közé tartozott, és nemcsak Iffland[35] adózott neki elismeréssel. Az ő önimádatának köszönhetjük az eset leírását. 1744-ben született, császári levéltáros fia, és miután osztrák huszárként részt vett a hétéves háborúban és Liegnitznél megsebesült, egy ideig Salzburgban és Bécsben szerepelt, majd huszonnyolc éves fejjel a prágai Nemzeti Színházhoz került, a Kotzengasséra (Kotcich), hogy itt „a bátor hős, a gyöngéd szerelmes és petitmaitre" (piperkőc) szerepkörében lépjen színre ,„valamint táncoljon a balettkarban, időnként azonban szólóban és kettősökben is".

A második évadban, amelyet itt töltött, máris összeakadt madame Naumann-nal, karlsruhéi kolléganőjével – ez volt az a találkozás, amelynek a hatóságokkal való ismeretségét köszönhette. A viszályt állítólag ez a nő okozta, aki egyébként csupán egy színi évadon át volt a társulat tagja. Az 1775-ös Gothai Színházi Almanachban, amely közli a prágai színház előző évi személyzetének névsorát, a madame Naumann név már nem fordul elő. Christ gyűlölködő leírásából hátrányos képet kapunk, néhol azonban – afeletti tetszelgésében, hogy a nő ajánlatát elutasította – így beszél róla: „Nemrég lett özveggyé és szép alakja volt. A himlő ugyan elég sok nyomot hagyott az arcán, de viselkedése megnyert mindenkit."

Christ lakásán ismerkedtek össze, amely a Perlgassében (Perlová ulice) „Az aranyos tollhoz" nevű Monti-féle ház második emeletén volt.

„Első vizitjekor, amikor madame Naumann végiglátogatta a társulat tagjait – beszéli Christ –, annyira megtetszett neki nálunk, hogy hazaküldte a színház portását, aki kísérte. Azt mondta neki, itt jól érzi magát, ma már nem tesz további viziteket, hanem nálunk marad. E bók hatására, noha nem éreztem jól magam és hálóköntösben hevertem az ágyon, hamar ruhámba bújtam és csevegni kezdtem vele. Beérte gyümölcsből álló szerény

---

35 August Wilhelm Iffland (1759—1814) német színész és drámaíró, a német színművészet történetének egyik kiváló alakja.

vacsoránkkal, sokat és sokáig beszélgettünk a művészetről, és feleségemnek[36] is kedvére való volt a hölgy. Amikor haza kellett indulnia, zavarba jött, hiszen még idegen volt Prágában és nem tudott eligazodni; messze is lakott tőlünk. Az illem azt parancsolta, és feleségem is arra kért, kísérjem haza a hölgyet, s én meg is tettem, gáláns ember lévén világéletemben.

Útközben a hölgy így szólt hozzám:

– Bizony kár, kedves Christ, hogy ön nős; szép pár lett volna belőlünk. Nem is élhet valami boldogan, a felesége idősebbnek látszik önnél.

– Ez valóban így is van, a feleségem egy évvel és tíz hónappal idősebb nálam, de mégis elégedetten élünk, leszámítva az ő részéről egy kevés féltékenykedést.

– Igen, hallottam már a felesége féltékenységéről és csodálom, hogy megengedte, hogy engem elkísérjen.

– Ejnye, ki mondta ezt kegyednek? Azt persze nem közölték a pletykás perszónák, hogy tisztességes asszonyra, s kegyedet biztosan annak tartja, sohasem féltékeny.

E beszélgetés közben lakásához értünk."

Monsieur Christ ekkor el akart búcsúzni, mert bármily gáláns ember volt is világéletében, mégiscsak az elkorcsosult, de moralizáló kor gyermeke és hetven éves, amikor erre a kalandra írásában visszaemlékezik. Különben is Évára akarja hárítani a felelősséget minden további következményért; így hát természetesen a nő az, aki csábít, és Christ az, aki ellenkezve követi.

„Szobájába lépve, csókkal üdvözölt. Ez meghökkentett, hiszen alig néhány órája ismertük még egymást, de visszacsókoltam. Maga mellé vont a kerevetre és (a hőségre panaszkodva) vetkezni kezdett. Elnézést kért ugyan, de amikor illemtudóan távozni akartam, nem eresztett el, és mintha véletlenül történt volna, feltárta fonnyadó bájait – rám azonban egyáltalában nem hatottak. Órámra néztem és mivel már háromnegyed tíz körül járt és velem nem volt lámpás, ezzel az ürüggyel téptem ki magam a bűvkörből és teljesen átizzadva értem haza. Ha ez a nőszemély nem ilyen szégyentelen és pimasz, ha finomabb eszközökkel él, ki tudja, hű maradtam volna-e kötelességemhez – de ez a nőietlenség inkább elriaszt, semmint vonz minden olyan férfit, aki úrrá tud lenni érzékein. Röviden: kicsúsztam a hálóból, viszont kibékíthetetlen ellenségemmé tettem a nöszemélyt."

Állítólag csak azután, hogy monsieur Christtől visszautasíttatott, vagyis hogy megvigasztalódjék és bosszút álljon, veti ki madame Naumann a hálóját Bergopzoom rendezőre. Hamarosan benn is vergődik a hal, s a fogás nem mindennapi, hiszen Johann Baptist Bergopzoom a prágai színház voltaképpeni

36 Christ első felesége a Lisszabonban született Isabella Maria Peixoto de Costa nevű fiatal színésznő volt. Az 1772. évi színházi személyzeti névsorban így szerepel: „Mad. Elisabeth Christ, szerelmes, fiatal anya, a Hősnő bizalmasa; dalműben harmadik szerep. — Gyermekszerepekben: Josepha Christ, Johanna Christ." (E. E. Kisch jegyzete.)

ura. Tanult nyomdász, de már szülővárosában, Bécsben, később pedig Münchenben is színészkedett. A prágai színházba rendezőnek és művészeti vezetőnek szerződött és 1771. október 25-én Zápor szerepében – *A renegát* című tragédia hőseként – lépett először erre a színpadra. Bergopzoomnak mint színésznek, a Bécsbe szerződött Peter Senefeldert kellett pótolnia; Senefelder Alois nevű fia, aki még ugyanebben az évben Prágában született, később, a litográfia feltalálójaként, bőségesen kitöltötte azt az űrt, amely a grafikában Bergopzoom nyomdász kiválásával keletkezett. Bergopzoom azonban megreformálta Prágában a színjátszást, beszüntette a rögtönzött burleszkek előadását. 1774-ben, egy évvel a Christ leírta epizód után, Bergopzoom is a bécsi Udvari és Nemzeti Színházhoz szerződik.

Egyelőre azonban még mindenható rendező Prágában, és ha hihetünk Christ úrnak, madame Naumann rá tudta venni, hogy sok borsot törjön Christ orra alá. „Küldött nekem például három igen jó és két rendkívül közepes szerepet; tanuljam be mielőbb, mert a darabok nyomban színre kerülnek, mihelyt én elkészültem. Igyekeztem is; de csak a rosszakat mutatták be, a jók nem kerültek színpadra. Hősi és gyöngéd szerelmes szerepekre szerződtem, de intrikusokat kellett játszanom. Valahányszor panaszkodtam, nagyon barátságosan felelte:

– Kedves Christ, vállalja el a kedvemért, nincs más, akire rábízhatnám ezt a szerepet, a többiek csak elrontanák a darabot.

Miután észrevettük, hogy Bergopzoom nagyon szoros kapcsolatba került madame Naumannal és lassan már olyan hangot kezdett használni, mintha uralkodónk volna, s mi az alattvalói – én, Spengler, Frank és Henisch[37] szükségesnek láttuk, hogy szorosabban összetartunk s véd- és dacszövetségre lépünk ellene. Ezzel szemben Bergopzoom az ő babilóniai madame Naumannjával, a két von Griechern úrral és Hennet báróval[38], valamint Heli patikussal alakította ki a maga külön és persze jóval előkelőbb körét. A feszültség köztünk egyre nőtt. Madame Naumann, akit kora időközben már anyaszerepekre tett volna alkalmassá, ifjú hölgyeket akart játszani, és frakciója meg a rendező támogatásával meg is kaparintott magának minden jó és hálás szerepet. Madame Franknak és madame Henischnek már csak az jutott, amit ő visszadobott – így az elégedetlenség nőttön-nőtt.

---

37 Spengler sváb származású volt, vidéki junkereket és olyan jellemszerepeket alakított, amelyekben az óvatosság elfojtott indulatokkal párosul; Franz Frank komikus inasszerepeket és felsült szerelmeseket, Carl Franz Henisch pedig második öreget, élemedett korú szerelmest, kicsinyes embert és más, karikírozott figurákat játszott. Henisch felesége, Carolina (szül. Jiraneck), aki tragikus fiatal hősnőket játszott, később megszökött Spenglerrel és hozzáment feleségül. (E. E. Kisch jegyzete.)

38 Johann Marcellus Hennet kormánytanácsos 1772-ben adminisztrátorként átvette a prágai színház vezetését. (E. E. Kisch jegyzete.)

Így álltak a dolgok, amikor *A klikk* című darabot kezdtük próbálni. Egy garnizonbeli tisztet, Hutten bárót figuráztak ki benne. Én kaptam a báró szerepét s egyben az utasítást, hogy zöld frakkot kell öltenem, rózsaszín ingmellel, továbbá szalmasárga nadrágot, fényes csizmát, ezüst sarkantyút; szalvettát kell akasztanom a nyakamba, erősen púderezett parókámon pedig karvastagságú copf lógjon.

A darab bemutatása előtti nap reggelén tíz óra tájban a két von Griechern úr kíséretében megjelent nálam Hutten báró úr, mindegyikük kezében vastag nádpálca. Hutten vitte a szót:

– Ön ismer engem s mégis odáig merészkedik, hogy parodizálni akar engem a színpadon?

Meghökkentem, de nyomban össze is szedtem magam és így feleltem:

– Soha nem jutott még eszembe, hogy önt parodizálni akarjam; de minél tovább nézem önt, báró úr, annál több olyan ruhadarabot fedezek fel önön, amilyeneket nekem előírtak.

– Micsoda, előírtak? Nekem azt mondták, az ön ötlete volt, hogy ízlésesen összeválogatott ruhadarabjaimban tegyen nevetségessé a színpadon. És ha nem tesz le tervéről, én úgy összeverem (megsuhogtatta botját), hogy örökre elmegy a kedve az ilyesfajta ötletektől; nevetségessé akar tenni egy tisztet?!

– Báró úr, kikérem magamnak, hogy szállásomon fenyegetőzzék és botjával hadonásszon; önnek is vannak felettesei, és előttem sincs lezárva az út a táborszernagyig. Már maga az is törvénybe ütközik, hogy így rám tört, két hasonlóan felfegyverzett úrral. Várjon sorára, azután cselekedjék, de akkor is gavallérhoz méltóan. Én úgy lépek színre, ahogy azt nekem előírták. Ha ön akkor majd sértve érzi magát, forduljon a szerzőhöz – és ezzel meghajoltam.

A három urat kissé zavarba hozta szilárdságom, összedugták a fejüket és így mormogtak;

– Hazudott volna nekünk az a nőszemély?

Meghallottam ezt a néhány szót és megkérdeztem:

– Miféle nőszemély? Csak nem madame Naumann?

– Igen… nem… illetve nem ő, hanem…

– Hanem? – vágtam a szavába. – Látja, báró úr, ha illemtudóan lépte volna át házam küszöbét, nem került volna sor erre az incidensre. Nyomban azt tettem volna, amit most teszek, kezébe adtam volna szerepkönyvemet, s ön megállapíthatta volna, hogy félrevezették. Nekem pontosan az az öltözék van előírva, amilyenben önt most itt látom.

A báró átvette a szerepet, elolvasta az utasítást, elnézést kért és szidta Naumann-nét, mivel az mondta neki, hogy én nevetségessé akarom tenni. Végül még teljes öltözetét is felajánlotta nekem a holnapi előadásra.

Az idősebb Griechern úr azonban védelmébe próbálta venni madame Naumannt, aki nemcsak Bergopzoomnak, hanem neki is bensőséges barátnője

volt. Én azonban kereken megmondtam neki, hogy társulatunknál azóta nem mennek rendjén a dolgok, mióta a szóbanforgó hölgy Bergopzoomot és a város más urait is (itt szúrósan a szeme közé néztem) befonta.

Az urak eltávoztak, hogy egyenest Bergopzoomhoz vagy madame Naumannhoz menjenek, ami ugyanaz, hiszen együtt laktak, együtt gazdálkodtak és isten tudja, mi mindent nem csináltak együtt. Amikor Griechern úr előadta az általam előadottakat, madame Naumann felugrott, úgy káromkodott, mint egy dühöngő halaskofa és bosszút esküdött ellenem. Hogy esküjét milyen mértékben sikerült betartania, az a továbbiakban mutatkozott meg.

A következő napra[39] hirdették a komédia bemutatóját. Zsúfolásig telt ház volt, a legfőbb várgróf is bekocsizott birtokáról, hogy ezt a paródiát megnézze. Én Bergopzoomék lakása elé hajtattam, hogy felvegyem a rendezőt és a babilóniai madame-ot, mivel ők is játszottak a darabban. Mosolyogva fogadtak, dicséretekkel halmozták el öltözékemet és előre örültek az előadás biztos sikerének. Nyomban sejtettem, hogy a kedves párocska rendkívüli szívélyessége mögött valami álnokság rejlik, és résen voltam.

Az öltözőben egyenest a helyemre ültem, kezembe vettem a szerepem, hogy beleéljem magamat. Ám hamarosan szörnyű lármára és szidalmakra riadtam. Bergopzoom és Henisch váltakozva a legförtelmesebb gorombaságokat vagdosták éppen egymás fejéhez. Henisch végül így kiáltott:

– Igenis, így van, minden szerepet, amelyet a feleségemnek vagy madame Franknak kellene játszania, Naumann-né kap. Pedig inkább vénasszonyokat és bordélyházi madámot kellene játszania, mint ifjú szerelmeseket. Dehát az ágyastársnak mindent, tisztességes asszonyoknak semmit!

– Így csak egy gazember beszél – volt Bergopzoom válasza.

Ez feldühített engem is.

– Micsoda? – kiáltottam. – Az én barátom gazember? Aki mondja!

– Hah, – ordított Bergopzoom – te is beleavatkozol, te cselszövő? Te strici! – és felém sújtott.

– Strici? – őrjöngtem és bal kézből teljes erővel pofonütöttem.

Botot akartam ragadni, dühömben azonban a kard akadt a kezembe. Kétélű pengéje volt és könnyen járt ki hüvelyéből. Bergopzoom koponyájába szúrtam, a jobb halántéka alatt. Földre rogyott. Én mozdulatlanul álltam, mint akit odaszegeztek, s szemem a padlóra meredt.

A lárma egyidejűleg riasztott a földszinten és a páholyokban; futótűzként terjedt a hír: Christ leszúrta Bergopzoomot. A legfőbb várgróf parancsára katonai őrség zárta le az öltözők ajtajait. Más darabot kellett választani, mert Bergopzoom nem léphetett fel. *A szmirnai*

---

39 1773. szeptember 15. (E. E. Kisch jegyzete.)

rabszolgakereskedőt választották, amelyben én is szerepeltem.[40] Nagyon lélekemelő volt, amikor az én jelenetemre került sor: az őrség egészen a színfalakig kísért, megvárt és a jelenet végén visszakísért az öltözőmbe.

A komédia után Spengler urat és Frank urat, miután ők is belekeveredtek a verekedésbe, velem együtt őrizetbe vették. Az óvárosi főőrségre vittek bennünket. Több mint ezer főnyi tömeg kísért és a csőcselék így ordítozott:

– Zatracení komedianti! Taskari![41]

Szerencsére éppen Harrach gróf volt az őrség parancsnoka, s mivel a gróf nem volt a Bergopzoom-frakció beltagja, barátságosan fogadott és üdvözölt bennünket. Azt is megengedte, hogy a tiszti szobában étkezzünk és aludjunk. A következő napon azonban La Motte kapitány váltotta fel. A kapitány Naumann asszony barátja volt és elhatározta, hogy a legénységi szobába zár és a priccs alá dugat bennünket. Mihelyt azonban a nemeslelkü Harrach értesült La Motte gyalázatos szándékáról, nyomban tudatta vele, hogy a váltás után párbajra hívja, ha minket a legkisebb bántódás ér. A fenyegetés hatott, La Motte egy ujjal sem mert hozzánk nyúlni.

Az ebédet még a főőrségen fogyasztottuk el, az ételt Harrach gróf küldette nekünk. A nap nem telt unalmasan, annyi jó- és rosszakarónk látogatását kellett fogadnunk. Szabadkőműves páholytestvéreim közül azonban nem mutatkozott egyetlenegy sem, és mivel segítségükre nem kevéssé számítottam, csodálkozásom percről percre nőtt. De nagyon is igazságtalan voltam a jó testvérek iránt. Mert csakis az éppoly humánus mint bölcs Kaspar Hermann von Kinigel gróf titkos közbenjárásának és hatalmas befolyásának köszönhettük, hogy sikeresen megúsztuk a dolgot.

A következő nap délutánján, négy órakor, a főőrségről az óvárosi tanácsházra vittek bennünket, ahol a porkoláb igen illedelmesen fogadott. Még több látogatónk érkezett, mint a főőrségen, folyt a bor, és barátaink megéljeneztek bennünket. De ellenfeleinknek éppen elég kémük akadt köztük ahhoz, hogy minden szó a fülükbe jusson. Ezeknek a kiváló besúgóknak köszönhetjük, hogy engem és Frankot a harmadik napon elszállítottak az óvárosi tanácsházáról, mégpedig engem a Kleine Seitére (Malá Strana), Frank urat pedig az Újvárosba. Spengler úr az óvárosi tanácsházában maradt. Egy, számomra még ma is érthetetlen tévedés következtében felcseréltek bennünket; mert az újvárosi börtönt, ahová szegény Frankot vitték, valójában nekem szánták mint főbűnösnek. Frankot a föld alá hurcolták, ahová sem a napfény, sem a holdsugár be nem hatolt, kést-villát nem adtak a kezébe, borbélyt nem engedtek hozzá, és a húst, amelyet felesége küldött, foggal-

---

40 A darab címe valójában „A szmirnai kereskedő”. Az operettet Ondrej Hollý (született 1747-ben Ceský Luhovban) szerezte; Berlinben 1775-ben adták ki zongorakivonatát. (E. E. Kisch jegyzete.)

41 Átkozott komédiások! Csibészek!

körömmel kellett szétmarcangolnia. Bár én sem heverésztem rózsaágyon, mégis aránytalanul több kényelemben volt részem.

Csak miután Bergopzoom súlyos betegnek tettette magát és egy tudatlan érvágó-borbélysegéd, a sebet megvizsgálva, a szúrást halálosnak nyilvánította, vittek át engem is abba a börtönbe, ahová az akasztófára vagy hóhérbárdra várakozókat dugják. Ez a szigor azonban mindössze hat napig tartott, hiszen ekkorra éppen kilenc nap telt el a tett elkövetése óta és Bergopzoom nem halt bele sérülésébe. Fejem tehát a nyakamon maradt.

Ekkor végre felhoztak a föld alól (eddig a pincében voltam) Wilde törvényszéki írnok lakásának egyik szobájába. Itt végre meglátogathatott feleségem is, aki röviddel ezelőtt leánygyermekkel ajándékozott meg és még szoptatott. Addig teremtett lélekkel sem beszélhettem.

Wilde, a derék törvényszéki írnok részvéttel volt irántam és esténként néha titokban sétálni is mentünk; olyankor nagy kerek kalapot és szürke kabátot adott rám. Tudta, hogy semmit sem kockáztat vele, hiszen ő is szabadkőműves volt és én testvéri szavamat adtam, hogy nem szököm meg. De még ezt is beárulták. Egyik este, amikor már felöltöztem a sétához, váratlanul betoppant a városbíró. A törvényszéki írnok villámgyorsan lerántotta rólam a kalapot meg a kabátot, az ágy alá dobta és rám kiabált:

– Feküdjön le! – és a városi bíró fogadására indult.

Ruhástól az ágyra vetettem magam, úgy betakarództam, hogy az orrom is alig látszott ki, és behunytam a szemem. Ebben a pillanatban lépett cellámba a városi bíró a törvényszéki írnokkal és így szólt:

– Azt hallottam, hogy a gonosztevő minden este sétálni jár – s közben az ágyamra nézett –, no nézd csak, hogy hazudnak az emberek, hisz itt fekszik és alszik. Pedig nekem azt mondták, hogy minden este, mihelyt besötétedik, sétálni megy. Ez meg úgy hentereg itt a párnák közt, akár a disznó a pocsolyában! Várjatok, gyertek csak még egyszer ilyen hazugságokkal! – és ezzel kiment az ajtón.

Megparancsolta a törvényszéki írnoknak, hogy jól vigyázzon rám, és kezében botjára erősített lámpásával elcsoszogott.

Miután elment, felkeltem ugyan ágyamról, de mivel éjjeli sétáimat elárulták, nem mertük folytatni. Hogy agyonüssük az időt, táncórákat adtam Wilde úrnak. Szorgalmas volt és a huszonnégy nap után, amit a tanácsházán töltöttem, már tűrhetően táncolta a menüettet.

Ezután a büntetőtörvényszék elé állítottak. Itt tudatták velem, hogy magatartásommal vétettem a közrend ellen s megérdemelném, hogy a kezemet levágják. De mivel a legfőbb várgróf ősi nagylelkűséggel elengedi ezt a büntetést, csupán azt rója rám, hogy kérjek bocsánatot a hatóságoktól a rendzavarásért, a rendezőtől pedig az elhangzott szidalmakért és az eléggé el nem ítélhető tettlegességért. Valamennyi költség megfizetése után pedig el kell hagynom Prága városát. Mivel három hetet kaptam arra, hogy ügyeimet

rendezzem, Bergopzoomnak „juramentum de non offendendo”-t kell esküdnöm (esküvel kell vállalnom, hogy békésen viselkedem): ne kelljen újabb merénylettől tartania.

Én így válaszoltam:

– Elnök úr! Mélyen sajnálom, hogy vérem felforrt, és emiatt megzavartam a közrendet. Ami a rendezőtől való bocsánatkérést illeti, akinek nevét sem akarom ajkamra venni, nincs a világon olyan hatalom, amely arra kényszeríthetne, hogy ettől a fickótól bocsánatot kérjek, még akkor sem, ha soha többé nem leszek szabad. Igen, még akkor sem, ha éhségemben egymásután meg kellene ölnöm és felfalnom mind a három gyermekemet! És akkor, elnök úr, majd önök is igazat kell hogy adjanak nekem!

– Szentisten, Christ uram – mondta az elnök –, miket beszél ön? Inkább meg sem hallom. Elég, ha leteszi a *juramentum de non offendendó*t.

Wilde barátom átölelt és megkért, látogassam meg a városi bíró urat és mondjak köszönetét barátságos magatartásáért. Nem szívesen tettem, de elmentem. Gratulált, hogy ebből a nagyon csúnya ügyből ilyen olcsón szabadultam.

– Olcsón úsztam meg? – válaszoltam. – Nos, hát ilyen olcsón: nyolc nap a föld alatt, tizenhét egy cellába zárva, s bár az már a föld felett volt, mégsem engedték meg feleségemnek és gyermekeimnek, hogy meglátogassanak, és végül valamennyi költség, még az orvosi költségek megfizetése is! Mindez hatszáz forint adósságba dönt. Ezen felül elvesztettem a kenyerem, és asszonyostul-gyerekestül el kell utaznom, azt sem tudom, hova. Ezt nevezi ön olcsó szabadulásnak? Ó, méltóságos városbíró úr, úgy hiszem, ön csúfot űz belőlem.

– Igen, elég súlyos bünhődés, de azonkívül még három forintot kell kérnem az úrtól a porkoláb számára szálláspénz fejében.

– Mit – kiáltottam –, három forint szálláspénz a porkoláb számára, amiért nyolc napon át csirkefogók, tolvajok, gyilkosok és rablók között sínylődtem a föld alatt?

– Igen, tisztelt uram – mondta –, nagyon sajnálom, de ez így szokás. És mennyi híja volt, hogy az úrból nem lett gyilkos? Tehát csak fizessen és azután szerencsés utat!

E szavak hallatára azonban már kívül voltam az ajtón és ő volt olyan szíves, hogy nem kerestetett meg.”

Monsieur Christet megostromolják a hitelezők, cserbenhagyják a barátai is, és boldog, amikor batárja végre áthalad a városkapu alatt, hogy kerülőúton Németországba vigye, Lessinghez, a klasszikus német színjátszáshoz, Berlinbe, a dicsőség felé.

KÄSEBIER ÉS II. FRIGYES

1757 nyarán a prágai csata után II. Frigyes szinte egész haderejével ostrom alá vette Prága városát, ahová az osztrák seregek, Lotharingiai Károly herceg vezetésével, befészkelték magukat. Noha az éhínség és a bombázás szörnyű pusztítást okozott a szorosan körülzárt városban, ahová Mária Terézia udvarából sem élelmet, sem követet nem tudtak bejuttatni, Prága mégsem adta meg magát. De a poroszoknak sem sikerült bejuttatni kémeiket a városba, hogy az ostromlott sereg és a védelmi vonalak helyzetét kifürkésszék. Ekkor Frigyes király gyorspostával a táborba hozatta a ravaszságáról, vakmerőségéről, álöltözeteiről és csínyjeiről messze földön ismert tolvajt, a hallei születésű Christian Andreas Käsebiert, hogy lopózzék be a városba és vagy híreket szerezzen, vagy esetleg az őrség lepénzelése árán juttassa Prágát a brandenburgiak kezére. A jövevény 1757. június 12-én kilenc óra harminc perckor érkezett a stettini börtönből a Stern kastélyba (Hvézda), a király pedig nyomban egy teljes óráig tartó kihallgatáson fogadta a híres tolvajt.

Frigyes és Käsebier első szóváltása már összetűzést sejtetett. Käsebier kezén ugyanis hatalmas lánc ékeskedett, azon pedig vasgolyó függött.

– Így meg volt vasalva egész úton? – kérdezte a király.

– Nem, felség, csupán a táborba lépéskor rakta rám a kísérő személyzet parancsnoka a láncokat.

Mire a király, nem titkolt megvetéssel:

– Nem vall éppen nemes lelkületre, hogy beárulja azt, aki elnéző volt magával szemben.

– Felség – viszonozta Käsebier –, ha egy porosz hadnagy azt hiszi, hogy a nagy Käsebier éppen akkor szökik meg, amikor a király hívatja, nem érdemes arra, hogy továbbra is a király szolgálatában maradjon.

Frigyest állítólag ez a válasz nagyon meghökkentette, mivel előbb elhamarkodva nyilvánított véleményt.

Még jobban meglepődött, amikor – szerinte legalábbis – váratlan ajánlatára Käsebier, a király szavába vágva, már pontosan előadta, milyen módon szándékszik belopódzni Prágába és milyen eszközökkel akarja ellopni, illetve az uralkodó kezére játszani a várost. A király csupán annyit fűzött hozzá Käsebier javaslataihoz, hogy a vállalkozást három-négy napon belül végre kell hajtani. Käsebier erre így felelt:

– Aha, hát ilyen közel járnak már a felmentő seregek!?

E megjegyzés rendkívül kínosan érintette II. Frigyest és a jelenlevő Keith marsallt. Egy hét óta valóban gyülekezett már Kolín környékén Daun osztrák tábornok parancsnoksága alatt a Prága felmentésére induló sereg, és négy napon belül döntő csata volt várható. Frigyes azonban joggal bízott benne, hogy a felmentő sereg közeledésének híre nem jut be a teljesen

körülzárt Prágába. Frigyes terveibe ez így illett bele, hiszen ostromló seregének háromnegyedét Daun ellen akarta bevetni. Ha azonban a Prágában körülzárt osztrák hadsereg értesülne a felmentők közeledéséről, elállna esetleges tervétől, a város feladásától, sőt eredményes kitörést is hajthatna végre a meggyengült ostromlókkal szemben. És most éppen a király küldjön az ostromlott városba kémszemlére egy közönséges kalandort, aki méghozzá sejt is valamit a felmentő sereg létezéséről!

– Mi nem jut eszébe, – ordította Keith marsall – ki beszél itt felmentő seregről? Szó sincs semmiféle felmentő seregről.

Ez a kitörés azonban nem tévesztette meg Käsebiert. Gúnyosan fejet hajtott:

– Ahogy a tábornagy úr parancsolja.

A feszült hangulatú kihallgatás közben Keith marsall még félrevonta a királyt és óvta attól, hogy ezt a tolvajt, aki ily veszedelmes hadititok nyomára jutott, az ellenség közelébe eressze. De II. Frigyes, ha már elhozatta Stettinből, fel is akarta használni a bűnözőt és röviden így válaszolt:

– Úgysem hisznek neki odabenn. Végigülte már a prágai börtönöket és látták a pellengéren is. Az ilyen ember szavára nem sokat adnak.

Majd Kásebierhez fordult és hogy megengesztelje, felszólította, mesélje el egyik híres csínyjét. A tolvaj azonban szabódott, nem szokott ő – úgymond – színész vagy meseköltő módjára parancsszóra előadni történeteket, csak néha, egy-egy korsó sör mellett, barátok körében tud mesélni, akkor viszont szívesen.

– Csak nem képzeli, hogy meghívom udvari ebédre! – dühödött fel ismét a király.

Mire Käsebier állítólag szószerint a következőket mondta:

– Sose csúfolódjék felséged! Ha visszatérek, bizony könnyen megtörténhet, hogy felséged meghív az udvari ebédre. Háborúban érdemnek tartják azt, ami más körülmények között bűnténynek számít: az ellenséget megölni nem gyilkosság, hanem fenegyerekség, egy ellenséges városba betörni nem betöréses lopás, hanem dicsőséges betörés. És ha esetleg holnap odalenn Prágában váratlanul lángbaborul a császári főhadiszállás, akkor felséged valószínűleg nem azt mondja majd, hogy Käsebier egy közönséges „gyújtogató”, hanem legföljebb „lobbanékony fickó”-nak fog nevezni. Könnyen meglehet tehát, hogy jövő héten hivatalos leszek az udvari ebédre és vidám részletekkel szórakoztatom felségedet az Andreas Christian Käsebier élete és tettei című bűnügyi regényből.

E szavakra a király dühösen dobbantott a lábával és felháborodva kiáltotta:

– Megelégszik maga másfajta fizetséggel is! Kegyelmet kap és pénzt.

A kihallgatás véget ért.

Käsebier szerencsésen átjutott a városkapun. Egy Moldva-parti lebujbán az Irgalmasok kórházának közelében hozzálátott a szaglálódáshoz. Egy fiatal utcalány azonban felismerte, aki még gyerekkorában látta a pellengéren állni a tolvajt. A lány kikezdett Käsebierrel és amikor megbizonyosodott róla, hogy porosz kémmel van dolga, megpróbálta lebeszélni arról, hogy hadiszolgálatokat teljesítsen a poroszoknak.

Käsebier azonban négy napon belül eredményt akart elérni, hogy bebizonyítsa ügyességét a királynak. A ringyó ekkor hangosan leleplezte legújabb szeretőjét egy osztrák titkosrendőr előtt, aki ugyancsak ott volt a kocsmában. Ám a spicli odalépett a leleplezetthez és felkérte, biztosítson számára állást a porosz hadseregben. Így tudta meg az ámuló Käsebier, hogy az osztrák vezérkar már elhatározta a város feladását és hogy Laudon alezredes este hat órakor akarja felajánlani a poroszoknak a kapitulációt. A vezérkar azért kényszerült erre a lépésre, mert a várost erősen összelőtték s tombolt az éhínség. Nem reménykedtek már a felmentő sereg közeledésében. Käsebier mindebből arra a következtetésre jutott, hogy nem teljesítheti már a rábízott feladatot és nem tudja többé bebizonyítani a királynak, hogy milyen lángeszű bűnöző.

– Ha már nem tudom ellopni a várost a király számára, akkor legalább ellopom a királytól – jelentette ki állítólag.

A titkosrendőrrel elvezettette magát a Clementinumba, ott éppen javában tanácskozott az osztrák vezérkar; Käsebier közölte velük, hogy Daun felmentő serege már egészen közel jár. A főparancsnokság nyomban értesítette Ferenc főherceget, elhalasztották a kapitulációt és ideiglenesen, amíg a jövevény híreinek igaza be nem bizonyosodik, őrizetbe vették Käsebiert.

Négy nap múlva lezajlott a kolíni csata. Frigyes királyt, mivel seregének javát kénytelen volt Prága alatt hagyni, megsemmisítő vereség érte. Nimburgon (Nymburk) át menekült vissza Prága előtt vesztegló csapataihoz és elrendelte az ostrom beszüntetését. Az elvonulás közben osztrák parlamenter érkezett a porosz csapatokhoz azzal a százhuszonkét porosz tiszttel, akik egy hónappal ezelőtt a prágai csatában sebesültek meg, mostanáig az Irgalmasok kórházában feküdtek, most pedig a győztesek visszaküldték őket seregükhöz. A parlamentert, akit fehérzászlós trombitás kísért, a király a Stern kastélyban (Hvézda) fogadta. Frigyes Prága alatt rendezett utolsó udvari vacsorájára természetesen meghívták ezt az osztrák tisztet is, aki elbeszélte, hogy a város egy héttel ezelőtt már majdnem megadta magát, de az utolsó pillanatban valami Käsebier közléseinek hatására elhalasztották a kapitulációt (ami pedig a poroszok javára döntötte volna el a háborút).

– Ha itt volna most az a gazember – üvöltött fel Frigyes ennek hallatára –, nyomban agyonlövetném.

Ekkor az osztrák tiszt leveszi fejéről hosszúfürtű parókáját… és most ráismernek: Käsebier!!! Közben a kísérő trombitás meglengeti a fehér zászlót a feje felett.

– Engem véd a nemzetközi jog!

A király asztalt bont, a parlamenter pedig ellovagol – mégiscsak részt vett hát Käsebier az udvari ebéden!

Az *ellopott város* című komédiám utószavában elmondom azt is, hogyan tiltotta meg Frigyes király e történet terjesztését, üldözte Käsebier csínyjeinek igen népszerű leírásait (Bürger, Weisse, Seume és Lichtenberg is megénekelte) és megakadályozta, hogy a tolvajok e mesterének önéletrajzát kinyomtassák. Käsebier későbbi sorsáról csupán annyit lehet tudni, hogy Szászországban birtokot vásárolt, megházasodott és ott húsz évvel később békében elhunyt.

A MÁRIA-KULM-I BŰNTANYA

KONRAD: Bizton magad manap nem érzed
A kulmi dombon, mondhatom,
A rablóbanda mind merészebb.
Mind szabadabb. A friss havon
Ma is, ki útját arra fogta,
Rálelt a véres lábnyomokra.
OTTOMAR: Kegyetlenek.
KONRAD: Ez Isten ujja,
Sok bajt okoznak ők nekünk.
(Cuno: A Mária-Kulm-i haramiák. Első felvonás, III. jelenet.)

De ma már nem. Ma már újra nyugalom honol Kulm (Chlum) fennsíkján. Csupán zarándokok nyittatják fel a sekrestyéssel a bűntanyát, miután elrebegték imájukat a kegyhely kápolnájában, hogy egy kicsit megborzonghassanak az egymásra halmozott koponyák és csontvázak láttán.

„Istenben boldogult anyám még emlékezett a rablókra. Azok voltak csak a borzasztó idők."

Egy százéves anyóka mondta ezt nekem, miközben a lábszárcsontokat és csontvázakat néztük, szavaiban mégis kételkednünk kell: anyja nemigen emlékezhetett a rablókra és azokra a borzasztó időkre, hiszen az elvetemült gyilkosok a legjobb esetben is a tizennegyedik században követték el gaztetteiket. A legjobb esetben. Erre vonatkozó okiratok nem maradtak fenn, ámde vegyük úgy, hogy az öreg nénike, illetve istenben boldogult édesanyja tanúskodása dokumentumokkal ér fel.

Bárhogy is van, akár éltek a Mária-Kulm-i rablók, akár nem, több vonatkozásban is teljesítették küldetésüket.

Nagy szolgálatokat tettek mindenekelőtt *ad majorem Mariae glóriám* (Mária nagyobb dicsőségére). A zarándokhely története egy rablóbanda története, amely a legenda szerint a kápolna közelében tanyázott és akiket a Mária-szobor előtt tettek ártalmatlanná. 1814-ben, a Goethe által is megénekelt karlsbadi kölcsönkönyvtár tulajdonosa, Heinrich C. Cuno drámát írt az esetről és hat évvel később a graslitzi (Kraslice) Andreas Dietz négy képen hátborzongató hűséggel meg is festette leöldösésüket. Másodsorban: a zarándokok az Irgalom kápolnájából közvetlenül a borzalmak barlangjába léphetnek, ami viszont egy kis pénzt hoz a sekrestyés konyhájára. Mert a sekrestyés őrzi a „bűntanya" kulcsát és egyúttal egy haramiákról szóló kis értekezést is árul. Hogy a csontvázakat egy megszüntetett temetőből hántolták ki: ennek igazán nincs jelentősége a borzalmakra éhes hívők szemében.

A dráma nagy sikert ért el, részben mint dráma, részben mint hatásos propaganda az Eger (Cheb) melletti csendes kegyhely számára. Közel száz

évig játszották a német színházak *A Mária-Kulm-i rablók* vagy *A hit ereje; Képek hazánk történetéből a XIV. században* címmel. Először a nagy színházak adták (Bibiana szerepében nem kisebb színésznő tündökölt, mint Sophie Schröder), később a vándorszínészek, végül a Karásek rablóvezérről szóló rémdrámával együtt a bábszínházak.[42]

Benne van minden, ami szem-szájnak ingere, lovagi romantika, rabló-romantika és vallási romantika; vakmerőség, borzalmak és bujaság, oly nagyszerűen elosztva, hogy mind az öt felvonásra bőséges adag jut mindegyikből.

A drámát azonban elsősorban a logika elképesztő hiánya vitte sikerre. A szerző naivitását csupán lovagjainak együgyűsége s lovagjainak együgyűségét csupán rablóinak bárgyúsága múlja felül. E hibák magja bizonyára még az eredeti hitregében rejlik, amelyet Heinrich C. Cuno eléggé gépiesen dramatizált; de ami felett – az atyák prózai elbeszélésének olvasásakor – még csak átsiklik az ember, az tökéletes ostobasággá nő, hiszen a hibát egy estén át nyújtják és átmentik az elsőből az ötödik felvonásba is.

A történet a következő: az öreg Heinrich von Reisengrün, Katzengrün várának ura, kilovagol, hogy Falkenauval, a szomszédos vár urával sakkozzék. Ezt az alkalmat használja fel Ottomar lovag, Katzengrün várának nemes, kisebbik gazdája, hogy szerelmet valljon a szép Bibianának, a várnagy leánykájának. Mindezt részben versben, részben dagályos prózában teszi meg és a lány szemérmes mesterkéltséggel viszonozza a szerelmet.

Hamarosan – hisz közben beesteledett – hazaérkezik Heinrich, az atya, vacsorához ül és hirtelen felfedezi, hogy elhagyta drágakövekkel gazdagon díszített sakktábláját. A kulmi dombon felejthette, ahol nemrégiben a Szent Szűz és a kis Jézus fába faragott képére bukkantak egy mogyoróbokor alatt. Tiszteletükre e helyütt nyomban kápolnát emeltek. Ott szállt le az öreg a lóról, hogy imát rebegjen Isten szent anyja előtt és ott felejtette a sakktáblát, amikor újra lóra ült.

– Siess, Ottomar – szól fiához, mihelyt várában ülve mindez eszébe jut –, hozd el a táblát.

„OTTOMAR: Én? Éjidőn? Atyám, mit képzelsz?
HEINRICH: Az én fiacskám fél talán?
OTTOMAR: Bátor vagyok, te légy tanúm rá.
HEINRICH: Hozd hát az ostáblát, siess!
OTTOMAR: Éltem szívesen kockára tenném,
Ha embert tudnék ezzel menteni.
De egy játékszerért ezt hogy tehetném?
Vérem buzog, méltóbb tettekre hí.
Konrad, a várkapitány: Nos, küldj hát inkább egy apródot.

42 Magyarországon is játszották, a „Kulmhegyi haramják” címen, először Kolozsvárt, 1839-ben.

HEINRICH: Parancsot Ottomarnak adtam. S ha egyszer bármit is kimondtam, szavam már vissza nem veszem. (Ottomarhoz): Te mész!

OTTOMAR: Atyám, megyek már. Ám, ha rablók…

HEINRICH: Mit, rablók! Vidd hát kardodat.

Konrad: Egy apródot küldj hát, lovag te!

HEINRICH: Az is csak ember, mint fiam.
S az apród hogyha bátran indul,
Az én fiam se tétovázzon.

Bibiana: Majd én –

HEINRICH: Dehogy!

Bibiana: Hadd hozzam én el!

HEINRICH: A fiú megy, te itt maradsz! (Feldühödve tér meg szobájába.)"

Mi történik ezután? Tán néhány szolga kíséretében kilovagol a fiú, hogy mégiscsak eleget tegyen a nyakas atya parancsának? Vagy egyik fegyveresét küldi, nem törődve azzal, hogy atyja ezt megtiltotta és így gyávának bizonyul?

Még rosszabb a döntés! Ottomar úrfi egyszerűen Bibianára bízza, hogy küldjön egy apródot a kijelölt helyre.

Ám maga Bibiana az, aki a kísérteties útra vállalkozik. A szerző, sőt valószínűleg a közönség sem veszi észre, hogy Ottomar így még gyávábbnak bizonyul, ha egy leány szégyeníti meg. Az ifjú lovag tehát a további öt felvonást is rokonszenves hősként bolyongja végig.

Bibiana megérkezik a kegyhelyhez. Közelgő lépteket hall, elrejtőzik és kihallgatja a rablóbanda három tagjának, Rupertnak, Kralnak, és Lutznak a beszélgetését. A haramiák üzleti titkaikról tárgyalnak és kiderül szavaikból, hogy a közeli várakban tartott ünnepségeken kóbor lovagnak öltözve vesznek részt.

„Főképpen a várurnak asszonyaira és leányaira vetjük szemünket, hiszen itt is, miként mindenütt – előnyben részesítik az idegent a hazaival szemben. Ha kegyüket hajhásszuk és elnyerjük szerelmüket, akkor rábeszéléssel, furfanggal vagy erőszakkal lehetőleg ide csábítjuk őket.

LUTZ: Drágaságaikat és kincseiket természetesen magukkal hozzák.

RUPERT: Ha pedig sikerült a zsákmányt a szabadba csalni, idehozzuk őket, itt megbékülhetnek saját lelkiismeretükkel, és miután elszórakoztunk velük kissé, kiadjuk nekik az útlevelet az örökkévalóságba, megosztozunk a holmijukon és a holttetemet ide dobjuk balra, a gödörbe, az öreg tölgy alá."

A mit sem sejtő zsiványok nemcsak a taktikájukat teregetik ki a rejtőző leány előtt; Bibiana még két gyilkosság elszörnyedt tanúja is lesz. Az első áldozat egy apród, aki a rablók megbízásából elárulta úrnőjét, és most tőrdöfés a jutalma. A másik még borzalmasabb: egy Leokádia nevű várkisasszony, úti köpenye alatt pompás, díszes ruhában, jelenik meg a színen

Hugo von Felsenburg gróffal, hogy titokban megesküdjenek. Azonban, ó szörnyűség, a vőlegény ráparancsol:

– Rakd le ékszereidet, vesd le ruháidat, egyikre sem lesz már szükséged.

Megmondja neki, hogy meg kell halnia, és bemutatkozik:

– Nem vagyok lovag és nem vagyok gróf, hanem egy rablóbanda vezére.

Mialatt a halálra ijedt lány levetkőzik, a rablóvezér, akit – miként a színlapról tudjuk – Kustnak hívnak, megjegyzéseket fűz ahhoz, hogy ilyen gyorsan hajlandó levetni ruháit:

„Te balga, te! Nem vágyódom már bájaidra – véredre szomjazom. Sietve vetkőzz, hadd adjalak át mielőbb az örök nyugalomnak. Egy jó vacsora és néhány kupa tüzes bor jól fog esni ezután a munka után.

LEOKÁDIA (haja kibontva omlik vállaira; ruhái és ékszerei a karján; testét csupán egy fehér lepel takarja): Amire kapzsiságod sóvárgott, íme megkapod. Hagyd meg nekem az egyetlen darabot, amely még elfedi testemet – hadd legyen halotti leplem, és fogadd el cserébe ezt az arany nyakéket: százszorosán pótolja értékét. (Leoldja nyakláncát és átadja Kustnak.)

KUST: Ám legyen!”

Amíg Kust áldozatának lemészárlásával foglalatoskodik, Bibianának sikerül elosonnia, persze várurának sakktáblájával és a szegény Leokádia ruháival és ékszereivel. Kust, kezében a véres gyilokkal a zsákmányt keresi és felfedezi a menekülőt:

„Vér s gyilok!
Ezerszerest lakolj ezért te –
Kezem közül ne juss ki élve –
Pokloknak minden kínja marjon! (Elrohan.)
Utána! Még eléri kardom! (Nyomába ered.)
(Mikor már majdnem utoléri, lemegy a függöny.)“

Minő közjáték, minő kín a közönség számára! És minő éjszaka ez Ottomar számára, aki az állítólagos, ellovagolt apród sorsáért aggódik és végül is meg kell tudnia, hogy imádott ja, szívszerelme egyedül vállalkozott a rettentő útra. Nem csoda, hogy szűnni nem akaró monológokban tör ki! De megjön Bibiana, sápadtan és kifulladva; s míg szemét és karját égnek emeli, elmeséli, hogyan tudott megmenekülni a gyilkostól; „közben gyakorta kihagy a lélegzete, amiért is időnként szünetet tart”:

„Ruhámat két marokra fogta –
Hasadt ez – ő dőlt – nos, birokra –
Míg végre – újra – futhatok.
De ő – megint – nyomomba lépve –
Már-már elér, veszni küld. –
De éppen ekkor szól a kürt –

A vár felől – a messzeségbe. –
A vad – megtorpan – les – figyel –
S galambja – huss – elröppen, el."

Két felvonás következik, bennük balgaság balgaságra halmozódik. Katzengrün várában nyomban ünnepséget rendeznek, hogy a rablók is eljöjjenek. És ők valóban el is jönnek, sőt Kust is, bár tudja, hogy az elmúlt éjjel figyelték, és hogy a nő, aki kihallgatta őket, nyílegyenesen Katzengrün várába menekült, tehát ott bizonyára beszámolt mindenről, és hogy a leány fel fogja őt ismerni. Ráadásul Bibiana a bálon a meggyilkolt Leokádia ruháit viseli. (Ráadásul? Éppen a pazar ruhák újfajta felhasználási lehetősége tette a darabot a csekély jelmezzel ellátott színházak számára is előadhatóvá. Grillparzer „Az ősanya" (Ahnfrau) című drámájában, amely valamelyest hasonlít a „Mária-Kulm-i rablók"-ra, a lovagként belopódzó rabló előtt ugyancsak Berta öltözetében jelenik meg a kastély kísértete.)

Miként Bibiana látnoki módon megjövendölte, a nemesnek öltözött Kust megkísérli, hogy a leányt, akivelaznap éjjel tusakodott (és hogy ez még nyilvánvalóbb legyen, a tőle elragadott zsákmányt még testén is viseli), szökésre csábítsa. Bibiana beleegyezik és teljes joggal mondja, félre:

„Hah, a vadállat! Minő vaksággal verte meg az ég.
Különben látná a hurkot, amelyet egy tapasztalatlan
leány, ím, nyakára vet."

Bibiana meg is szökik a fickóval, aki tegnap a szeme előtt gyilkolt, mert az a terve, hogy a vérszomjas csirkefogót nem az ünnepségen fogatja el, hanem majd a Mária-Kulm-i Szent Szűz előtt. Hogy ez a legendában miért van így, az világos. De miért kell a drámában a kulisszákat újra kicserélni? Hogy a kápolnánál az egész rablóbandát el lehessen csípni? Mintha a tapasztalt rablóvezérnek az egész együttesre szüksége volna, hogy egy leányt megöljön?

De hát kell egy ötödik felvonás is és mihelyt erre sor kerül, Bibiana éppen a kápolna elé érkezik álnok kísérőjével. A helyzet kezd kényessé válni. A fickó arra kényszeríti a szűz leányzót, hogy szeme (és a nézőközönség szeme) láttára félig levetkőzzék, s már tízszer is alkalma lett volna, hogy kést döfjön Bibiana bimbózó mellébe. A leány jámbor bizakodása annyira dühbe hozza, hogy három éles füttyel előhívja cinkosait odúikból: kínozzák meg a leányt. Tüstént ott is teremnek mindnyájan.

Tehát nem volt igazunk, amikor Bibiana tervét ostobának találtuk. Immár az egész haramia társaságot körülzárhatja a nemesek sokasága.

Ottomar lovag Kustra veti magát – de ő húzza a rövidebbet. A rablóvezér már-már lesújt rá, de – hah, a pompás Bibiana ebben a pillanatban kitépi Kust kezéből a tőrt és ily módon megmenti az öreg Heinrich egyetlen fiának életét. Mi mást tehet a meghatott várúr: menyévé magasztosít ja a leányt – a polgári származékot!

A gyilkos bandát megbilincselik, átkutatják a barlangot és az ott talált zsákmányt Bibiana javaslatára egy templom építésére fordítják, a Szent Szűz képmásának dicsőségére.

„(Bibiana letérdel a kép elé, valamennyien követik őt és köréje térdelnek. Fáklyát emelnek a magasba.)

Alázattal szól szív s ajak!
Téged köszönt, csodás segítőt, szentet,
Ki rablókézből, mint anyám, kimentett –
Ég királynője, áldalak!
(A lány meghajol és homlokával a földet érinti.
Valamennyien így tesznek és meghajtják fáklyáikat.)
(A függöny bársonyosan lehull és eltakarja a képet.)”

Ez hát a Mária-Kulm-i haramiák vége, akiknek a leggonoszabb sors jutott osztályrészül, amit egy rablóbanda valaha is elszenvedett: a sors, hogy sohasem léteztek.

Emlékeznek még az egerlandi anyókára, aki borzongva szemlélte velem együtt az egykori temetői csonthalmokat? Csakis az ő istenben boldogult mamája emlékezett már a rablókra és azokra a rettentő időkre.

DANTON HALÁLA ÉS A POPPER-ROKONSÁG

Az Errancis[43] temetőben, Monceau határában, közös sírban porladt el a brünni (brnói) Frey-testvérek lefejezett holtteste Danton és Camille Desmoulins lefejezett holttestével. A két Frey testvériesen összeölelkezett, mielőtt a guillotine alá hajtotta volna fejét. Amikor a kivégzőhelyre vitte őket a kordé, a köztársaság II. éve germinaljának azon a bizonyos 16-ik napján (1794. április 5-én), sem Danton, sem Desmoulins nem hallott egyetlen baráti vagy részvevő kiáltást sem, csupán a régi gúnydal harsogott a fülükbe, amely a velük egy taligán vitt, volt konventbeli társaikat, Chabot-t és Bazire-t csúfolta:

„Connait-on jamais rien de pire
Que Chabot, Merlin et Bazire
Et jamais rien de plus coquin
Que Chabot, Bazire et Merlin."

A Frey-testvéreknek még csak gúnyvers sem jutott. A három taligát a Conciergerie-től[44] a Forradalom teréig artikulátlan zajongás kísérte; a lármának csupán foszlányai illethették a két spekulánst, akik megvesztegették a nép egyes képviselőit s a szakadék szélére sodorták a forradalmat és a köztársaságot.

Amikor Danton a bírósági teremben őrjöngésben tört ki, annak oka nem a börtön, nem a törvényszék és nem a vérpad bizonyossága volt, hanem az, hogy ügyétChabot képviselő botrányával kapcsolták össze. Chabot egy bájos menyasszonyért és készpénzért adta el magát. Ezzel a Chabot-val és társaival, tőzsdei üzérekkel és részvénycsempészekkel kell hát Dantonnak a vádlottak padján ülnie, a két Frey bankárral kell Párizs népe közt elhaladnia, még kiömlő vérének is a spekulánsok vérével kell elegyednie.

„Siegmann Gottlob Junius Frey, harminchat éves, született Brünnben (Morvaország), lakik: Párizs, rue d'Anjou, faubourg Saint-Honoré.

Emanuel Frey, huszonhat éves, született Brünnben (Morvaország), lakik: rue d'Anjou, faubourg Saint-Honoré, előbbinek öccse, és akárcsak az, Chabot-nak sógora,

összeesküvés szervezésével, pártolásával és elősegítésével vádoltatnak. összeesküvésük célja az volt, hogy a népképviselet tekintélyét egyes tagjainak megvesztegetésével aláássák és a konventet szétzüllesszék."

Így szól a vád, amelyet Fouquier-Tinville a II. év germinaljának 9. napján emelt.

– A Frey-testvérek – mondta a közvádló – külföldi arisztokraták, exbárók, Anglia és a bécsi kormány ügynökei még akkor is, ha forradalmi

43 Az „Errancis" temetőt később megszüntették. Az ott eltemetettek, köztük a francia forradalom alatt kivégzettek csontjait a párizsi katakombákban helyezték el.

44 Börtön Párizsban.

hazafisággal leplezik magukat. Szabadságszeretetüket sógoruk, Chabot azzal igyekszik bizonyítani, hogy Bécsben *in effigie* (képletesen, hiszen távollétükben) felakasztották őket és birtokaikat elkobozták. De ők a vagyonelkobzás ellenére is megtalálták a módját, hogy kétszázezer livre hozományt adjanak húgukkal, és ez vitte rá Chabot-t, hogy egy, az arisztokraták osztályából származó külföldi nőt vegyen feleségül. Sohasem vetették még ki a megvesztegetés hálóját náluk vakmerőbben, elvetemültebben, sohasem mutatkozott meg még ilyen szégyentelen nyíltsággal az összeesküvők igazi célja. A dán Deiderichsen, udvari ügyvéd, aki Bécsben élt és 1792-ben Franciaországba jött, a Frey-testvérek és spekulációik ügynöke; egész magatartása bizonyítja, hogy kizárólag cselszövéseik eszköze volt. Habár azt állítja, hogy a Frey-testvérek adta alamizsnából éldegél, mégis jelentős összegeket tud kölcsönözni magánszemélyeknek, bőségben él, fontos kereskedelmi ügyleteket bonyolít le a külfölddel és végül – abban a pillanatban, mihelyt felismeri, hogy machinációik láncolata megakadt, sőt megszakadt – megkísérli, hogy zsebében nagyobb, állítólag a fentemlített Frey-testvérektől átvett pénzösszegekkel elhagyja a francia földet.

A Frey-testvérek nem akartak sem többet, sem kevesebbet, mint hogy a nemzetgyűlés látszólag oszlassa fel az Indiai Társaságot, a legjobban működő francia importvállalatot. Az elértéktelenedett részvényeket fel akarták vásárolni, majd a konvent határozatának nyilvánosságra hozatala után jó áron eladni. Mert a határozat zárócikkelye az eddigi igazgatótanácsra ruházta volna a jogot, hogy felszámolja a Társaságot és bonyolítsa le folyó ügyeit.

Vendémiaire 17-én (1793. október 8-án) a megvesztegetett Delaunay[45] megtartja beszédét az Indiai Társaság ellen; harsog a fanfár, amellyel feloszlatási javaslatát fújja, leleplezvén a Társaság adócsalásait, az igazgatótanács visszaéléseit, azt, hogy az adóköteles részvényeket kötelezvényekre váltotta át. Nem harsog azonban a zárócikkelyre vonatkozó javaslat – vesszen csak el a felháborodás zajában.

A konvent azonban nem szavazógép, a parlament tagjai nemcsak a monarchisták és a reakció mesterkedéseivel néznek bátran szembe, hanem meghallják és megértik azokat a cselszövéseket is, amelyeket a forradalom vámszedői próbálnak alkalmazni. Alig végezte szavát Delaunay, Fabre d’Eglantine már a szószékre is lép.

– Nem győzök eleget csodálkozni, hogy az előadó, miután ilyen támadást intézett az Indiai Társaság ellen – mondja d’Eglantine, a drámaíró, akiről pedig azt hinnők, hogy művészeti dolgokhoz ért inkább és nem a pénzügyekhez – s miután ilyen súlyos szemrehányásokkal illette azt, mégsem követelte annak teljes mértékű, azonnali feloszlatását. Olyan emberek iránt,

45 Drámaíró, a konvent tagja, Danton híve, vérpadon halt meg 1794-ben.

akik a nemzetet ötven millióval károsították meg, sosem lehetünk eléggé szigorúak. Tehát azt javasolom: foglalja le a kormányzat haladéktalanul a Társaság minden áruját és adja át elárusításra az állami szerveknek. Pecsételjék le ezenkívül az összes üzleti könyveket, mint az igazgatótanács csalásainak bizonyítékát.

Robespierre az előadóval szemben szintén Fabre d'Eglantine javaslatát támogatja. Módosító javaslatok hangzanak el, az ügyet öttagú bizottság veszi kézbe – tagjai Fabre d'Eglantine, Ramel, Cambon és a két lepénzelt: Delaunay meg Chabot. Az üzéreknek tehát le kell pénzelniük a bizottság még egy tagját, hogy többségük legyen. S ez nem olyan könnyű, mint amilyennek a Frey-testvérek hiszik. Százezer frankot adnak Chabot-nak, hogy vesztegesse meg Fabre d'Eglantine-t. Midőn azonban Chabot az ülésterem előterében d'Eglantine elé teszi a rendelettervezetet, s aláírását kéri, Fabre átnézi az elaborátumot, nyomban kihúzza azt a mondatot, hogy a *Compagnie des Indes* maga számolja fel önmagát, azt a mondatot, amely a bankárok számára a legfontosabb, és térdére fektetve a kéziratot, beleírja a konventben már előadott megfogalmazását.

Chabot nem meri a pénzt Fabre d'Eglantine-nek felajánlani, nem meri azonban megbízóinak sem bevallani, hogy ehhez a vesztegetési kísérlethez nincs bátorsága, inkább azt állítja, Fabre elfogadta a százezer frankot. Chabot és Delaunay betoldásokkal és radirozással meghamisítja az írást és benyújtja továbbküldésre a konvent-irodába.

A Frey-testvérek értették a módját, hogyan fonják be Chabot-t, azt a férfit, aki teljhatalommal bírt; akit „Robespierre után az első franciá"-nak neveztek. Egy szakács fia volt s a kapucinus rend kelletlen tagjából a jakobinus klub lelkes tagjává vált. Mestere volt a szónak, mind szóban, mind írásban, hírnévre azonban mégsem tett szert, a reakciós történetírók, mint hegypártit ítélik el, a haladás hívei pedig a Frey-féle korrupciós botrány bűnrészességével vádolják.

A törvényhozó gyűlésen, mint Loir-et-Cher képviselője, Chabot alkotta Merlinnel és Bazire-ral a balszárnyat, a jobbszárny támadásai közepette és e versikével csúfoltan:

„Láttál már oly bolondot, ó,
Mint Merlin, Bazire vagy Chabot?
Oly selmát képzelni ki bír,
Mint Chabot, Merlin vagy Bazire?
Oly gaz nem élt a földtekén,
Mint Bazire, Chabot vagy Merlin!"

1792. augusztus 9-ének estéjén, amikor a faubourg Saint-Antoine felkelt, hogy a Tuileirák ellen vonuljon és véget vessen a királyságnak, Chabot a mozgalom vezérei között volt; mint a konvent küldötte, ő vezette a lyoni ellenforradalom letörésére indított támadást és energikusan visszautasította

azokat a kártérítési igényeket, amelyekkel a feudális kiváltságok eltörlése után a földesurak próbálkoztak. A véres szeptemberi napokban kíméletet kért egyes papoknak, mivel még szerzetes korából feddhetetlennek ismerte őket. XVI. Lajos kivégzése mellett szólalt fel és szavazott, ellene volt azonban, hogy valamennyi Bourbont és az Orleansi herceget száműzzék, mert bízott Égalité Fülöp[46] herceg szabadelvűségében. Hadakozott a Marat propagálta diktatúra ellen; érdemeket szerzett viszont a girondisták megdöntésében, az 1793. május 31-i forradalomban.

Ezt a napot és e nap hőseit ünnepli Junius Frey egyik brosúrája, a *Nicaise apó kalandjai* vagy *Az antijöderalista,* Chabot pedig egyik beszédében, viszonzásképpen Junius Frey *Philosophie sociale* című másik írásművéből idéz és a szerzőt Lockehoz, Szokratészhez és Krisztushoz hasonlítja.

Régen bejáratos már Chabot a rue d'Anjoura, ahol a Frey-testvérek nagy házat visznek – konyhájuk évente ötvenezer frankot nyel el. Színes társaság gyűlik asztalukhoz, sansculotte-ok és grófnők, diplomaták és szabadkőművesek, színésznők és írók: Junius Fey barátai között találjuk Prolyt, aki a forradalmi kormányzat számára futárszolgálatokat teljesít, és állítólag nem kisebb személyiség házasságon kívül született fia, mint Kaunitz hercegé, az osztrák kancelláré; Frey házában találkozik össze Georg Wedekind mainzi orvos, Georg Forster barátja, Saiffert szász ügyvéddel, aki antiklerikális színművet írt a francia követség Rómában meggyilkolt titkáráról, Basville-ről; itt találkozik Hérault de Séchelles és a toulouse-i Julien képviselő.

A bírósági aktáknak köszönhetjük a Frey-ház leírását: az előszobában bronz talapzaton Brutus mellszobra áll, a falon rézkarc lóg Marat és Lepeletier síremlékével, a bútorzat zöld-fehércsíkos selyemmel van bevonva, ugyanilyen színezésűek a kockamintás selyemfüggönyök, a kandallót kecses, kék-fehér márvány álló-óra díszíti, tetején mázatlan sèvres-i porcelán Ámor; a leltárba belekerült még négy karosszék, két szék, egy mahagóni toalettasztal, egy nagy tükör, egy széles szekrény, amelybe kék márványlapon Cicero domborművű arcképe van beépítve, és egy mennyezetes ágy, aranyozott fából, sárga-fehér mintás, fehér tafttal bélelt függönyökkel.

Léopoldine, a Frey fiúk húga, illedelmesen ül leányszobájában, sosem mutatkozik a vendégek előtt. Ez a csöndes leány, finom, elefántcsontszín arcával, mandulavágású szemével, fekete hajával és arany hozományával a vad Chabot felesége lesz. Chabot a börtönben írt védekezésében – „François Chabot és Léopoldine Frey házasságának hiteles története, mint az összes

46 Lajos Fülöp József, Orleans hercege, a francia forradalmat támogatta; belépett a jakobinusok társaságába, felvette a Philippe-Egalité (egyenlőség) nevet s a konvent tagjává választották. Célja az volt, hogy a forradalom révén magának szerezze meg a francia királyi trónt. Leleplezték és 1793-ban halálra ítélték.

ezzel kapcsolatos rágalmak cáfolata" – azt állítja, a házasságot Junius Frey hozta össze.

„Glandyt, egyik legjobb barátomat és rokonomat, Párizsba küldte a községe, hogy kártérítést eszközöljön ki a konventtől a lozére-i banditák elleni harcért. Nálam lakott, a rue St. Honorén. Meg akartam neki mutatni Versailles-t, ahol magam is csak egyszer jártam, akkor is éjjel, mikor a svájciakat kellett a Ohateau-Vieux ezredtől elhoznom. Kirándulásunkra meghívtam a Frey-testvéreket és hölgyeiket, mivel távollétemben gondját viselték Glandynak. A Frey-testvérek többször tettek már említést, húgukról, akit én férjes asszonynak hittem, és azt mondtam, jöjjön velünk az a házaspár is. A Frey fiúk jót nevettek: Léopoldine alig tizenhat éves, és rajtuk kívül férfit még nem is látott. A kiránduláson Glandy beleszeretett a lánykába. Amikor legközelebb meglátogattuk Freyékat, kérésünkre ebéd után megjelent Léopoldine is és oly kedvesen és bájosan játszott a spinéten, hogy Glandy szerelme még jobban fellángolt iránta. Megkért, kérjem meg neki Léopoldine kezét. Amikor aztán feltettem a kérdést Junius Freynek, férjhez akarja-e adni a húgát, azt felelte, hozzám feleségül adja. Én hallgattam, de közöltem a választ a szerelmes Glandyval, aki most már azt követelte, tegyek nevében határozott házassági ajánlatot. Ezt meg is tettem és Júniustól a következő választ kaptam:

– Húgomat kérték már milliomosok is (megmondta nevüket is), de elutasítottam őket. Ha a volt chartres-i herceg kérné, azt is kikosaraznám. Franciaországban egyedül te vagy méltó erre a leányra. Becsülöm Glandyt mint a te barátodat és mint rendes embert, de húgomat nem adhatom hozzá.

Először szóhoz sem jutottam. Később közöltem vele, hogy Glandynak jólmenő üzlete van, míg nekem semmim sincs, leszámítva a kapucinus rendtől húzott rendkívül bizonytalan járadékomat. Frey így felelt:

– Ha ennél több volna, sohasem kapnád meg a húgomat, hiszen akkor korrupt volnál és a forradalom ellensége. Kétszázezer livre hozományt kapsz tőlem. De ha valaha is elárulnád a nép ügyét, le kell mondanod barátságomról és mindennemű örökségről. Mert ha te elveszed Léopoldine-t, én nem nősülök meg soha, s te leszel családunk feje Franciaországban. Emanuel testvérem impotens, sohasem lehet apává."

Chabot gondolkodási időt kért, előbb huszonnégy órát, aztán meghosszabbította tizenkét nappal, amely idő alatt klubtársai melegen ajánlották neki, vessen már házassággal véget szoknyavadász hírének.

1793. szeptember 27-én Chabot Freyéknek a rue d'Anjoun lévő palotájába költözik, hogy ily módon megmeneküljön eddigi szeretője, a veszedelmes Juliette Berger bosszújától. A nő azonban nem nyugszik és Chabot 30-án már úgy érzi, meg kell próbálkoznia egy szónoklattal előre védekezni. Beszédében nagy általánosságban int egy asszonyi összeesküvéstől, amelynek célja a konvent tagjainak megrágalmazása.

Újabb három nap múlik el, a jakobinusok üléstermében bejelenti eljegyzését. Kifejti, hogy felhagy csapodár életmódjával, meg akar végre állapodni, hangsúlyozza, milyen szegényen és igénytelenül él, de – hogy esetleg később se vethessék szemére jogtalan meggazdagodását – elárulja azt is, hogy választottjának igenis van hozománya. Polgári esküvő lesz, s reggel nyolckor tartják, nehogy Chabot a konvent üléséről elkéssen.

Meghívja a klub tagjait a szertartásra, a meghívást azonban jeges dermedtség fogadja. Az ő füle cseng vagy pedig valóban zümmögni kezdte volna valamelyik klubtársa a dalt, amelyet idáig csak a jobboldalról hallhatott: *„Vit-on jamais rien de plus sot, que Merlin, Ba- zire et Chabot…?”*

Másnap az *Annales de la République française* a következő, nyilvánvalóan Freytől származó jegyzetet közli a népképviselő menyasszonyáról.

„Léopoldine Frey-Minaires családja Csehországból származik; zsidó vallású, nem pedig a morva testvériség tagja, mint hírlett. A Freyek ősapja a magyar királynő szolgálatában a hétéves háború alatt jelentős bevásárlásokat eszközölt, úgyhogy a bécsi udvar végül már kétmilliós összeggel tartozott a családnak. Mivel a császárnőnek szívügye volt, hogy országaiban a katolikus vallást terjessze, Léopoldine apját is sikerült rávennie, adja fel mózesi hitét s éljen a római katolikus hitben. Ennek eredményeképpen a császárnő neki adta a Found-Schömberg-i szép birtokot, amelyet több mint kétmillióra becsültek. Itt született a bájos Léopoldine.”

A rosszalló megjegyzések mégsem szűnnek, XVI. Lajos feleségére célozva gúnyolódnak Chabot „Autrichienne”-jén[47]; azt beszélik, Frey unokaöccse a valóságban fia „nagybátyjának”, és a forradalomhoz való csatlakozásának kémkedés a célja; Léopoldine pedig az osztrák császár hareméből való. Chabot később azt állítja, hogy Delaunay megfenyegette: a nemzetgyűlés szószékéről fogja ezeket a rágalmakat elismételni, ha Chabot nem segédkezik neki az Indiai Társaságot feloszlató határozat meghamisításában. Chabot-nak hamarosan pénzre lesz szüksége, mivel politikai helyzete megingott. Valójában Chabot maga is érezte, hogy a bankárokkal atyafiságba kerülve, nem maradhat meg sokáig népképviselőnek a forradalmi köztársaságban. A II. év brumaire 20-án (1793 novemberében) Philippeaux filippikát mond a konventben, hogy a képviselők a szigort mindenekelőtt önmagukkal szemben alkalmazzák: „Javaslom, hogy minden képviselő készítsen pontos kimutatást, mennyi vagyona volt a forradalom előtt és mennyi van ma. Aki tíz napon belül nem nyújtja be az adatokat, azt azonnal le kell tartóztatni és hazaárulóként büntetni.” Bazire, a toulouse-i Julien és mindenekelőtt Chabot felszólalnak és sikerül elérniök, hogy a javaslatot záradékkal fogadják el. E szerint minden képviselőnek

47 Szójáték: Autrichienne a. m. osztrák nő, autre chienne a. m. másik szuka. Célzás arra, hogy Marie Antoinette is osztrák nő.

lehetőséget kell adni, hogy esetleges letartóztatása előtt a konventben védekezhessék.

Egy nappal később a klub megvitatja Chabot beszédét, megállapítja, hogy a záradékra vonatkozó javaslata ellenkezik a nép akaratával, és elhatározza, hogy küldöttséget meneszt a konventbe. Ott jégesőként hullanak Chabot-ra a szemrehányások, s noha kijelenti, hogy megbánta tegnapelőtti állásfoglalását, szidalmakkal árasztják el feleségét, a gyanús külföldi nőt és egész rosszhírü pereputtyát.

A Frey-testvéreknek, akik jelen vannak az ülésen, végig kell hallgatniok, hogyan ítél felőlük Párizs népe: húguk házassága előtt megnyúlt arccal jártak-keltek, most azonban a szolgálólányuk is jobban öltözik már, mint a ház asszonya egykoron. Amikor náluk is, akárcsak a többi külföldi bankárnál, mindent lepecsételtek a hatóságok – ezt az intézkedést Chabot közbelépésére szüntették meg –, akkor házuknál, amelynek értéke hétszázezer livrera becsülhető, nem találtak semmi ruhaneműt, és a szekrények üresen álltak.

„Kémekkel laksz egy fedél alatt, Chabot polgártárs!” Újabb szidalmak hullnak, záporoznak, áradnak Chabot felé, habár csak ösztönösen sejtik árulását. Kétségbeesetten könyörög „a jóindulatú polgártársakhoz”, hogy segítsenek neki a rágalmazók leleplezésében, de füttykoncert a válasz, és sokan azt követelik, utasítsa vissza az elnök a „rágalmazók” kifejezést. Chabot kitámolyog az ülésteremből, már érzi, hogy tarkójához lassan, de feltartóztathatatlanul közeledik Guillotin polgártárs élesrefent vaslemeze. Senki sem mentheti meg tőle.

Senki? Robespierre-ben reménykedik. Álmatlan éjszakája után, kora hajnalban őhozzá siet. Franciaország első embere rideg szobácskájában fogadja Franciaország második emberét; a berendezés mindössze egy asztalból, négy székből, egy matracból és sok könyvből áll. Chabot magával hozta azt a százezer frankos csomagocskát, amellyel Fabre d’Eglantine-t kellett volna rábírnia, hogy álljon el javaslatától, az Indiai Társaság maradéktalan felszámolásától. Chabot dadogva számol be Robespierre-nek egy nagy összeesküvésről, amelyet gyökeréig feltárhatna, ha az összeesküvőkkel továbbra is érintkezésben maradhatna. Robespierre a Közbiztonsági Bizottsághoz küldi, ott jegyzőkönyvet vesznek fel az állítólagos szervezkedésről, elutasítják azonban Chabot kérését, hogy önmaga fedezésére menlevelet kaphasson és az összeesküvőkkel továbbra is érintkezni merjen.

Egyetlen napot tölt még szabadlábon, aztán érte mennek, sorra beviszik mindazokat, akiket megnevez, és másokat is, akiket korrupcióval, kicsapongó életmóddal és forradalomellenességgel gyanúsítanak. Köztük az ártatlan Fabre d’Eglantine-t is, Desmoulins és Danton barátját. A Frey-testvérek, akiket a II. év frimaire 3-án (1793. november 23-án) tartóztattak le, a Saint-Pélagie börtönben ülnek, Léopoldine az Angolkisasszonyok

kolostorában, amelyet ekkor börtönné alakítottak át. „Megköszönöm – írja Chabot a Luxembourg-börtönből a Közbiztonsági Bizottságnak –, hogy végre elhatároztátok két sógorom letartóztatását. Makulátlanul tisztának tartom őket és becsületes jakobinusoknak. Ha nem volnának azok, akkor nincsen náluk nagyobb képmutató a világon."

Robespierre is úgy véli, hogy nincsen náluk nagyobb képmutató a világon. Hátrahagyott írásai között szerepel a következő, Junius Freyről készült feljegyzése:

„A forradalom első napjai óta él Párizsban két gazfickó; tökéletes alakoskodási művészetük a zsarnokság alkalmas eszközeivé teszi őket…; egyikük a felvett családnév mellé felvette annak a férfiúnak a nevét is,[48] *aki megalapozta Róma szabadságát. Azok a hazafiak, akikkel kapcsolatot teremt, otthonában mindeddig csak úgy látták, hogy éppen toll volt a kezében, az emberi jogokról elmélkedett, vagy Plutarkhosz és Rousseau műveinek tanulmányozásába mélyedt. Az új Junius szigorú külseje és forradalmi öltözete tökéletesen megfelel az ilyen jelentős emberről alkotott elképzeléseknek: filozófus módra nyírt haja és tudós koponyáján a vörös sapka kezeskedik ország-világ előtt, hogy mily tiszták hazafiúi érzelmei."*

Chabot egyik beadványában azt kéri, engedjék ki a börtönből ártatlan feleségét, és ez meg is történik. A többiek, az egykori hatalmasságok, a legszigorúbb őrizetben maradnak, félévnél is tovább. Chabot ekkor már tudja, hogy ügye reménytelen, mérget vesz be, de az sem mentheti, az sem válthatja meg a végső szégyentől: bíróság elé viszik és a vérpadra hurcolják, akárcsak azokat, akiket magával rántott, és azokat, akik őt magukkal rántották – a Frey-testvéreket. A vészthozó két fivér aránylag rövid idő óta élt Franciaországban. 1792 április végén, éppen a háború előtt bukkantak fel Strassburgban, kiálltak Thibault de Laveaux mellett, annak klerikális ellenfelei ellen, akik a tudóst bíróság elé állíttatták. Jean Charles Thibault de Laveaux nyelvtudós volt, az összehasonlító nyelvészet megalapozója, II. Frigyes barátja és életrajzírója: később azonban lemondott az uralkodó kegyéről, hogy mint a *Courrier du Bas-Rhin* szerkesztője, Elzászból kelet felé terjeszthesse a forradalmi tant.

A strassburgi klerikálisok elleni perét megnyerte; mire a Freyek A *jakobinusoknak a feuillantínusokon aratott győzelme emlékére* feliratú érmet verettek és jelentős összeggel járultak hozzá a forradalmi hadsereg felszereléséhez. Hessen hercegének, aki magáévá tette a francia forradalom ügyét, a testvérek díszkardot nyújtanak át, és a *Courrier du Bas-Rhin* dicsérően emlékezik meg Freyék, az új polgártársak áldozatkészségéről. Egy Ghairoux nevű újságíró azonban már ekkor felteszi a kérdést, voltaképpen kik is ezek az idegenek, akik állítólag a szabadságmozgalom iránti lelkesedésből

48 Lucius Iunius Brutus i. e. 509-ben megszabadította Rómát Tarquinius Superbur király uralmától. Róma első konzulja.

siettek ide, ezek az állítólagos arisztokraták, ezek az állítólagos milliomosok, akiknek valódi nevét, származását, szándékait senki sem ismeri.

Lehet, hogy ettől a kérdéstől ijednek meg. Párizsba akarnak költözni. Oda tart most éppen Thibault de Laveaux is, hogy átvegye a *Journal de la Montagne* szerkesztését, és Hessen forradalmár hercege vele egy kocsin utazik – jó alkalom Freyéknek, hogy velük mehessenek, pompás belépő ez a fővárosba. Amikor megérkeznek, már javában tart a Tuileriák ostroma, és a két testvér nyomban megtalálja az utat, hogy hivatalosan is igazoltassák e forradalmi harcban való részvételüket. Sőt, amikor két héttel később a *législative*-ben, a törvényhozó nemzetgyűlésen arról tárgyalnak, hogy a külföld nagy forradalmi gondolkodóinak megadják a tiszteletbeli francia állampolgárságot, Boussac képviselő négy német gondolkodót javasol: Wielandot, Vosst és – a Frey-testvéreket. De a négy közül egyik sem felel meg a referensnek, az elzászi származású Rühlnek. Egyedül Friedrich Schillert ajánlja, akiről pedig hamarosan be fog bizonyosodni, hogy tévesen hitték forradalmárnak; hiszen Schiller zengte el „A harang dalá”-t, a polgárság dicshimnuszát, a dalt az alattvalói zendülés ellen.

Tisztelettel adózunk a konventnek mégis, amiért a Frey-testvéreknek nem adózott tisztelettel. Más módon kell tehát megkísérelniük, hogy francia állampolgárrá lehessenek. Azon a napon, amelyen Franciaország kikiáltja a köztársaságot, a Freyek gondjaikba vesznek egy árva gyermeket és egy vak öregasszonyt; a Tuilriák választókerületének ünnepét olyan fáklyák világítják be, amelyek Frey polgártárséktól erednek; és látogatást tesznek Lebrunnél, a külügyminiszternél, hogy olyan tervet terjesszenek elé, amelynek alapján Ausztriát és Poroszországot össze lehetne ugrasztani és véget lehetne vetni azok közös harcának Franciaország ellen. De hiába minden; még a nagy Chabot-val való barátságuk, sőt rokonságuk sem képes eloszlatni a gyanút, amely újra meg újra fellángol. Az egyetlen ember, aki régről ismeri őket – egy emigráns, egy világhírű férfi, kit II. Frigyes börtönbe vetett, Trenck báró[49] – nyíltan kimondja, hogy a Frey-testvérek Ausztria kémei. Trenck – abban a hiszemben, hogy Freyék akadályozták meg a jakobinus klubba való felvételét – mindenütt ellenük szólal fel, valószínűleg őket és Chabot-t teszi felelőssé azért is, amiért letartóztatják. Holott mire Trenck a vérpadra lép (1794. július 25-én), mindkét osztrák ellensége és francia sógoruk már rég levágott fejjel nyugszik az Errancis-temetőben.

Névtelen feljelentések is érkeznek a Frey-testvérek ellen. Az egyik fennmaradt a francia külügyminisztérium archívumában. Egy girondista készítette, és a Freyek bűnlajstromára írja nemlétező, Marat-val való

49 Trenck Frigyes porosz parancsőrtiszt, később II. Frigyes kémkedés vádjával várfogságra ítélte. Innen kiszabadulva Mária Terézia szolgálatába lépett. Hosszabb időt töltött magyarországi birtokán. 1791-ben mint a forradalom híve Párizsba ment. Robespierre ellenforradalmi vádak alapján 1794-ben kivégeztette. (Jókai A két Trenk címen regényt írt róla és unokaöccséről, Ferencről.)

kapcsolatukat is. A névtelen levélíró szemében bizonyára Marat, a legkövetkezetesebb francia forradalmár volt a szörnyűség maga. Szerinte a Frey-testvérek mindig előre tudták mindazt, ami Marat lapjában másnap megjelent, vádaskodik, hogy Junius Frey miniszteriális – főként a hadügyminisztériumban dolgozó – tisztviselőkkel is érintkezik, s azt állítja, bizonyítékai vannak rá, hogy az osztrákok és a poroszok négy hónapon belül elfoglalják Párizst. De a Frey-testvéreket mégiscsak az Indiai Társaság körüli botrány kipattanása és Chabot bebörtönzése után tartóztatják le és akkor kezdenek csak utánanézni, kik és mik is voltak franciaországi tevékenységük előtt. Sokat azonban nem tudnak meg róluk.

Amar képviselő, a Le *mercure universel* című lapban, a bebörtönzött Chabot elleni cikkében, azt írja, hogy Chabot másik két sógora – Junius Frey testvérei – osztrák tisztek, s az ellenség seregében, a francia határon állnak. Vádlott társuk, Diederichs kijelenti, hogy Junius és Emanuel Freyt Bécsből ismeri; Júniust II. József igen kedvelte, szívesen elbeszélgetett vele filozófiai kérdésekről. 1791 nyarán vele (Diederichsszel) együtt hagyták el Bécset, hogy részt vegyenek a hercegek pillnitzi összejövetelén[50], majd ellátogattak Drezdába, Berlinbe és Hamburgba; Diederichs onnan megbízásukból Angliába utazott, a két Frey pedig Strassburgba, s maguk után hozatták húgukat, Léopoldine-t is. Junius felesége, Wilhelmine, állítólag nagy lábon él Bécsben. Junius Frey, amikor személyi adatait kérdezik, így vall: „A császár valamennyi birtokomat elkoboztatta. Feleségem egy jómódú ember fogadott leánya és kétmillió fölött rendelkezik."

Az *Archives nationale*s-ban található az az irat, amelyet a rendőriroda a nyomozással megbízott jakobinus képviselőnek küldött meg:

„Les Frey sont nés juifs sous le nom de Tropousca à Brunne en Moravie, anoblis sous le nom de Schoenfeld. Ils sont deux frères ici et trois au service de l'Autriche. Le comtesse leur soeur a été baptisée et est entretenue par un baron allemand. Frey l'ainé á Paris est marié, sa femme est à Vienne avec deux de ses filles; et un fils de seize ans, qu'il a mis dans l'armée révolutionnaire, lequel il fait passer pour son neveu."

(A Freyek Brünnben, Morvaországban született zsidók, eredeti nevük Tropuska, későbbi nemesi előnevük von Schönfeld. A testvérek közül kettő nálunk tartózkodik, három pedig osztrák szolgálatban áll. Húguk, a komtesz, megkeresztelkedett, és egy német báró kitartottja. A Párizsban élő, idősebbik Frey nős, neje két leányával, Bécsben él. Tizenhatéves fiát, akit a forradalmi hadseregbe vitt be, unokaöccsének adja ki.)

*

Hogy Frey előéletéről valamivel többet is megtudjunk, fel kell kutatnunk azt a brünni, Schönfeld nevű arisztokratát, akit korábban „Tropouscá"-nak vagy

50 II. Lipót császár és II. Frigyes Vilmos porosz király itt beszélték meg a forradalmi Franciaország ellen tervezett hadjáratot.

valami hasonlónak hívtak. A Wurzbachban, az osztrák életrajzlexikonban meg is találjuk. „Franz Thomas Schönfeld, született Brünnben (Morvaország), 1753-ban, zsidó származású, korábbi neve Dobruska, Atyja, Salomon Dobruska, gazdag zsidó volt, és a csász. és kir. dohányjövedék főadóbérlője. Fiát tudós rabbivá akarta nevelni s talmud-oktatásban részesítette. Nevezettet a véletlen azonban egy olyan izraelitával hozta össze, aki a héber költészetet és retorikát tanulmányozta s aki nevezettet ebbe a tudományágba be is vezette. Franz Thomas ezekután hallani sem akart többé a talmudról, humanisztikus tudományokkal kívánt foglalkozni és végül ki is erőszakolta apja beleegyezését. Nagy buzgalommal tanulmányozta a régi klasszikusokat és a német költőket. Utóbbiak közül elsőnek Gessnert olvasta s ez úgy megnyerte tetszését, hogy megismerni vágyott a többi német költőt is. Sikerült apját rávennie, hogy a tetszése szerinti könyvek vásárlására ezerötszáz forintnyi összeget kapjon kézhez. Ekkor teljes erővel kezdett németül tanulni, még német nyelvű verseléssel is megpróbálkozott, és tanulni kezdte a többi élő nyelvet is, az angolt, a franciát, az olaszt. 1773. (helyesen: 1775) december 17-én Prágában áttért a katolikus hitre és felvette ezen hitre még 1769-ben áttért bátyja nevét, aki Schönfeldnek nevezte magát és mint tiszt az egyik császári gyalogezredben szolgált. Több verskötet és irodalomtörténeti könyv szerzője. Nevezett 1778-ban testvéreivel – Karl S. császári és királyi alhadnaggyal, Joseph zászlóssal, Maximiliannal, Leopolddal és Emanuellel – együtt öröklődő nemességet kapott, és a nemeslevélből megtudjuk, hogy Franz Thomas, Denis elnöksége[51] idején, a híres Garelli-könyvtár társelnöke volt."

És most jön az utolsó mondat, amelyhez némi aggodalommal közelítettünk, hiszen azt is tartalmazhatta volna példának okáért, hogy Schönfeld élemedett korban Bécsben hunyt el, s akkor megsüthetjük felfedező tudományunkat. De mégsem: az utolsó mondat ugyanis így hangzik: „Erőszakos halálának okáról – miként Friedrich Rassmann a *Deutscher Nekrologban* (Nordhausen 1818, G. W. Happach, 172. o.) írja, Emanuel Ernst nevű fivérével együtt 1794. április 9-én Párizsban lefejezték – sajnálatos módon semmi közelebbit nem sikerült megtudnom."

Az életrajzíró Wurzbach sok mindent tud tehát a nemes Schönfeldekről, ismeri még az apa és a fia között lezajlott vitákat is, meg tudja mondani, mekkora összegre rúgott az apai támogatás, csupán arról nem sikerült „semmi közelebbit" megtudnia, arról az egyről, amiről e fejezet olvasói a francia forradalom történetéből már értesültek: hóhérkézre jutásuk okáról.

Franz Thomas előző neve Mózes. 1774 decemberében héber nyelvű könyvet nyomtatott ki Prágában, s az előszóban megemlíti, hogy éppen ma, a chanukka ünnep 7-ik napján tölti be huszadik életévét. A *Széf er hasesvi,*

51 Johann Hep. Michael Denis (1729—1800) osztrák bibliográfus és költő.

A szórakozás könyve címet adta könyvének Moses ben Salomon Dobrusohka, a kiadást Landau és Kassowitz prágai rabbik engedélyezték; az ajánlás Joachim Poppernek, a híres prágai mecénásnak szól, s a mű maga szó- és névmagyarázat a béziers-i Jedaja Penini héber nyelvű filozófiai művéhez; a húszéves Dobruschka, merész modernséggel, ismételten idézi a világinak bélyegzett Mendelssohn Mózest, és hibáztatja, hogy a zsidók elhanyagolják a metafizika tanulmányozását.

Még mielőtt ez az év véget érne, amelyben zsidó tárgyú műve megjelent, a szerző már meg is keresztelkedett, hamarosan könyvtáros lesz a nemes ifjakat nevelő Teréziánumban és három évvel később elnyeri egy régi cseh nemesi család nevét és a nemességet. E nemzetség egyik tagját ugyanabban az időben Prágában találjuk, a jezsuita rend tagja és egyetemi tanár, neve Franz Expeditus Schönfeld atya, ő fordítja németre Denis atyának, az udvari poétának, Moses Dobruschka főnökének, latin nyelvű költeményeit; azelőtt pap volt Breznicében, egy Blatna melletti kisvárosban, ahonnan az ifjú tudós Moses Dobruschka neje származott.

És Chajim Breznitz volt az eredeti neve annak a Joachim (később nemesi jogon „von”) Poppernek, akihez a *Széfer hasesvi* című könyv ajánlása szól. Magtalanul hunyt el 1775-ben Prágában és a *Vinohrady-Zizkov*-i régi zsidó temetőben nyugszik, felesége, Reizl – az 1744. november 27-i prágai pogrom alkalmával meggyilkolt Zecharja Joss lánya – mellett. Popperné egyetlen testvérének, Isaak Juda Jossnak két gyermeke volt: Simon Gottfried és Elke. Ezt a Simon Gottfriedet gazdag nagybátyja, Popper, egy ellopott vagy jogtalanul felhasznált biankómeghatalmazás miatt kirekeszti végrendeletéből, Elke Josst azonban leányává fogadja; Elkének Moses Dobruschkával, a későbbi sansculotte Junius Freyjel kötött házassága alkalmából Popper – a párizsi kihallgatás „jómódú embere” – nagyobb összeget juttat mammutjövedelméből, mihelyt azonban Elke férjestül áttér keresztény hitre és immár Wilhelmine Schönfeld néven szerepel, Popper visszavonja örökösödési levelét.

Húsz évvel azután, hogy Freyt a Place de la Revolutionon a guillotine alá állítják, Popper pedig a prágai Langegassén (Dlouhá trída) lévő házában békésen elszunnyadt, hosszú bírósági harc indul az örökségért a kivégzett özvegye és egy rokon, Abraham Duschenes között. Popper Duschenest tette egyetemleges örökösévé, az pedig az örökség felvétele után nyomban megkeresztelkedett és felvette az Andreas Josef Dusensi nevet. Frey származásáról annyit mond a brünni anyakönyv, hogy jakobinusunk Salomon Dobruschkának (1715–1774), a morvaországi dohányjövedék, valamint a fejenkénti zsidóvám adóbérlőjének és nejének, az 1731-ben Boroszlóban született és 1791. május 17-én a bécsi Leopoldstadtban meghalt Schöndl Katharina Jakobinak másodszülött gyermeke a tizenkettő közül.

A tucatnyi gyerek hamarosan szétszóródott a világban. Míg az öreg Dobrusohka, aki fiait az austerlitzi (Slavkov) zsinagógában metéltette körül,

a brünni Kröna külvárosban Brünn egyetlen zsidó imaházát tartja fenn, addig fiai és lányai már a kikeresztelkedés útját járják, s apjuk halála után a fiatalabb fiúk már a *Löwenburg konviktusban*[52] nevelődnek, tisztekké lesznek, nemességet kapnak. Blümele Dobruschka, azaz Theresia Maria Josefa Eleonore von Schönfeld, még Wenzel Paar gróf ágyasává is lesz. József császár 1787-ben visszatoloncoltatja ugyan Bécsből Brünnbe, illetőségi helyére, mit tehet azonban a császár egy boldog szerelmespár ellen – Blümele hamarosan visszatér és három testvérével a Bräunerstrasse 1166 sz. alatt lakik. Leginkább a kis Ester fölött anyáskodik, aki 1771-ben született Brünnben, 1791. január 10-én Bécsben megkeresztelkedik, felveszi a Leopoldine Schönfeld nevet, majd – bátyjától valamelyest megfiatalítva – Chabot felesége lesz. Theresia Maria, Paar gróf kedvese, 1808-ban Párizsban halt meg – nem tudhatjuk, viszontlátta-e ott a „kicsi”-t, a jakobinus özvegyét. Ez hát Moses Dobruschka családja, alias Franz Thomas von Schönfeldé, alias Junius Freyé, aki a talmudot a német klasszikával, a gettót a Theresiánummal, Popper bácsit Chabot sógorral, a katolicizmust az ateizmussal cserélte fel; aki Elke Josst magával vitte az osztrák arisztokráciába, testvéreit pedig a francia forradalomba – s ott maga ásta meg magának a vermet, amelybe eltemették – az Errancis temetőben, Dantonnal és Desmoulins-nal és Chabot-val együtt.

Életéből fantasztikus operát lehetne írni; furiosót furiosóra halmozva, úgy, hogy visszafelé is lehessen játszani; kezdhetjük a finálé záróakkordjával: a hős temetésével, és végezhetjük a nyitánnyal: a család történetével.

---

52 Piaristák által vezetett nevelőintézet előkelő ifjak számára.

A GYILKOS PIERROT

Párizsban kétezer év múltán újjászületett a pantomim műfaja: Párizsból indult el a múlt század elején ez az ógörög játék és hatalmába kerítette a modern világot.

Mindez Gaspard Deburau műve volt. A korabeli életrajzírók kétségkívül neki köszönhetik azt az adatot, hogy 1796. július 31-én született a csehországi Új Kolínban, habár mellesleg mindig arra szeretett célozgatni, hogy francia vér folyik ereiben: atyja, a kiszolgált francia katona, Csehországban telepedett le, de ott sem tudott vagyont gyűjteni. Ezért Varsóba költözött és itt tudta meg, hogy örökség vár rá: az amiens-i családi birtok. Mivel az öreg Deburau az útiköltséget képtelen volt előteremteni, akrobata csoportot alakított családja tagjaiból és így vándorolt városról városra Franciaország felé. Két leánya a kifeszített kötélen produkálta magát, három fia egyensúlyozó művészként szerepelt (a kis Gaspard különös ügyetlenségével tűnt ki).

Amiens-ben, miután a csapat végre-valahára megérkezett, hogy tulajdonába vegye a mesebeli birtokot és gazdag földbirtokosok módjára új életet kezdjen – ott, Amiens-ben kiderült, hogy a családi örökség nem több egy düledező háznál s fél hold hasznavehetetlen ugarnál. Deburau atya gyors elhatározással túladott a viskón, tizennyolc frankért lovat vásárolt és tovább vándorolt. Thespis lovának két kosarat kellett cipelnie, azokban ringott a cirkusz személyzete és felszerelése. Aztán a ló megdöglött és az éhező hátramaradottak gyalog érkeztek Konstantinápolyba és gyalog vándoroltak onnan vissza Franciaországba, Párizsba.

A rue Saint-Mauron telepedtek le. Deburau egyik fiát, „Nieumensek”-et (Nemecsek?) az elragadtatott közönség a trapéz királyaként ünnepli, a másik, István, pedig kiváló műugrónak számít. Gaspard azonban a háttérben marad. A két nővér közül az idősebbet – mivel beszédéből kirí a cseh eredet és már csak szépsége miatt is – „La belle Hongroise”-nak (szép magyar lánynak) hívják; a fiatalabb a lengő trapézról egyenest az oltár elé ugrik: egy Dobrovski nevű főhadnagy veszi el, nem rossz parti egy kötéltáncos-gyereknek, aki az utcán és a vásárokon mutatja be tudományát.

De Gaspardnak kis híján még nagyobb a szerencséje, legalábbis egy negyedóra hosszat. Amidőn egyszer a családi csapat mögött bandukolt, Saint Cloud-n túl – így mondta tollba életrajzírójának – utolérte Napóleon hintája. A császár – puszta szeszélyből – kocsijába szólítja a poros komédiást, beszélgetésük a színházra terelődik. Bonaparte a modern drámaírók, különösen Badur-Lormian felől faggatja a fiatal artistát.

– Sire – válaszolja Gaspard –, ezek az urak nagy költők lehetnének, ha tragédiaírás helyett pantomimok alkotásával szórakoznának!

Gaspard bolondja volt a pantomimnek, amit akkoriban a zsonglőr-mutatványok szünetében adtak elő; folyton arról beszél és arról álmodik, hogy

elmélyíti a jellemeket, kidolgozza a cselekményt, egész estét betöltő darabokat ad elő és – hogy ő lesz a pantomim Talmája.

Napóelon már nem él, amikor Deburau álma megvalósul. Bemutatja játékát Nikolas Bertrandnál, a kötéltáncos-színház igazgatójánál, megalkotja Pierrot nevét és figuráját, az olasz „Gille”-nek ezt a francia változatát, eredeti francia jelleggel és névvel. És Pierrot-ról beszél egész Párizs, mert Pierrot Párizsban született, mert Párizs a saját népi alakját látja benne, az irodalom is felkapja ezt az új hősi típust és nem is szabadul meg tőle Laforgue-ig és Giraud[53] „Pierrot Lunaire’’-jéig. N. M. Bertrand 1828 pünkösd hétfőjén három évre szerződteti és heti harmincöt frank mammut-gázsit fizet a boldog Gaspard Deburau-nak.

Minden este játssza „a tündéri, fényes kiállítású, színekben változatos, zenés, pantomim-játékban” Péterkét, az inast, „Pierrot”-t, aki hol ügyes, hol kétbalkezes, akit folyton üldöz a balsors meg ellenfele, Harlekin, és csőstül kapja a pofonokat, miközben ő maga deus ex machinaként jelenik meg.

Gaspard, a nagy Kaspar[54], az Új Kolín-i francia meglelte saját, egyéni műfaját, amellyel párizsi módon szólhat a párizsiakhoz, anélkül, hogy a száját kinyitná. *„Avec lui, la pantomime de Funambules devient aussi française que sont le Cid et l’Etourdi”*[55], – így magasztalják, ezt írják róla a korabeli kritika nagyjai, akik Gaspardot franciának vélték. Béranger egyenesen isteníti, úgyszintén Théophile Gautier, Charles Nodier, Malibran színésznő, Gérard, az idősebb Dumas, az előkelők, a nép, a művészek és a gyerekek is.

De éppen dicsősége ingatja meg dicsőségét. 1836 áprilisában ennek a Napóleonnak is meg kell érnie a maga Waterlooját. Gaspard Deburau feleségével Bagnolet-ba megy sétálni, ágy fiatal külvárosi legény (nem tudjuk, hogy lelkesedésből-e, avagy büszkeségből, hogy felismerte Pierrot-t, amikor éppen nincs Pierrot-jelmezben, vagy talán abban a hiszemben, hogy kiáltozása különösebben szellemes, de az is meglehet, hogy csak bosszantani akarta a színészt) kiabálni kezdett:

– Hurrá, Pierrot! Hurrá, Pierrot!

Gaspard Deburau, te nem örültél ennek a lelkesedésnek. Gaspard Deburau, én megértelek! A színpadon, igen a színpadon te vagy Boissec polgár legszolgálatkészebb inasa, megküzdesz helyette Colombináért, hajbakapsz helyette vetélytársával, Arlequinnel, még meg is vereted magad, te vagy a közönség legodaadóbb rabszolgája, és hogy tapsait kiérdemeld, virágvázákat döntesz le, nem bánod, ha a csillár a fejedre esik, hagyod, hogy

---

53 Laforgue és Giraud a XIX. század második felének írói.

54 Kaspar — magyarul Paprika Jancsi.

55 A *Cid*, Corneille színdarabja, a spanyol Guilhen de Castros színdarabján és a legendás spanyol hősről szóló románcokon épül. (E. E. Kisch jegyzete.) Az *„Étourdi”* Molière víg játéka.

piszkavassal, seprőnyéllel és pálcával kékre-zöldre verjenek – de éppen ezért szolgálaton kívül komoly férfi, grandseigneur szeretnél lenni. S éppen ezért odalépsz a fickóhoz, aki előadáson kívül is Pierrot-nak, bohócnak, baleknak mert tartani, odalépsz és szájonvágod.

Az ilyesfajta eseteket a színházban előjátéknak hívják, s a „spectacle tragique" követi őket. Este, amikor Deburau hazafelé tart, ellenfelével találja magát szemközt. A fickó számos barátjával megleste őt, hogy bosszút álljon.

– Hahó, Pierrot, hahó!

Egyetlen lendülettel – még István bátyjának is becsületére válnék ez az ugrás – ellenfele előtt terem Gaspard. Szerencsétlenségére éppen kezében a bot s ő kora egyik legkiválóbb botvívója. Talán mert ennek a képességének a színpadon nem veheti igazán hasznát, szívesen bemutatná másutt, most pedig ég a dühtől; erős ütésétől a szerencsétlen fickó a földre zuhan, fel sem kel onnan többé.

Meghalt, és Pierrot: gyilkos. A Saint-Pélagie vizsgálati fogházba viszik. S mivel a baj ritkán jár egyedül, kitudódik, hogy Pierrot-t, ezt a szerencsétlen flótást, nem is Deburau-nak hívják, hanem „Dvorák"-nak! A bulvár-lapok megírják a szenzációs gyilkosság részleteit s közlik a csodálkozó párizsiakkal, hogy a legpárizsibb párizsi nem, véletlenül Kolínban született párizsi, hanem színtiszta cseh. Valamennyi önéletrajzi meséje – kezdve az amiens-i örökségtől, egészen Bonaparte Napóleonnak adott válaszáig a modern francia drámáról – mind-mind koholmány. A Pierrot figurát is csak azért találta ki, hogy csehes francia kiejtését takargassa vele. A francia irodalom az újromantikus irányt, a pantomim pedig a reneszánszát köszönheti egy becsvágyó színész „hibás kiejtésének".

Deburau-Dvoráknak a börtönben fogalma sincs róla, hogy nem a gyilkosság, hanem származása miatt fordul el tőle a párizsi közönség. „Ha majd botommal a színpadon handabandázok, a nézők Pierrot-ra, a gyilkosra fognak gondolni, és elmegy a nevethetnék j ük" – írja a fogságból. Az újságcikkek egy része valóban a vérszomjasság vádját emeli Deburau ellen. Alphonse Karr Deburau-t elkeseredett embernek állítja be, aki a színpadon kívül sohasem mosolyog. Innen származik az az anekdota, hogy Deburau inkognitóban orvossal is konzultált már búskomorsága miatt, s az azt tanácsolta neki, nézze meg Deburau-t, hogy megtanuljon nevetni. Henri Rivière azt állítja, hogy Deuburau legszívesebben gyilkoló szerszámokkal foglalatoskodik, borotvakésekkel zsonglőrösködik, szeret mérgeket keverni… De semmi sem ártott neki annyira, mint idegen nemzetisége.

Bár nem hagyják el az összes barátai, George Sand és Champfleury a *Constitutionnelben,* a *Charivariban* és a *Corsaire-Sátánban* heves harcot folytat szabadonbocsátása érdekében; a Nemzeti Gárda, amelynek tagja volt, szintén közbenjár és azzal mentegeti, hogy „ennek a heves csehnek a magyarok forró vére folyik az ereiben". A leleplezõdött Pierrot vissza is

térhet a színpadra, de a nagy siker már elhagyta. Viszonylag fiatalon hal meg 1846. június 16-án. Sírkövén ez áll:

„Ci-git un comédien qui a tout dit et qui n'a jamais parlé."(„Itt nyugszik egy komédiás, aki mindent el tudott mondani anélkül, hogy szóra nyitotta volna ajkát.")

Gyászolja fia és utódja, Charles Deburau, megsiratja a művészet és a nép, és mindaddig ápolják Napóleon-Pierrot sírját, míg új hősökkel el nem jő az újfajta pantomim: a némafilm. Az feledteti el a párizsi Gaspard Deburau-t, akinek szemére vetették, hogy Kaspar Dvoráknak hívják és Kolínból való.

GRÜNER POROSZ RENDŐRFŐNÖK ÖSSZEESKÜVÉSE

Senki sem hitte volna arról a vöröshajú, bőbeszédű fiatalemberről, aki 1812. április 14-én érkezett Prágába, hogy már Berlin rendőrfőnöke, sőt az egész porosz állam területén működő rendőri igazgatás vezetője is volt. És még kevésbé gondoltak arra, hogy a jövőben összeesküvést szervez az ellen a Napóleon ellen, aki éppen Európa végleges leigázására készülődött.

S mivel mindezt senki sem hitte, Justus Grüner államtanácsos a saját neve alatt jelenthette be magát, és a rendőrség félannyit sem törődött vele, mint például Stein báróval, az egykori államminiszterrel, aki akkor már két éve lakott Prágában. Amikor Grüner Prágába érkezett, Stein megtörtén és már-már reményt vesztve üldögélt lakásán, a brenntegasséi (Spálená ulice) Deym-palotában. Poroszország ekkoriban csatlakozott a franciákhoz, Ausztria hasonlóra készült, és II. Ferenc drezdai útra indult éppen, hogy a többi német csatlóssal együtt hódoljon Napóleon császár előtt. Blüchert már elkergették, amiért késve állította le a felfegyverkezést, Gneisenaut Grunerrel egyidejűleg, francia parancsra, rövid úton elbocsátották és Scharnhorst állítólag háromszáz tiszttel együtt kilépett a német szolgálatból. Stein bizakodása, hogy visszaszerezheti elkobzott birtokait, hiú reménynek bizonyult, és azért határozott úgy, hogy elfogadja Sándor cárnak, az utolsó Napóleon-ellenes uralkodónak a meghívását és feleségét meg gyermekeit elhagyva Oroszországba költözik.

Grüner is az oroszok szolgálatában áll, de erről persze sem Hardenberg porosz államkancellár, sem az osztrák kormány nem tud, különben aligha nyújtottak volna számára menedékjogot. Nem, Grüner nem várakozik nyugdíjas módjára a Palota-lépcső (Zámecké schody) 184. szám alatti lakásában, hanem Balasev orosz rendőrminiszter utasításait követve munkához lát. Feladata, hogy Prágában az összeesküvést támogassa; innen kell megszerveznie a francia hadsereg elleni kémszolgálatot, irányítania a napóleoni seregek hátában élő németség franciaellenes rétegeinek valamennyi akcióját. Arra kell törekednie, hogy katonai táviratokat és parancsokat fogjon el, zavarja meg a parancsok véghezvitelét, vágja el a csapatok utánpótlását, küldjön ki hírvivőket és partizánokat, segítse elő a dezertálást és Oroszország védnöksége alatt a leszerelt német tisztekből és katonákból német légiót szervezzen.

Az eljövendő szabadságharc irányításának hálózati központja csakis Prága lehetett:

„Prága alkalmas hely erre a célra, mivel semleges országban, lojális környezetben fekszik, mivel Németország egy részében még az elmúlt háborúból hasonló vállalkozások előtereként ismerik, mivel közel esik mindazokhoz a területekhez, amelyekre a legközelebbi időkben hatni kell, mivel ott veszélytelenül és észrevétlenül fenn lehet tartani a kapcsolatot

a porosz kormányzattal és a leggyorsabban innen lehet az eredményeket Oroszországba juttatni…, minden instrukciónak és a vezetésnek Prágában kell összpontosulnia.”

Prágában székel tehát Justus Grüner, a terv értelmi szerzője, a főügynök, a titkos mammutvállalkozás feje. Alig három héttel Prágába érkezése után már egész Németországon végighúzódik levelezőinek láncolata

.„Ismerek néhány, a jó ügy érdekében mindenre kész kapcsolatot, összeköttetésbe próbálok velük lépni, fel akarok használni mindenkit, aki a korábbi insurrectiókból még megmaradt, és fel kívánom szítani a parazsat, hogy Németország újra felszabadítsa önmagát.”

Ügynököket bíz meg, futárláncokat teremt, különleges trükköket talál ki, fedőneveket ír elő. A mozgalom forrása Prágában a föld alatt eredt, a föld alatt kell Prágában torkolatot is találnia. A Grüner által küldött utasításokat, a hozzá érkező jelentéseket háromszorosan, négyszeresen is védik illetéktelen kezektől. Az ártatlan (de nem feltűnően ártatlan) levél sorai közé láthatatlan, melegítéskor azonban előtűnő írással, ritkás tejjel, különleges vegyi összetételű tintával vagy citromlével írták az igazi közléseket. A levél rejtjelezett: a kulcsként szolgáló könyv oldalszámát fordított számjeggyel tudatják. Ezenkívül fedőneveket is rendszeresítenek. Magát Grunert hol Müllernek, hol Falknak hívják, Stein bárót – aki Prágában „Karl Frücht” néven lakik – a levelekben „Böttcher”-nek nevezik, Napóleon neve „Heinze” vagy „Schwarz”, Frigyes Vilmos királyé „Schenck”, „Soldin” név alatt pedig magát Prágát értik.

Bonyolult a Prágába vezető út is: Palm, Grüner frankfurti ügynöke, jelentéseit előbb von Dittmarnak küldi Weimarba, aki bizalmi embere útján, Asba továbbítja; Volkart Reinnek vagy Hoffmannak szóló jelentéseit Hamburgból Lipcsébe irányítja, ahonnan könyvek közé csomagolva a prágai Calve-féle könyvkereskedésbe, amelynek Friedrich Tempsky a tulajdonosa, vagy a Widmann-féle könyvkereskedésbe kerülnek. Mikor aztán Tempsky a tavaszi vásárra Lipcsébe utazik, utána személyesen jelentkezik Grunernél és beszámol neki, miről szerzett Lipcsében tudomást. így például azt a hírt hozza, hogy Sayn-Wittgenstein herceget porosz rendőrfőnökké nevezték ki, s a hírhez a következő kérdést fűzi: „Meg lehet bízni ebben a Sayn-Wittgensteinben? Nem valami francia kreatúra ő is?” Grüner üzleti kapcsolatokat tart fenn Ballabene bankárral és a Teinel céggel, sőt – miként erről Limbeck von Lilienau városkapitány Kolovratnak, a legfőbb várgrófnak beszámolt – még a Weigl és Tsa. bankház is, „amely jelentős kereskedelmi kapcsolatokat tart fenn az itteni Moritz Zdekauer nagykereskedővel, állandó levelezésben áll Grunerrel”. Prágai tartózkodása idején Grüner az orosz kormánytól egyszer 5000 tallért, később 1394 dukátot és végül 4000 dukátot kap az ügynöki szolgálat megszervezésére, az oroszországi német légióba toborzandó tisztek útiköltségére, továbbá a partizántevékenység élénkítésére és felkelések

szítására. Azok között, akiknek Thüringiában felkelést kellene szervezniük, ott van Burgsdorff prágai vegyianyag- és pecsétviaszgyáros, egykori tiszt is; de családi viszonyai akadályozzák, s azért kénytelen lemondani feladata végrehajtásáról.

Grüner tevékenysége nem marad titokban a rendőrség előtt, néhány levelét felnyitják, Hager osztrák rendőrminiszter, de még inkább a prágai legfőbb várgróf, Kolovrat, Grüner kiutasítását sürgeti, „mivel Grüner jelenléte kedvezőtlenül hatna az itteni hangulat alakulására, amely amúgy sincs teljes összhangban az osztrák állam jelenlegi politikai rendszerével." Gróf Zichy, a berlini osztrák nagykövet is küld egy bizalmas jelentést, amelyben közli, hogy Grüner, Hardenberghez írt levelében a prágai hangulatot kormányellenesnek és a császár prágai fogadtatását rendkívül hűvösnek mondja.

Metternich eleinte meg akarja tűrni Grunert Prágában, „hogy ki lehessen kémlelni az Erény Szövetsége tagtoborzó tevékenységének menetét és legtitkosabb ágait[56]", és később is legfeljebb csak arra hajlandó, hogy kiutasíttassa; Poroszországból azonban újabb meg újabb feljelentések érkeznek; Bülow állam tanácsostól, a berlini titkosrendőrség vezetőjétől, Jankétől, akit demagógüldözése tett később hírhedté, és Berlin egész franciabarát bürokráciájától. Poroszország kancelláriája kéri Metternichet: „Grüner volt államtanácsost, ki jelenleg Prágában tartózkodik, a lehető leggyorsabban ártalmatlanná kell tenni. Ezért tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, kegyeskedjék olyan irányú utasítást adni, hogy Grüner volt államtanácsos, valamint a környezetében lévő személyzet a legnagyobb elővigyázatosság és titoktartás betartásával haladéktalanul őrizetbe vétessenek, s ugyanakkor kegyeskedjék elrendelni, hogy az összes, Grunernél található – és valószínűleg elrejtett – levelek, számlák és a pénzállomány lefoglaltassanak. Kívánatosnak tartanók, ha azok a levelek is elkoboztatnának, amelyek a letartóztatás után érkeznek Grüner címére. Egyébiránt a prágai helyi és személyi viszonyokat nem ismervén, Nagyméltóságod belátására bízom, milyen intézkedéseket óhajt hozni. Mivel a Grüner elleni vizsgálat – lévén Grüner különben is itteni alattvaló és mint itteni állami alkalmazott már korábbi magatartása és kapcsolatai miatt is megérett a büntetésre – az irányításom alatt álló hivatal ide vonatkozó jelentése szerint csakis itt vezethet kiváltképpen teljes és kielégítő eredményre, ezért kérésemhez mély tisztelettel szeretném még hozzáfűzni, kegyeskedjék Nagyméltóságod intézkedni, hogy Grunert és társait letartóztatásuk után nekünk szolgáltassák ki, a megtalált iratokat, számlákat és pénzállományt pedig küldjék ide, vagyis teljesen biztos kíséret mellett adják át Le Coq itteni államtanácsosnak és rendőrfőnöknek. Az itteni kormány kellemes kötelességének fogja tartani,

56 A „*Tugendbund*", 1808-ban Königsbergben alapított társadalmi egyesület; burkolt célja a francia iga lerázása volt. A következő év végén III. Frigyes Vilmos porosz király feloszlatta.

hogy viszonzásképpen, valamennyi hasonló esetben, haladéktalanul eleget tegyen a cs. és kir. kormány kiadatási kérelmeinek és hogy a Grüner kiadatásával kapcsolatos költségeket nyomban megtérítse… Berlin, 1812. augusztus 6-án, Bülow.”

Ez a gyalázatos üldözési mód, amelynek aljasságát még az is növeli, hogy a berlini levél másolatát a francia kormánynak is tudomására hozzák, még Metternichet is arra a véleményre indítja, hogy sok személyeskedés lehet a dologban, „ha nem Hardenberg, akkor Bülow és Janke részéről.” A kancellár undorodik a gondolattól, hogy kiszolgáltassa Grunert ellenségeinek – az ilyen ellenségeknek!

A letartóztatást mégsem leihet elkerülni, a vádak igen súlyosak. 1812. augusztus 22-én éjjel elfogják Grunert, az inasát, Andraet, a lakáját és a kocsisát. Titkárát, dr. Langét, és Andraet kiadják a poroszoknak, kihallgatják Grüner prágai munkatársait is, Burgsdorff hatósági dorgálásban részesül, Tempsky könyvkereskedőt még a kiutasítás veszélye is fenyegeti; egy Pochmann nevű postatisztviselőt, aki az összeesküvők levelezéséhez nyújtott segédkezet, börtönbüntetésének letöltése után másik csehországi szolgálati állomásra helyeznek át. Grüner maga két hónapon át a prágai városkapitányság őrizetében marad az Óvárosban. November 2-án bécsi rendőrtisztviselők jönnek érte és kocsin Péterváradra (Petrovac) viszik; az erőd kapui bezárulnak mögötte. Így tűnik el Justus von Grüner államtanácsos, egy várfogoly azonban – „Adolf von Mayer, magánzó” – egy teljes éven át vágyódik a tevékeny szabadságra…

Csupán akkor, amikor a *Nagy Armada* (Grande Armée) oroszországi megsemmisülése tettekre lelkesíti a Grüner által létrehozott szervezetet, amikor ellenségei és rágalmazói egycsapásra szintén franciaellenessé lesznek, amikor kirobban a szabadságharc, hiszen mindenki felemelte szavát és még a király is előjött (Grüner Gneisenauval még Prágában arról tanácskozott, a királyt megvetésre méltónak, gyanúsnak vagy elnyomottnak kell-e beállítani a nép előtt), s amikor Lipcsében a népek csatájára készülődnek, szabadul Grüner is.

GRASEL ELFOGÁSA

Izgalmasan kezdődik az ősz 1815-ben. Napóleon már fogságban van, s Bécs új szenzációra éhezik: Ferenc császárt, egész udvarát, a hadsereget, az igazságügyi hatóságokat és a lakosságot üldözési düh keríti hatalmába, óriási hajtóvadászatot rendeznek Grasel, a rablóvezér ellen. Grasel már nincs hazájában, Morvaországban, hanem Alsó-Ausztria földjén garázdálkodik, bandájával betöréseket követ el és addig kínozza a megtámadottakat, amíg el nem árulják, hová rejtették pénzüket.

November 4-én Oberhollabrunn-nál egy ezredes parancsnoksága alatt hatszáz gyalogos és kétszáz lovaskatona fésüli át csatárláncban az erdőt, de hiába. A rendőrminiszter azt javasolja, ígérjenek őfelsége magánpénztárából négyezer forint jutalmat annak, aki Graselt élve vagy halva kézre adja. Ha bűntársai működnének közre elfogatásában, azok kétezer forinttal és a büntetlenség biztosításával jutalmazhatók. A döntés azonban úgy szól, hogy a jutalmat csakis abban az esetben fizetik ki, ha Johann Georg Grasel élve kerül a bécsi városi magisztrátus elé. A jó Ferenc császár nyilvános kivégzést szeretne a pénzéért – hisz azt annyira szeretik az aranyszívű bécsiek! S Grasel dolga komolyra fordul. A hatóságok semmiféle eszköztől sem riadnak vissza, a jutalmat meghirdető plakátokat még cseh nyelven is kinyomatják, de mindez nem segít, és ha Ausztria végül mégiscsak megmenekül, az kizárólag egy beugrató spiclinek köszönhető.

David Mayernak hívják, Prossnitzból (Prostejovból) való és átkozottul ravasz a terve. Segítőtársnőjét, bizonyos Penkhart asszonyt – természetesen az igazságügyi hatóságok segítségével – a látszat kedvéért a drosendorfi börtönbe csukatja, mégpedig egy cellába Therese Hambergerrel, Grasel imádott Rézijével. Mayer néhány nap múlva üzenetet küld Penkhartnénak a börtönbe, készüljön, „álkulcs segítségével kiszabadul”. Rézi könyörög, hogy szintén szabadulhasson. Rövid, de jól megjátszott habozás után (mintha nem éppen Rézi kicsempészése volna a szöktetési komédia célja) kérése meghallgatásra talál és a mit sem sejtő Rézi javaslatára mindhárman Horn felé menekülnek. Rézi itt a sintér házában helyezi el szabadítóit. A ház elhagyatott helyen fekszik és jó szállás Grasel bűntársai számára. De hol van maga a rablóvezér? Nincs itt, és Mayer és állítólagos szeretője számára a várakozás veszélyes napjai kezdődnek. Náluk is izgatottabb azonban Schopf úr, a drosendorfi bíró: hiszen a saját szakállára engedélyezte, hogy a rettegett bandavezér szeretője és fontos segítőtársa megszökhessék a tömlöcből. Kínos bírósági vizsgálatoknak nézhet elébe, hacsak Grasel letartóztatásával bizonyítani nem tudja, hogy ravaszul és célravezetően járt el. Schopf úr idegesen várakozik a horni fogadó egyik szobájában.

Hamarosan mindnyájuknak tovább kell menniök. A sintérek nem akarnak többé menedéket adni sem Rézinek, – szökése nagy feltűnést keltett

egész Ausztriában (a nép azt hiszi, hogy Grasel, a „Hansjörgel” szabadította ki) – sem pedig „megmentőinek”, Mayernak és Penkhart asszonynak. Tehát tovább utaznak – és Schopf, a bíró megy utánuk. Mayer a gyepmesternél hátra hagyta címét (a Brünn melletti Kloboukba utaznak, ahol Penkhart asszonynak egy kis vityillója van) és azt az ígéretet, hogy Graselt a határon át Porosz-Sziléziába segíti, ha az viszont segít neki egy letovicei gyárba való betörésnél.

Néhány nap múlva küldönc érkezik a klobouki kunyhóba: Mayer menjen kocsival Hornba Graselért. És a titkos ügynök itt valóban megismerkedik Ausztria rémével. Sőt, Grasel Mayer nyakába borul: „Istenem, végre mégiscsak van egy barátom, aki segít kiszabadulni Ausztriából!” Naplementekor utaznak tovább. Az ópium azonban, amelyet a spicli áldozata kávéjába kevert, nem hat, viszont eltörik a kocsi kereke és így elkerülik a zsákmányra leső csendőröket, akiket Mayer jóelőre értesített.

Mörtersdorf előtt, alig valamivel éjfél után, David Mayer megállíttatja a kocsit, hogy „elhozhassa még egy cinkosát”. Grasel és Penkhart asszony a kocsiban marad, míg a rendőrügynök az alvó faluba lopódzik és Schopfot keresi. Az azonban a falusi bírónál várja a kocsi érkezését és se nem látja, se nem hallja a gyalog érkező Mayert.

Mayernak másokat kell keresnie, akik segítségére lehetnek a rablóvezér elfogásában. Lármát nem szabad ütnie. Még lépteinek visszhangjától is megijed. Hátha gyanút fogott Grasel és hátha társai lesben állnak az árulóra várva? Alusznak a parasztházak, miközben Mayer, remegő inakkal, ide-oda bolyong és miközben fegyvere annak a férfinak a kezében van, aki „honfitársai esti imájában rögtön az ördög után következik”.

De lám! – egy ablakból fénysugár villan, a reménység halvány sugara. Mayer beles az ablakon: kicsiny söntés, s benn parasztok kártyáznak két szabadságos tüzérrel. Halkan kopogtat az üvegen. Kilép a fogadós és ezt hallja: „A brünni rendőrség megbízottja vagyok, a kocsimon maga Grasel van, mindjárt ideérkezem vele. Neked és a vendégeidnek segítenetek kell a megkötözésében… ”

A gazda, Grasel nevének hallatára, ujjával homlokát, ajkát és mellét érinti. Hebeg, dadog. Hallani sem akar az ügyről. És Grasel barátai? Bosszút fognak állni, elő fognak jönni…

A rendőrügynök visszautasítja a felhozott kifogásokat: „Az ellenkezés a házadba kerülhet. Én magam foglak letartóztatni!”

A fenyegetés még jobban megijeszti a fogadóst. Beleegyezik, bele kell egyeznie. A vendégeket beavatják, megbeszélést tartanak. Csak ketten maradnak a vendégszobában, a fogadós és Vollmost, a tüzér. Amikor Grasel a szobába lép, Mayer ezt fogja kérdezni: „Nos, gazduram, hol van a szobánk?” Erre a többiek előrohannak a szomszéd szobából, rejtekhelyükről és lefogják Graselt.

A bilincseket addigra előkészítik.

David Mayer ismét visszamegy a falu határába, ahol a kocsi várakozik. Penkhart asszonynak közben nagy erőfeszítésébe került, hogy a kísérője hosszú távolmaradása miatt immár nyugtalankodó Graselt lebeszélje a kiszállásról. Folyton csak azt ismételgeti, hogy barátja nagyon óvatos és először mindent pontosan kikémlel, mielőtt valahol megszállna.

Mayer beszámol Graselnek: talált egy fogadót, szobát is foglalt, a faluban tiszta a levegő. A kocsit Mörtersdorfon át a fogadó elé hajtja. „Egyelőre nem fogjuk ki a lovakat" – mondja (szökési készenlét!), hogy ezzel leszerelje Grasel esetleges gyanúját. Belépnek a fogadóba. A két férfit Penkhart asszony követi. Éjjel egy óra van.

„Nos gazduram, hol van a szobánk?" Senki sem mozdul. A fogadós ülve marad, a kamrából senki sem jön elő. A jelszót elnyeli a csönd. Senki sem mozdul a kamrában, senki sem mozdul a szekrényben! Ki is merne rárohanni arra az emberre, aki olyan félelmetes nevet visel, mint amilyen a Grasel név!

A titkos ügynök megismétli a szavakat, hangosan, dühösen: „Nos, gazduram, hol van a szobánk?" Megint semmi. Résnyire tárja az ajtót és besúgja: „Gyertek már elő!"

Úgy látszik Graselnek nincs ínyére ez a néhány másodpercnyi bizonytalanság. Kabátját az asztalra dobta, de nem ül le. Hirtelen a kijárat felé indul azzal az ürüggyel, hogy behozza csomagját a kocsiból.

Mayer mintha eszét vesztette volna. Most csússzék ki a kezéből az áldozat, most szalassza el a négyezer ezüstöt, a polgári érdemkereszt II. osztályát; hiábavaló lett volna annyi hónap munkája, hiába nézett volna szembe ennyi veszéllyel? Nem és nem! Még ha az életembe kerül sem! Az ügynök teljesen elveszti hidegvérét. Dávid rárohan Góliátra. Az megbotlik és ebben a pillanatban előugranak az elbújt vendégek is, ki vasvillával, ki fegyverrel, ki cséphadaróval. Kétségbeesett kézitusa kezdődik, a megtámadott ököllel védekezik és állítólag tőrrel is, végül azonban Johannes Georg Grasel mégiscsak ott fekszik megkötözve a kocsma padlóján. Schopf pedig meghallja a kocsizörgést, éppen a harc végére megérkezik. A legsúlyosabb kézi- és lábbilincsekkel vasalják meg a rablóvezért, Bécsbe viszik, és egész úton a mellett az ember mellett kénytelen ülni, akitől megmenekülését remélte és aki most a vérpad felé viszi.

A spicli 2509 forint költségtérítést kap és megkapja a kiírt 4000 forint jutalmat is; Penkhart asszony, mint a spicli segítőtársa 400 forintot, a fogadóbeli segítők 70, illetve 30 forintot, Schopf, a járásbíró (Grasel életrajzírójának, Robert Bartsdhnak a dédapja), a polgári érdemérem középső fokozatát, Johann Georg Grasel pedig halálos ítéletet.

Több mint két évvel később, 1818. január 31-én viszik csak a vesztőhelyre. Szeme láttára akasztják fel barátait, Jakob Fähdinget és Ignatz Stanglt, akit „szép Nácinak" hívtak, és csak ezután teszi a hóhér az ő nyakára is a kötelet.

Az elítélt egy pillanat türelmet kér. Azt hiszik, hogymég mondani akar valamit, de csupán annyi történik, hogy tétován, csodálkozva és megvetően mosolyog a tömegre, az akasztófák körül tolongó hatvanezer bécsire, és lassan – micsoda befejezése ez egy rabló életének! – így szól: „Jézusom, mennyi ember!” És ekkor megrándul a kötél.

A RENDŐRMINISZTER IFJÚ VEJE

Joseph Fouchét, Otranto hercegét, aki jakobinusként előkészíti a „lyoni vérfürdőt”, aki XVI. Lajosnak megácsolja a vérpadot, aki Robespierre-nek fejét véteti, aki Franciaországban keresztülviszi Napóleon politikáját, aki annak elbai száműzetése idején XVIII. Lajos tanácsadója, aki a visszatért császár száznapos uralma alatt ismét átveszi a rendőrminisztérium vezetését, aki azután a Bourbonok újabb bevonulásáig a hatalom egyedüli birtokosa Franciaországban, hogy végül a „legkeresztényibb király”[57] minisztere legyen – ezt a Joseph Fouchét a maga kora természetesnek vette s a történelem is úgy kezeli, mint valami nélkülözhetetlen, de érdektelen bútordarabot.

Harminc hosszú éven át, hat, egymásnak ilyen szögesen ellentmondó államforma váltakozása közepette hatalmon tudott maradni! S úgy vélte, hatalma tetőpontján áll, amikor Gabrielle-Ernestine de Castellane-Majestro kisasszonyt oltár elé vezeti. Öt évvel korábban, 1810-ben, midőn önhatalmú angliai tárgyalásai miatt száműzték, Aix-ben pillantotta meg az elragadó mademoiselle de Castellane-t. D’Ardaud-Jouques alprefektus vezette ott be az arisztokrata társaságba, amelynek royalista érzelmei ellenére is imponál a Bonapartétól kapott hercegi cím, különösen, ha ez a herceg még „Napóleon áldozata” is. Akkoriban még élt Fouché első felesége, a polgárlány Johanna; apja, Cognard, a legbefolyásosabb választópolgár volt abban a départementban, amely Fouchét képviselőként beküldte a nemzetgyűlésbe.

A legitim Bourbonok miniszterének más vitorla alatt kell beeveznie a házasság révébe, mint amilyet 1792-ben kifeszített; egy valódi Castellane kisasszony ugyanannyi az ő számára, mint amennyi volt császári főnökének egy Habsburg-feleség.[58] Fouché, az egykori polgár, 1815. augusztus 1-én olyan családba nősül be, amelynek az a büszkesége, hogy ősei részt vettek a keresztes hadjáratokban és a Rhone völgyében szuverén hercegként uralkodtak. A félhivatalos *Indépendant* a hymen-hírhez politikai színezetű mellékmondatot is fűz; a restauráció minisztere nem mulasztja el, hogy magánéletének ez eseménye alkalmából is el ne dicsekedjék azzal, hogy egy ideig (bár rövid ideig) kegyvesztett volt Napóleonnál: „Mint értesültünk, a király hozzájárult Otranto hercege és a Provence egyik legősibb nemesi családjából származó Castellane kisasszony házasságához. Az új házasok ismeretsége Aix-ben kezdődött, ahová Bonaparte száműzte volt a herceget, akire azóta is szeretettel emlékezik az egész Provence.”

Gábrielle nem visz magával nagy hozományt a házasságba, viszont káprázatosán szép, „környezete imádja”, s az öregedő herceg féltékeny gyöngédséggel szereti. Ez lesz a veszte.

57 Franciaország királyainak címe 1469 óta.

58 Mária Lujza, I. Ferenc császár leánya, Napóleon második felesége.

A rendőrségi iratok nem ismernek olyan rubrikát, hogy „féltékeny gyöngédség”.

Úgy vélte, hatalma tetőpontján áll, holott már túllépett rajta, s az út lefelé vezet. A Kamara, amelybe három választókerület is beválasztotta (s népszerűségét még tovább növelte az a filippika, amelyet a Franciaországban vandál módra pusztító szövetséges csapatok ellen tartott), feláldozza őt a szélső jobboldalnak. XVI. Lajos leánya, alighogy visszaköltözik a Tuileriákba, máris újból nagyon királyi és máris nagyon kérlelhetetlen és kijelenti, hogy a „királygyilkost” – pedig a Bourbon-ház neki köszönheti, hogy simán visszatérhetett Párizsba! – semmi esetre sem fogadja, még ha tízszer miniszter is. És a király is elárulja az árulót: Drezdába küldi követnek.

Hamarosan vérszemet kapnak a Kamara gyáva reakciósai is, hiszen nincs már mit tartaniok az öreg rendőrminiszter leleplezéseitől, és a *Chambre Introuvable*[59] szavazattal 32 ellenében száműzi azt a férfit, akit a javaslat még „Duc d’Otranti”-nak, a határozat azonban már csak „Monsieur Fouché”-nak nevez…

Prága lesz a menedéke. Metternich, aki büszke a rendőrségére, Ausztriát Napóleon letűnt császárságának múzeumává teszi, menedéket nyújt Louis és Jérôme császári hercegeknek, Elisa és Caroline hercegnőknek, a császár második rendőrminiszterének, Savarynak, továbbá Rovigo hercegének, Marét külügyminiszternek, Bassano hercegének és sok más államférfinak és hadvezérnek, és egyenesen meghívja Fouchét.

Prágában él Thibaudeau is, Fouché egykori konventi társa, aki szintén Napóleon kegyeltje volt, később a gironde császári prefektusa lett, végül pedig annak az összeesküvésnek a vezére, amelynek Fouché is részese és – árulója volt. Fouché mindezek ellenére azt írja Thibaudeau-nak: abban, hogy éppen Prágát választotta menedékhelyül, nagyban közrejátszott az a körülmény is, hogy ott régi barátra lelhet; s a „régi barát” megbízást kap, hogy a „Hesseni udvarhoz” címzett szálló felét bérelje ki Fouché számára.

1816. július 4-én a herceg ifjú nejével és első házasságából származó gyermekeivel Prágába jön. Sietve tudatja Metternichhel érkezését és levelében emlékezteti arra a megbeszélésre is, amelyet pontosan három évvel ezelőtt folytatott ebben a városban a kancellárral; már akkoriban is elismerte, hogy Napóleon helyzete tarthatatlan, de – zseniális módon – éppen azzal próbálta Ausztriát Napóleon oldalára vonni, hogy csakis így lehetne a francia császári trónt – megmentve a Bourbonoktól is meg a köztársaságiaktól is – Ferenc császár unokája[60] számára biztosítani. A továbbiakban Fouché,

---

59 „A ritka kamara”, az 1815 — 1816 között Párizsban ülésező népképviselők gúnyneve. A kamarai választások olyan erős reakciós többséghez vezettek, hogy maga XVIII. Lajos király is meglepetten kiáltott fel: „*Une chambre introuvable!*” ami kb. annyit tesz: Ritkaság egy ilyen kamara!

60 1. Napóleon fia, II. Napóleon, a reichstadti herceg („sasfiók”).

Horatiusként, arról ír, mily boldog így *procul negotiis*[61], – mintha már lemondott volna minden földi becsvágyról – s eközben konspirál és levelez a fél világgal. Többnyire éppen rejtjeles levelei azok, amelyeknek tartalmát az udvar és a kormányzat tudomására akarja hozni – hiszen jobban tudja bárki másnál, hogy a „fekete kabinet” elfogja és meg is fejti azokat. Fouché a trón és az oltár minden barátjának, vagyis mindazoknak, akik őt száműzték, felajánlja segítségét a minisztérium megbuktatására. A szélső baloldal egyik frakciója már-már hajlik is az együttműködésre, hiszen olyan adatok vannak Fouché birtokában, hogy a kényelmetlen politikusokat – magánéletükre vonatkozó leleplezéseivel – mind elhallgattathatja.

Decazes, Fouché fiatal utódja, rendkívül aggódó hangú levélben igyekszik Metternichnél védelmet találni Fouché ármánykodásaival szemben; szerinte Fouchénak az a szándéka, hogy „a rendőrminisztériumba való visszahelyeztetése érdekében éppolyan heves jakobinusa legyen az ellenforradalomnak, mint amilyen jakobinusa volt annak idején Lyonban és Nevers-ben a vérszomjnak”. Az ifjú rendőrminiszter lehetetlenné akarja tenni az idősebbet a bécsi kancellár előtt; szerinte Fouché egyrészt már örökre levitézlett, másrészt pedig Poroszország osztrákellenes politikájához próbál csatlakozni, ahhoz a politikához, amelynek Justus Grüner a reprezentánsa. Ő, ha Decazes gróf tudta volna, hogy négy évvel ezelőtt egy másik állam rendőrminisztere hasonló vádakkal illetett Metternichnél egy másik, akkor prágai száműzetésben élő rendőrfőnököt, s hogy az a száműzött nem volt más, mint a ma ismét hatalmas Justus Grüner! S ha Metternich hercegnek még szándékában állt volna is, hogy – akárcsak annak idején a berlini rendőrfőnököt – most letartóztassa a párizsit, ez a párhuzam bizonyosan meggondolásra intette volna!

Kolovrat gróf, a prágai legfőbb várgróf, Sedlnitzky osztrák rendőrminiszter külön utasítására, természetesen kémkedik a kémkedés nagymestere után, dehát ehhez nem kellett párizsi feljelentés, hiszen ezt a célt szolgálta már maga a meghívás is a Március előtti feketesárga világba.

Az, hogy figyelik, nemigen zavarja Fouchét. Reménykedik. Azt reméli, hogy visszahelyezik hatalmába. Egyre támad. Reggel hattól este tízig kovácsolja a damoklészi kardokat és szövi a szálakat, hogy összebogozhassa őket; írja a *Feljegyzések Otranto hercegéről* című könyvét, közzéteszi Wellington herceggel való levelezését s megszámlálhatatlan mennyiségű levelet küld Franciaországba, amelyekben bejelenti emlékiratai kiadását.

A prágai felső tízezer számára egyhónapos szenzáció volt a híres párizsi államférfi megjelenése; maga a legfőbb várgróf is szívélyesen fogadta és meg is látogatta. De a kíváncsiság hamar kielégül, s a cseh arisztokrácia gőgösen fordul el „a csőcselék egykori szövetségesétől”.

---

61 Távol a közügyektől.

A francia menekültekkel nemigen érintkezik, helyesebben, azok nemigen érintkeznek vele, hiszen 1815. július 24-én ő írta alá azt a listát, melynek alapján Napóleon ötvenhét legbensőbb hívét száműzték – holott nevének a felsorolás élén kellett volna állnia.

A hercegné, bár hercegi címét a parvenű Bonapartének köszönheti, mégiscsak született Castellane grófnő, s a forradalom e kísérteteit, „ezeket a Brutusokat” látni sem akarja. Valószínűleg utálja Thibaudeau-t is, aki pedig feleségével és Adolf fiával gyakori vendég a háznál. Éppoly ellenszenvesek neki, mint a férjének. Habár a császár két egykori bizalmasa barátságos és udvarias egymás iránt, másokhoz intézett leveleikből mégis kitetszik, hogy a „régi barátok” – az áruló és az elárult – gyűlölik egymást.

Fouché brosúráinak és annak a fenyegetésnek, hogy memoárjainak megjelenése várható, nagy hatása van Franciaországban. Chateaubriand *De la monarchie suivant la Charte* című könyvében súlyosan megvádolja Fouchét, aki azonban válaszképpen leleplezi, milyen bensőséges kapcsolat állt fenn Chateaubriand és Napóleon meg az általa bíborossá tett nagybátyja, Fesch között; a *Journal des Débats* szerkesztőjét, Mr. Saint-Victort, aki a Wellington-levelekről írt glosszájában megtámadta a „királygyilkost”, Fouché úgy jellemzi, mint egykori megvesztegetett rendőrbérencet, s megfenyegeti, hogy leleplezi magánélete titkait. A *Pamphlétaire* azt tárgyalja, milyen hóhér-tevékenységet fejtett ki Fouché Napóleon alatt; a *Vrai Libéral* pedig arról ír, hogyan árulta el a forradalmat, és a kerületi bíróság, amelynek hatáskörébe tartozik Fouché ferriéres-i birtoka, megvonja tőle, a polgári értelemben halott embertől azt a jogot, hogy gyermekei gyámja lehessen.

A nyugdíjas Fouché ekkor megtízszerezi önmagát, titkára, Demarteau, cikkeket ír és küldöz szanaszét; Ribou kisasszonynak, a gyerekek nevelőnőjének is diktál, azonkívül a szegény asszony szinte a végkimerülésig körmölheti a másolatokat; névtelenül és álnéven ragyogó védőiratok jelennek meg a francia és az osztrák sajtóban, sőt még Madame de Staël hagyatékából is előkerül egy, a hercegre nézve előnyös levél[62] (hamarosan ki is tudódik, hogy hamisítvány), egy bizonyos szépnevű (de nem létező) Chevalier de la Roche-Saint-André úr „a herceg akarata ellenére” küldözgeti a hercegről írt és őt tisztára mosni szándékozó leveleit a sajtónak. Fouché lakása a prágai Kelmefestő-szigeten (a későbbi Zsófia-szigeten, ma Slovanský ostrov) valóságos propagandaközpont, amely egész Franciaországot ellátja anyaggal.

Váratlanul azonban magántermészetű kellemetlenségei támadnak ennek a rendőri hatalmasságnak, aki világéletében magántermészetű dolgok leleplezésével kellemetlenkedett.

Az ifjú Thibaudeau és az ifjú hercegné között gáláns szálak szövődnek; az asszony látja, hogy a „legkeresztényibb király” teljhatalmú minisztere,

62 Mme de Staël francia írónő Napóleon ellen foglalt állást, aki őt 1803-ban Párizsból száműzte.

akihez valaha nőül ment, immár sem nem teljhatalmú, sem nem miniszter, ellenben továbbra is beletemetkezik a politikába, miközben neki, a hercegnének, halálra kell unnia magát Prágában, emellett a férj öreg is, a barát pedig fiatal – a született Castellane grófkisasszony tehát eltekint a ténytől, hogy Adolf Thibaudeau csak polgár, s apja ráadásul „azokhoz a Brutusokhoz”, a forradalom kísérteteihez tartozik… Fouché jobb rendőr, mint az osztrákok; előbb veszi észre – micsoda szégyen Metternichre! – a szerelmi játékot, mint amazok, habár a saját házában játszódik le. Magánkívül a dühtől, levelet ír Thibaudeau-nak, a fiút kitiltja házából, az apát pedig – biztosítja, hogy megőrzi iránta a régi barátságot.

A botrány az utca szájára kerül; egyesek azt gyanítják, hogy az öreg Thibaudeau és neje maguk biztatták fel a fiukat, hogy próbálja elcsábítani a hercegnét s eképpen álljon bosszút a bonapartisták árulóján; Fouché pedig elterjeszti a hírt, hogy Adolf csupán leánya kezét kérte és kosarat kapott.

A faubourg Saint-Germain[63] nagy örömére a francia lapok is tudósítanak a botrányról s szabályszerű szöktetésről közölnek részleteket, azt állítják, hogy az ifjú Thibaudeau-t és a hercegnét Frankfurtban látták s hogy ott a hercegné szépsége és ékszerei feltűnést keltettek. És minél több levelet, helyreigazítást és újsághírt küldöz szét Fouché, annál inkább tapasztalnia kell, hogy a személyes védekezésben nem áll olyan biztos lábon, mint a személyes támadásban; hogy írásai nem keltettek bámulatot politikai munkabírása iránt és visszahívását sem vonták maguk után; – hogy nevetségessé vált abban az országban, ahol eddig csak rettegtek tőle. Minden reményétől megfosztva költözik el 1818 augusztusában Prágából előbb Linzbe, majd Triesztbe; itt hal meg 1820-ban, hatvanegy éves korában, bár már régóta nyolcvanévesnél is idősebb aggastyánnak látszott.

63 A francia főnemesség lakónegyede Párizsban.

AZ ELADOTT MENYASSZONY MEGVÁSÁROLT SZÖVEGÍRÓJA

Karel Sabina. Neve üstökösként tűnt fel a Március előtti cseh irodalom egén; magasztalták mint költőt és publicistát; *A sivatagban* című könyve a csehek első naturalista és társadalmi regénye; ő írta meg Smetana számára *A brandenburgiak Csehországban* címmel az első hazai operaszöveget, és nemzetének zenei büszkesége, *Az eladott menyasszony* is neki köszönheti szövegkönyvét.

A Március letörése után 1849. május 10-én Karel Sabinát mint a forradalmi bizottmány volt főnökét a császári és királyi poroszlók letartóztatják. Három évig ül vizsgálati fogságban, kötél általi halálra ítélik, de az ítéletet kegyelemből tizennyolc évi börtönbüntetésre változtatják. Letartóztatásának nyolcadik évfordulóján, 1857. május 10-én, újabb amnesztiával, elhagyhatja az olomouci erődöt.

Utolsó cellatársaival, Sladkovsky doktorral és Zimmer doktorral együtt visszatér Prágába. Itt oly nagyarányú írói, újságírói és szónoki tevékenységet fejt ki, hogy munkái – felületességük miatt – sokat vesztenek irodalmi értékükből. Ennek ellenére hatása változatlanul nagy, az új eszmék előharcosát, a vértanút látják benne, s továbbra is népszerű.

… továbbra is népszerű, amíg egy szép napon ki nem zárják a nemzet soraiból. Kitudódik ugyanis, hogy Karel Sabina besúgó; jelentéseket küldözött a rendőrségnek. Bűnét hazaárulásnak minősítik és egy titkos vésztörvényszék, amelynek illetékességét elfogadja, kiutasítja az országból.

A sajtó a vádak pergőtüzét zúdítja Sabinára: egyedül ő felelős a nemzeti mozgalmak minden kudarcáért; ő szónokolt a leghevesebben a tiltakozó gyűléseken Ausztria ellen, hogy utána beárulja a többi szónokot; ő biztatta fel Vincenc Kerbert a rendőrkapitányság elleni bombamerényletre s ő adta fel a merénylőt; munkásoknak tartott előadásaiban vérszomjas tanokat hirdetett, hogy a rendőrség a munkásszervezeteket feloszlassa és funkcionáriusaikat letartóztassa, s ő mindezért a júdáspénzt zsebrevághassa.

Sabina megírja védekezését. Eszeveszetten vagdalkozik, majd minden második szava szitkozódás. Gazemberek, hazugok, csibészek, sohasem voltam rendőrspicli, sohasem voltam áruló! *A hazugságok és a rágalmak elleni védekezés* című brosúrájának minden mondatából szenvedély, fájdalom és düh árad. És aztán megvallja, mi a vétke.

„Hogy abban a kétségbeesett pillanatban kiszabaduljak a zsarolók karmaiból, hogy ne kelljen lemondanom azokról az eszményekről, amelyeket évek óta követtem s amelyek fegyházba, sőt majdnem bitófára juttattak, hogy szóval és tollal tovább dolgozhassam céljaimért, anélkül, hogy ki lennék szolgáltatva az akkori áldatlan kiadói viszonyok közepette az írókat ért megaláztatásoknak, és hogy folytathassam írói munkásságomat anélkül, hogy a nemzetnek ártanék – e gondolat kísértett szüntelen s végül belevitt abba

a bűnbe, amely most, tizenegy év után, oly rettenetesen bosszulja meg magát. E miatt az egyetlen bűn miatt most olyan árulások százaival is vádolnak, amelyekben pedig sosem voltam vétkes. Megtévedésem bizonyítékaként egy 1861-ből származó levelet lobogtatnak, ami elegendő volt nekik ahhoz, hogy most engem kárhoztassanak a haza minden szerencsétlenségéért, a csehek üldöztetéséért; s habár röviddel ezután a sors csodálatos fordulata révén a közállapotok jobbra fordultak és én, visszatérve a helyes útra, jobbik énem sugallatára hallgatva, buzgó és sokoldalú tevékenységgel szolgáltam ismét a haza ügyét – a hazugok és rágalmazók rosszindulatból és rövidlátásból károsnak állítják be tevékenységemet s a bosszú e fanatikusai már második dédici Mílotának[64] is nyilvánítottak."

Ezután a titkos vésztörvényszék tárgyalásának leírása következik: „Az a bizonyos 1861. évi írásom hazafiak kezébe került. Egyikük egy este magához rendelt, s odaérkezve, bíráim körében találtam magam. Erre már az első szavaknál rájöttem és nem is mocskoltam be magam hazugsággal, hanem megmondtam nyíltan és becsületesen: »Igen, én írtam ezt a levelet.« Határozottan visszautasítottam azonban a többi vádat, mivel minden más hazugság volt. Bíráim választás elé állítottak: vagy elhagyom nyolc napon belül a hazai földet, vagy nyilvánosságra hozzák az ügyet. Egyikük kijelentette: »ön elmehet Oroszországban élő leányához. Elutazása senkinek sem fog feltűnni, hiszen közismert, hogy betegsége után levegőváltozásra van szüksége. Bizonyos idő elteltével ismét visszatérhet és folytathatja irodalmi tevékenységét.« A kivándorlást választottam. Azért tartottam ezt előnyösebbnek, mert tudtam, mennyire örülnének ellenségeim, ha a dolog nyilvánosságra kerülne; mint ahogy most is a végtelenségig felnagyítják ügyemet hazugságaikkal s egy bűnből százat csinálnak. Nyolc nappal később száz forintot kaptam a hosszú, talán évekig tartó útra, amely az idegenbe vitt."

A tárgyalás részvevői nem tudták megakadályozni, hogy Sabina árulása ki ne szivárogjon.

„Drezdába utaztam – írja Sabina – de már három nap múlva olvashattam az egészet a német lapokban.És ezzel megindultak a véget nem érő sajtótámadások, hazugságok és rágalmak s mind a mai napig újra meg újra elölről kezdődnek. A nekem tett ígéretet nem tartották be, s nyíltan megmondhatom, hogy hazugságaikkal, rágalmaikkal és azzal, hogy így megtévesztik a nemzetet, messze fölülmúlják az én vétkemet. És én egyetlenegyet sem ismerek e gazok közül, aki bűnös eltévelyedését a nemzeti ügy oly lángoló szolgálatával próbálná jóvátenni, mint ahogyan én tettem eddig, érzésem és lelkiismeretem szavát követve."

Sabina ezzel a védekezéssel a rázúduló ütéseket próbálta kivédeni, de írása nem hatott a kortársakra. Nyomorban halt meg, 1872. december 9-én.

64 Pfemysl II. Ottokár kegyeltje. A morvamezei csatában (1278) cserbenhagyta a királyt s gyáván megfutamodott.

Koporsóját csak néhány hű munkásember követi. A Smetana-opera címlapján továbbra is csak ez áll: „Szövegét írta K. S.”

Több író foglalkozott már Sabina személyével lélektani alapon, de úgy látszik, egyikük sem tudta elképzelni, hogy a rendőrséggel oly jelentéktelen híreket is titkos értesülésekként lehetett közölni, amelyek bármely újságban megjelenhettek volna. Egyedül Hálek veszi számításba ezt a lehetőséget: „Ha csupán egyetlen sor is fennmaradt volna abból, amit Sabina kenyéradóinak írt, akkor tudnánk meg, kivel is volt dolgunk.” És J. Máchal professzor hasonlóképpen vélekedik: „Kérdéses, hogy egyáltalán kárt okozott-e Sabina a mi érdekeinknek a jelentéseivel. Ez nem bizonyosodott be. Sabina titkát a titkos rendőri irattár rejti.”

De ma már az sem. Sabina rendőri iratai állítólag elégtek.

*

Amikor Skedl professzort megbízták azzal, hogy adja ki Taaffe miniszterelnök politikai hagyatékát, az akkori Prága egyes helyi eseményei és személyiségei iránt érdeklődve, hozzám fordult felvilágosításért. Én viszont felhasználtam az alkalmat arra, hogy Taaffe iratai között Sabinára vonatkozó vagy tőle származó dokumentumok után kutassak.

Egyet sikerült találnom, Sedlaczek prágai rendőrkapitány jelentését, aki a kormányelnököt közvetlenül tájékoztatta a politikai eseményekről:

„Megbízható (bizalmas) értesülések szerint dr. Sladkovský Bécsben járt, ahol tárgyalásokat folytatott a választói reformról és a választási rendszerről, és csak tegnap este tért vissza gyorsvonattal Prágába.

Megbízottam eddigi értesülései szerint Sladkovský bécsi útjára mintegy két nappal ezelőtt igen titokzatos körülmények között került sor, s egyedül dr. Julius Grégr tudott róla. Sladkovský két-három nappal ezelőtt betegségével mentette ki magát az Ifjú-csehek pártjának[65] klubjában (a Mozný-féle vendéglőben) s tegnap este 11 óra tájban érkezett meg, bizonyára nagyon éhesen, de „győzelemittasan” a vendéglőbe, ahol bizalmasan közölte Karel Sabina íróval és dr. Kucerával, hogy a kiegyezést illetően a legjobb úton haladnak. Megbízottam szerint dr. Sladkovský közlései nyomán fel lehet tételezni, hogy őt valaki Bécsbe hívta és hogy a tárgyalásokon dr. Giskra miniszter úr őexcellenciája is részt vett.

Sladkovský állítólag úgynevezett „kiegyezési szivarokat” kapott a miniszter úrtól, amelyeket ezekkel a szavakkal köszönt meg: »Ebben a szellemben viszem őket Prágába«. Három ilyen szivart állítólag Sabina is kapott tőle.

Prága, 1869. december 1-én.

Sedlaczek.”

65 Cseh szabadelvű párt.

Mily jellegzetesen osztrák ez az irat! A prágai rendőrfőnök jelentést tesz a bécsi kormány főnökének, hogy a kormány vendégül látta az Ifjú-csehek egyik vezetőjét Bécsben és az valóban járt is Bécsben! Spicli jelenti viszsza a kabinetnek, hogy annak egyik tagja kiegyezési tárgyaláson vett részt!

A prágai rendőrfőnök eredeti értesülése csupán annyi, és sajátkezűleg, sürgősen tudatja is Béccsel, hogy Sladkovský „nagyon éhesen” érkezett a vendéglőbe. Igen, de melyik vendéglőbe? – kérdezhetné a miniszterelnök, ha a rendőrfőnök nyomatékosan nem közölte volna, hogy Mozný vendéglőjéről van sző. És az osztrák miniszterelnöknek Prága útján kell arról értesülnie, hogy belügyminisztere szivarokat ajándékozott a prágai vendégnek! Továbbá, hogy ezekből a szivarokból Sladkovský hármat Sabinának hozott. Illetve „állítólag” hozott. Ilyen óvatosan fogalmazza meg a rendőrfőnök ezt az államtitokfontosságú közlést, amellyel közvetlen titkos jelentése zárul.

Sedlaczek udvari tanácsosnak természetesen esze ágában sincs azt hinni, hogy valami újat jelentett volna legfelsőbb elöljárójának vagy hogy az idézőjelbe tett „győzelemittas” hangulatnak bármi jelentősége is volna. Csupán annak akarja jelét adni, milyen tájékozott és milyen gyors, s ezért aztán minden olyan apróságot leír, amiről csak tud, sőt megbízottját is félreérthetetlenül elárulja: Sabina az, aki a jelentést tette.

Sabina tehát hazudik, amikor a hazugok ellen írt védőiratában azt akarja elhitetni: csak 1861-ben volt a rendőrség besúgója, de „röviddel ezután”, amikor „a sors csodálatos fordulata révén a közállapotok jobbra fordultak”, ismét „a helyes útra” tért. Ez az irat azonban azt bizonyítja, hogy még 1869-ben is, tehát valószínűleg egészen leleplezéséig, a rendőrség szolgálatában állott. Hogy milyen terepen vetették be, az írói rátermettségéből és politikai helyzetéből következett: a nagy politika területéről kellett értesüléseket szolgáltatnia, a politikai helyzetről kellett írnia, vezércikkszerűen, az olyan névtelen spicli-jelentések modorában, mint amilyenek az összeomlás után a bécsi levéltárakból nyilvánosságra kerültek és amelyekről a cseh sajtó is elismerte, hogy azok a nép véleményét és vágyait helyesen tárták fel a kormány előtt.

Sabina így *Az eladott menyasszony* hőséhez hasonlíthatta magát, aki csak látszatra adja el becsületét és csak azért, hogy vetélytársának ártson. Ha semmi mást nem tett, mint azt, hogy a fentihez hasonló jelentéseket adott a rendőrségnek – és mindaddig ezt kell hinnünk, amíg más terhelő bizonyítékot nem találunk –, akkor bízvást elhihetjük neki, hogy „én sem a nemzet ügyének, sem senkinek nem ártottam, s szerencsétlenségbe senkit sem sodortam.”

De ez sem változtat tárgyilagos ítéletünkön egy olyan emberrel szemben, aki a reakció besúgójaként együttműködött a rendőrséggel.

BOMBAMERÉNYLET A RENDŐRSÉG ELLEN

Éjjel fél kettőkor robbanás ébreszti a Ferdinánd utca lakóit. Ablaktáblák törnek be, a repeszdarabok még a harmadik emeleti lakásokba is berepülnek. A rendőrkapitányság pincéiben és folyosóin lőporszag terjeng.

Megállapítást nyer, hogy az egyik pinceablakon egy régi osztrák hatfontos gránátot dobtak be az utcáról a rendőrség épületébe s gyújtózsinór segítségével felrobbantották.

A prágai rendőrség – amelyet éppen a minap államosítottak, mert a régi városi közbiztonsági szervek nem tudták megakadályozni a Német Ház[66] előtti tüntetéseket – úgy érzi, hogy gúnyt űznek belőle és hogy fenyegetett helyzetben van. A tettesek talán azt akarták mondani: „Látjátok, még magatokat sem tudjátok megvédeni!” De az is meglehet, hogy most egymásután minden osztrák hivatal ellen bombarénylletet próbálnak elkövetni. Amúgy is erjed-forrong most Prágában minden.

Felhívások jelennek meg az utcasarkokon: „Ezer forint jutalom annak, aki célravezető bejelentésekkel elősegíti a tettes elfogását…” A hirdetményt maga Öméltósága Albert Sedlaczek, Ritter von Granthal, cs. és kir. udvari tanácsos, rendőrkapitány írja alá. Ezer forint – nagy pénz. Meg is növeli a felrobbant bomba hatásfokát. El is éri, hogy másnap reggel, 1869. június 12-én elfogják a főbűnöst s hamarosan bűntársait is.

Abban a szobában, ahol Vincenc Kerbert, azt a huszonegyéves kitanult géplakatost, aki most az „Oul” („Kaptár”) munkás önképző egylet könyvtárosa, letartóztatják, nyomdagépet is találnak a szükséges felszereléssel, továbbá tízkrajcáros érmék galvanoplasztikai úton való előállítására alkalmas matricákat, a „Jednatelství z Blaníka” (Blaníki rend) egyesület alapszabályait, amelyeknek első cikkelye „Csehországnak az osztrák németség rabszolgajárma alól való felszabadítását” tűzi ki célul, és végül egy illegális újság kézirat-anyagát, köztük egy Ferenc Józsefhez, Ausztria császárához intézett felmondólevelet. Lefoglalják azoknak a röplapoknak és plakátoknak néhány példányát is, amelyeket az elmúlt két évben a kapualjakban szórtak szét vagy az ajtóréseken dugdostak be a lakásokba, ilyen vagy hasonló szöveggel: Nem alkuszunk! Közeleg már felszabadulásunk pillanata! Elárulja nemzetét, aki kegyet koldul a zsarnok Ausztriától! Vesszen a vérünkön, kultúránkon és szabadságunkon élősködő vámpír! Legyünk résen! J. Z. B.[67] Ilyen röplapokra nyomtatták a fehérhegyi csatáról szóló dal szövegét is, melynek fordítása így hangzik:

„Láttad a sírt?
Prágán zúg a vad vihar,

66 A csehországi német nacionalisták több egyesületének székháza volt.

67 *Jednatelství z Blaníka* rövidítése.

Gyászba dől a nap s kihal.
Csengve bong harangok tornya,
Hősök buknak itt a porba.
A Fehér Hegy vérben áll,
Rőtre festi száz halál.
Bosszút ki áll?
Tűnt napok, hogy mennydörögnek,
Szellemük maradt öröknek,
Mártírsorsunk kínja tép,
Meddig tűrje még a nép?
Tett a fegyver, tettre fel,
Bosszulónk immár közel.
Mikor jön el?
Kínjaink még meg se szűntek,
Vér itatja még sebünket,
Holt atyáink síri házát
Most is gyilkosok gyalázzák.
Fogd a kardod! Mindenütt
Készen állj, az óra üt!”

Kerberrel együtt letartóztatják a rend többi vezetőjét is, és büntetötörvényszék elé kerül valamennyi: Otakar Fiala tapétázósegéd, más néven Kopriva, huszonkét éves; Frantisek Kolací reálgimnazista és Jan Ladislav Chalupa munkás; Vilém Kerber huszonnégyéves biztosítási tisztviselő, Vincencnek, az elsőrendű vádlottnak bátyja, és a negyvenhárom éves Alois Grossmann fogyasztásiadó-beszedő. Több mint fél évet töltenek vizsgálati fogságban. Érzik, hogy honfitársaik meleg rokonszenvvel kísérik sorsukat, ilyen jelszavakat kiabálnak: Éljen a cseh köztársaság! Éljenek a felkelők! Le a németekkel! Halál a császárra! – és énekelik a dalt, melyet Vilém Kerber szerzett:

„A tu prazskou policii vyhodíme pumama.(És bombával röpítjük a levegőbe a prágai rendőrséget.) A cellából bizakodó hangú leveleket csempésznek ki, és a prágai rendőrség, attól való félelmében, hogy a néphangulat a bírákra is hatással lesz, s a letartóztatottak nagyobb baj nélkül fogják megúszni a tárgyalást, nyomban „elfog” egy ilyen kicsempészett levelet és sietve továbbítja azt a miniszterelnökhöz, mégpedig a cs. és kir. büntetőtörvényszéket egyenesen denunciáló bevezetéssel. „Ebben a levélben benne van mindaz, amiről Fialát a büntetőtörvényszék előtt kihallgatták, ami nyilvánvaló bizonyíték arra. nézve, hogy a letartóztatottaknak jó értesüléseik vannak, valamint arra is, hogy kedvük szerint levelezhetnek a külvilággal!”

1870. január 29-től február 18-ig tart a tárgyalás a merénylet szervezői ellen, nyolcvan tanú jelenik meg a bíróság előtt, a tanácsterem s az utca zsúfolt. A közönség szíve a vádlottaké, a tömeg gúnyolódása zavarba hozza

a terhelő tanúkat, ezért az utolsó héten a tárgyalást zárt ajtók mögött folytatják le.

A tárgyaláson kiderül, hogy Václav Jedlicka kesztyűkészítő, a titkos szövetség tagja jelentette fel barátait, hogy a jutalmat megkapja. A vádlottak ügyesen védekeznek. Mindent egy Wilhelm Schaffner nevű német íróra fognak, aki 1869. július 13-án a börtönben felakasztotta magát, és egy bizonyos Kornalik nevű szűcsre, aki már elmenekült Csehországból.
A hazaárulás vádja miatt körözött Leopold Schmid váratlanul megjelenik a bíróság előtt, hogy a vádlottak javára tegyen vallomást. Azonnal letartóztatják. Vincenc Kerber vádlottat hazaárulás, hatóság elleni merénylet és pénzhamisítás bűntette miatt tíz évi fegyházra! Otakar Fialát alias Koprivát hazaárulás miatt hat évi, böjtnapokkal szigorított fegyházra, és Vilém Kerbert rendzavarás miatt héthónapi fegyházra ítélik.

EGY HAMIS KULTÜTÖRTÉNETI OKMÁNY IGAZ TÖRTÉNETE

Fél évszázadon át adózott csodálattal az irodalmi világ a *Dvůr Králové-i (königinhofi)* kéziratnak, és azután csaknem fél évszázadig tartott még, míg a nyelvtudósok harca eldőlt és a nagyértékűnek nyilvánított lelet hamisítványnak bizonyult.

1817. szeptember 16-án az ifjú Václav Hanka, az ószláv irodalom egyik legreményteljesebb tudósa, a Labe-(Elba)parti Königinhof templomának tornyában, a huszitakori oszlopok alatt régi kéziratokat talált: tizenkét lapot és két pergamen-szalagot, melyek cseh nyelvű lírai és epikai költeményeket tartalmaztak. Hanka boldogságtól sugárzó levélben számol be felfedezéséről pártfogójának, a tudós Dobrovský abbénak. Ez nem kevésbé boldog és izgatott. És azzá lesznek a művészet és tudomány iránt mind ez ideig nem túlságosan érdeklődő nacionalisták is, miután Dobrovský, Hanka és Palacký a talált kincset szövegkritikailag kiegészítve, azzal a következtetéssel adták ki, hogy az írásmű az 1280–1290 közötti évekből származik s a 830. év körüli eseményeket írja le.

Csehországon kívül is óriási feltűnést keltett a lelet. Goethe is üdvözli és *A csokrocska* című lírai költemény német fordítását hatsoros versszakokban költi át; Grimm és Chateaubriand elragadtatott hangon nyilatkoznak, La Motte-Fouqué hódoló versben köszönti a felfedezőt, az egyetemek irodalomtörténészei új fontos megállapításokat tesznek a Dvůr Králové-i kéziratról és új szépségeket fedeznek fel benne; Berlinben és Rómában még olyanok is akadtak, akik azért kezdtek csehül tanulni, hogy a Jaroslav-eposzt eredetiben olvashassák.

Tudósok revideálják és helyesbítik életük főművét az újonnan felfedezett adatok alapján; megszületik az új, harcos nacionalista irányköltészet, de egyben az új, mélységesen cseh líra is; a népben pedig nemcsak azok iránt a harcias ősök és daliák iránt támad lelkes tisztelet, akikről a pergamenek tudósítanak, hanem a nemzeti nyelv iránt is. – A kézirat felfedezése egyébként a nemzeti fejlődés egyik különösen élénk szakaszára esett; a cseh politikai élet felvirágzott és talán egyetlen más népnél sem fejlődött ily sikeresen és határozottan. És hogy a hála természetes kötelességét lerójják, a Dvůr Králové-i lelet negyvenedik évfordulóján az írók és költők Neruda vezetésével megjelentek Hanka előtt, hogy köszönetét mondjanak neki, hiszen szerencsés felfedezésével új alkotásokra serkentette az évszázadok óta alvó honi művészetet. Hanka nem elégedett meg első sikerével, hanem időközben különböző könyvtári gyűjteményekben hét újabb ócseh írást kutatott fel, talált egy latin szövegbe beiktatott fordítás-töredéket János evangéliumából (tizedik század) és a 109. és 145. zsoltárból; cseh nyelvű glosszákra bukkant a Mater Verborum egyik példányában, ezenkívül felfedezte a *Vysehradról* szóló ősi regét meg Libusa jövendölését, és régi nyelvemlékre

ismert egy Zelená Horából neki küldött kéziratban. Igazán megérdemelt hát minden tiszteletet.

De az ünnepélyes jubileum után egy évre villám csapott le a derült égből: a ma már nem létező *Tagesbote aus Böhmen* című újság aláírás nélküli tárca-sorozatában, nyilván egy szakember vizsgálódásai alapján, nyíltan hangot kapott a gyanú, hogy a híres Dvůr Králové-i kézirat hamisítvány s a híres Václav Hanka hamisító. Micsoda harc kezdődött! Ez a harc nemcsak a tudományos igazságért folyt; a cikk szerzőjét csehellenes politikai motívumok és bizonyos káröröm is vezette. És a túlsó oldalon is eltorzította az igazság megtalálásának óhaját a *Right or wrong, my country!* („Igaz vagy nem igaz, mégiscsak a hazám!") motívuma. Maga Hanka, aki eredetileg a *Kéziratos hazugságok és paleográfiai igazságok* címen megjelent öt cikket előkelőén észre sem akarta venni, a közvélemény nyomására kénytelen volt pert indítani.

A prágai tartományi törvényszék 1859. augusztus 25-én David Kuh alperest, a *Tagesbote aus Böhmen* kiadóját, a büntetőtörvénykönyv 498. §-ában meghatározott, a becsület biztonsága ellen sajtó útján elkövetett vétségben bűnösnek mondja ki és ezért kéthónapi, mindkét hónap első és harmadik napján böjttel súlyosbított elzárásra, valamint a száz forint óvadékösszeg elkobzására, továbbá a büntetőeljárás költségeinek megfizetésére ítéli. Az ítélet indokolása kimondja, hogy „a cikkek nem is magyarázhatók másképpen, mint hogy V. Hankának mindaddig viselnie kell az irodalmi hamisítás gyanúját, míg nem tudja ez alól tisztázni magát, s mivel a paleográfiai vizsgálatokat mind ez ideig még nem ejtették meg, a cikk szerint mind a mai napig csalónak számít!"

A prágai tartományi felső törvényszék 1859. szeptember 26-án jóváhagyja az ítéletet és még többet lát a *Tagesbote* cikkeiben: azt a vádat, hogy „Hanka tudatosan félrevezette és megtévesztette a közönséget. A tartományi felső törvényszék véleménye szerint nem vonható kétségbe, hogy ez kimeríti a felperes részéről az alperes ellen emelt becstelen eljárás vádját."

A legfelső törvényszék azonban – mert a per az elé is eljutott – nem osztotta a két alsó bíróság felfogását. Megváltoztatta az ítéletet, felmentette David Kuht az ellene emelt vádak alól és ártatlannak nyilvánította. „Annak a kérdésnek az eldöntése, vajon a felfedezett kéziratok egyike vagy másika eredeti-e vagy pedig újabb kor terméke…, nem a büntetőtörvényszék feladata, mert ezek az írások nem olyan okiratok, amelyek magánjogi következtetésekre szolgálhatnának alapul; tartalmuk kizárólag az irodalom területére tartozik… A Dvűr Králové-i kéziratnak különben is oly általánosan ismert belső irodalmi értéke van, hogy szövegét, mint maga Hanka is állítja, tizenhét nyelvre fordították le. Ha tehát élő személyt vádolnak az írások szerzőségével, ez az állítólagos szerzőség nyilvánvalóan nem volna becsületbevágó, hiszen nem tenné ki az illetőt közmegvetésnek, és nem is alázná meg, hanem ellenkezőleg: az a bizonyosság, hogy ő a szerzőjük, valószínűleg megalapozná és növelné az

illető irodalmi hírnevét, miként ez például Macpherson[68] esetében is történt.” (Legfelső bírósági döntés, 1860. április 12-én, 2. 3166. sz.)

Miközben a cikksorozat a *Tagesboté*ban megjelent és a per folyt, már felvetődött a kérdés, ki sugalmazta ezeket a cikkeket, kinek a tudományos eredményeit fordította le David Kuh az újságírás nyelvére? De sem az ellenfél, sem a felháborodott tömeg nem jutott nyomára, ki az, aki elsőnek mondta ki a nemzet nyilvánossága előtt a nagy gyanút. Az első számú feltevés: Václav Nebeský könyvtáros volt. Nebeský azonban 1860. december 20-án nyilvánosan kijelentette: nincs része a közlemény megjelenésében, sőt azt „undorító aljasságának is tartja s határozottan állást foglalt a Dvůr Králové-i kézirat eredetisége mellett. A másik feltevés szerint dr. Legis-Glückselig, Hanka életrajzírója lett volna a szerző; de ez is tévedésnek bizonyult. David Kuht váltig kérdezték, ki a tudományos „Hintermann”-ja. De még legbensőbb barátai kérdésére is csak a vállát vonogatta.

A per után Hanka hamarosan meghalt. Úgy temették el, mint egy uralkodót. Prágában fekete zászlók lobogtak, szólt valamennyi harang, fáklyavivők százai, lámpásvivők százai, énekesek, a kapucinusok, a ferencesek, a kanonokok, a főnemesek, a professzorok, a városi tanács, bolgár, szerb, horvát küldöttek, külföldi akadémiák képviselői, az egyesületek – tizenkétezer ember lépdelt a menetben, az olvasókör tagjai bársonypárnán vitték Hanka kitüntetéseit s Kaunitz gróf vitte a babérlevéllel koszorúzott Dvůr Králové-i kéziratot.

Húsz év telt el. Ezúttal egy tudós, egy cseh honfitárs, a Bécsben élő Šembera professzor merte a Dvůr Králové-i lelet eredetiségét kétségbe vonni. Ő is szembe találta magát a védelem egységfrontjával, s mint árulót ki is közösítették. Tíz évvel később Gebauer, Goll és Masaryk mégis újra kezdték a harcot, amely az utcára is kikerült. A kézirat eredetiségében hívők vezére Josef Ladislav Pic archeológus professzor volt. Végül azonban ő is felismerte, hogy erről írt művei téves feltevéseken alapultak és hogy a kézirat hamisítvány; ezért 1911. december 19-én öngyilkosságot követett el. A filológiai, irodalomtörténeti, történelmi, nyelvészeti és paleográfiai vizsgálatok kétségtelenül bebizonyították, hogy Hanka, barátainak: a cseh nyelvtudós Linda írónak, Svoboda és Navarov történészeknek és Horcicka festőnek a segítségével hamisította a Dvůr Králové-i, valamint a többi hét pergamen kéziratot is. Azóta nincs többé vita a Dvůr Králové-i kézirat körül.

Azok a bizonyos névtelen újságcikkek indították meg a vitát. Jan Herben, az igazság harcosa a kézirathamisítás körüli sajtóvitában *Boj o podvrzené rukopisy* (Harc a meghamisított kéziratok körül) című történelmi tanulmányának első fejezetében megemlíti a *Tagesbote* tárcáit. De ki volt

---

68 James Macpherson (1736 — 1796) a skót nép ajkán élő kelta költészet maradványait gyűjtötte össze, azokat szabadon feldolgozta és kiegészítette, s a XII. századbeli legendaszerű kelta dalnok, Ossian műveként adta ki 1765-ben.

a szerzőjük? Ekkoriban már úgy tűnt, hogy ez a kérdés örökre megválaszolatlan marad, mert David Kuh, a titok egyedüli tudója, régen meghalt. És ekkor, 1913 januárjában, kilencven éves korában elhalálozott egy nyugalmazott prágai könyvtári igazgató, Anton Zeidler kormánytanácsos. Ugyanakkor előállt David Kuh fia, hogy apja megbízásából nyilvánosságra hozza: Zeidler volt az, aki ötvenöt évvel ezelőtt a cikkekhez az anyagot szolgáltatta.

Tehát egy jelentéktelen, harmincötéves könyvtári alkalmazott. Mit sem sejtve a közvéleménytől félő nagy tudósok titkolt aggályairól, lopva megvizsgálta a kéziratot és megállapította, hogy az egész világ csodálta nagy mű nem más, mint hamisítvány. Ezernyi kétséggel, ezernyi aggállyal küzdött meg, amíg a nyilvánosság elé mert lépni. Akkor is láthatatlanul próbált a háttérben maradni. Óvta névtelenségét, talán mert állami tisztviselő volt, talán mert attól tartott, hogy a tűz, amelyet leleplezése gyújt majd, szörnyű lángjaival az ő tudósi kamrácskáját is elhamvasztja.

Évtizedekkel később azonban, amikor a harc már győzelmesen véget ért és a bátor leleplezőket is majdnem úgy ünnepelték, mint egykor a hamisítót, Zeidlernek sem kellett volna már félnie. Akkor nem volt már szolgálatban; vizsgálódásainak és következtetéseinek igaza tökéletesen bebizonyosodott. A cseh nemzetnek azok a fiai pedig, akik a leleplezőket nemcsak nemzeti bátorságukért, hanem tudományos érvelésükért is csodálták, a legcsodálatraméltóbbnak azt tartották, hogy akadt olyan tudós, aki már sok évtizeddel ezelőtt meg merte támadni a művet, ki merte mondani kétségeit egy mindaddig általánosan elismert hiedelemmel szemben, s nemcsak magában mérlegelte a kézirat eredetisége mellett és ellen szóló érveket.

Zeidler azonban továbbra is hallgat… Tudós – nem harcos természet…. nem bátor, de nem is becsvágyó… Megmarad ismeretlennek, névtelennek…

Lakása a Komenský téren volt, a földszinten, közvetlenül a söröző mögött. Egy kocsi elgázolta, megbénult és szobáját nem tudta elhagyni; reggelenként kiemelték ágyából és azután spanyol, angol vagy középfelnémet műveket olvasgatott vagy pedig írt. Látogatót csak ritkán fogadott az öreg agglegény. Barátja, Josef Bayer, az esztéta, régen Bécsbe költözött és ott meg is halt. Bayer ezt írja utolsó könyvének előszavában: „Visszatekintve tehát életem folyására, nem állhatom meg, hogy az előszó befejezéseképpen ne szóljak néhány szót legjobb és legrégibb barátomhoz, Anton Zeidler kormánytanácsoshoz, a prágai egyetemi könyvtár nyugalmazott igazgatójához, s ne küldjem el egy aggastyán testvéri üdvözletét ennek a drága, nekem oly kedves aggastyánnak. Engedd meg, hogy kimondjam az egész világ előtt, mily sokat köszönhetek neked, fiatalságom óta egészen jelen, magas korunkig. Széleskörű tájékozottságoddal és mélyen szántó műveltségeddel első tollvonásaim óta megértő tanácsadóm, szerető bírálóm voltál, s hű baráti

szemmel figyeltél. íme, néhány az utolsó tollvonások közül: legyen részük csöndes áldásodban.”

Az utolsó években már csak az elhunyt orientalistának, Ludwig udvari tanácsosnak a nővére, azután Virgil Grohmann udvari tanácsos és Ottomar Keindl magántudós járt el hozzá látogatóba.

– Keindl úrnak még röviddel a halála előtt vittem tőle egy levelet – beszéli öreg gazdasszonya.

Ottomar Keindl megőrizte Zeidler utolsó levelét, szerénységének ezt a dokumentumát. „Az én kedves, jó, nemes barátomnak, Ottomar Keindl úrnak! Hiábavaló fáradság volna, ha *A mammon a világtörténelemben* és *Humanisták a Vogézekben* című két írásomat fel próbálnák kutatni. Öt éve, hogy már nem áll módomban rajtuk dolgozni, s a mások számára hasznavehetetlen töredékeket meg is semmisítettem. A cs. és kir. egyetemi könyvtár *Serminoes Pomerii fratris Pelbarti de Themesvar, Hagei naw per Henricum, Gran, 1500. 8. die Junii (föl.)* című latin nyelvű könyvében talált Niebelungen-töredékre vonatkozóan azonban olvashat egyet-mást Pfeiffer *Germania*jának 1862. évfolyamában. Szívből üdvözli A. Zeidler.”

A prágai Szent István templomból temették el Anton Zeidlert. Heten haladtak a koporsója mögött.

BABINSKY, A RABLÓVEZÉR

„Az 18…-as év egyik sötét éjszakáján történt. Szörnyű vihar közeledett fekete felhőkön. A menny egyre közelebbről dörgött, rőt villámok világították meg rövid pillanatokra a cseh hegyvidék N… környékbeli vad tájait, kiálló szikláit, félelmetesen sűrű erdőségeit, rohanó vizeit és iszonyú szakadékait. A meredek sziklák megremegtek a hatalmas mennykőcsapások alatt, a sötét hegyi patakok harsogva vágtattak szikláról sziklára, a hatalmas fák gyökerestül kitépve, iszonyú robajjal zuhantak a mélybe, zuhogott a zápor, mintha dézsából öntötték volna, és szünet nélkül követték egymást a cikcakkos villámok. E félelmetes villámok egyike egy óriási termetű, erőteljes férfi alakját világította meg a legvadabb vidék közepette. Fekete köpenyébe burkolózva, hanyagul vetette magát a földre egy meghasadozott szikla mellett. Fejét könyökére támasztva, látszólag nyugodtan (habár félelmetesen szikrázó szemmel) szemlélte a felgerjedt elemek ijesztő tombolását. Széles kalapja alól csigákban hullott a tömött, fekete haj széles vállára. Egy váratlan szélroham megemelte lobogó köpenyét, s felcsillant alatta az arannyal hímzett és ékkövekkel kirakott öv, a beléje dugott két hegyes tőrrel s három nagy pisztollyal. Szemmelláthatólag nem lehetett egyszerű parasztember, hanem – miként azt éleseszű olvasóink talán már el is találták – a nagy Babinsky maga, ama elvetemült rablóbanda nemesszívű kapitánya, amely a cseh határ legszélén félelmet nem ismerve űzte gyalázatos mesterségét.”

Ez a bevezetés. Ennek a frázistömegnek, ennek a hátsólépcső-romantikának, ennek a giccses színtérnek az a feladata, hogy a hőst kellőképpen mutassa be nekünk. Nincs az a vidéki színtársulat, amely a „Fra Diavolo”[69] előadásában megengedhetne magának annyi ripacskodást, mint az a ponyva, amelyből ezeket a hülye, dagályos és vulgáris mondatokat idéztem.

Elnézést kérek kifejezéseimért, amelyek tökéletesen ellentmondanak szokásos magatartásomnak, annak a szenvedélymentes, komoly, hűvös modornak, amely hozzám, a józan könyvtárosi munkában megőszült tudóshoz illik. És bizonyára megbocsátják a kutatónak, hogy erőteljes kifejezésekre ragadtatja magát, hiszen silány skriblerek a tudományos kutatómunka éveit, egy életmű álmát rabolták el tőle.

Kis híján egy emberöltő óta lelkesít egyedül és kizárólagosan a becsvágy, hogy megírjam Babinsky Vencelnek, a haramiának minden részletre kiterjedő életrajzát. Babinsky, aki a maga korában egyidejűleg Csehország Rinaldo Rinaldinije[70] és Sherlock Holmesa volt, a hatvanas években hihetetlen népszerűségnek örvendett, olyannyira, hogy a Spielberg

---

69 Daniel François Auber francia zeneköltő operája egy Fra Diavolo nevű olasz haramiáról. Eugène Scribe szövegére (1830).

70 Olasz rablóhistóriák hőse.

erődjében, Brno határában, ott őrzik arcképét, az irodalomtörténeti jelentőségű Sylvio Pellico[71] (1789–1854) költő és a világtörténelmi nevezetességű Trenck báró[72] (1711–1749), a pandúrezredes arcképe mellett, s Jicín határában, a prachovi homokkősziklavonulatnak azt az erdős részét, ahol a poroszok 1866. június 29-én oly véres ütközetet vívtak az osztrákokkal és a szászokkal, a világért sem erről a csatáról vagy annak egyik hőséről nevezték el, hanem „Babinsky-erdő”-nek hívják, a rablóvezér neve után, aki ugyan a jicíni kartauzi kolostor környékén… – de azt hiszem, félbe kell szakítanom ezt a mondatomat, hiszen nem a tudósok számára írom mindezt egy tudományos folyóiratban, hanem csupán a laikus közönségnek kell itt kutatásaimról beszámolnom, amelyek, sajnos, nem jártak olyasfajta eredménnyel – de nem, tegyünk inkább pontot.

Szorgos munkával könyvtárakat, antikváriumokat, magángyűjteményeket, bírósági irattárakat kutattam át, hogy munkámhoz az adatokat összeszedjem, és sikerült a Babinskyről szóló legritkább, még Bécs és Prága nagy könyvtáraiban sem található, nyomtatásban megjelent irodalmi műveket is megszereznem. Egyebek között a következő műveket sikerült felhajtanom:

– (…) *„Babinsky, a rablóvezér a cseh erdőkben.”* Regényes elbeszélés a közelmúltból. Pardubitz, 1867. Wenzel Pospissil kiadása, nyomatott Johann Spurnynál Prágában. 8. kiadás. Ara 26 krajcár. (Az előzéklapon egy lovagvárat ábrázoló fametszettel.)

– (…) Ugyanez cseh nyelven. A következő megjegyzéssel: „Z nëmeckého volnë pfelozil J. Z.” Ára 26 krajcár. Wenzel Pospissil kiadása, Königgrätz, 1862. – *„Babinsky él!”* avagy *„Húsz évi börtön után”*. Ára 10 új krajcár. Kapható a kiadónál, Heinrich Adalb. Nowohradsky, Kampa-sziget, Meyer-féle ház, 493-III. szám, 2. emelet, Prága. Nyomatott B. E. F. Mohrmann özvegye és Fiainál, Liliom utca 496-1. szám, Prága. A brünni Spielberg, B. börtöne látképével (acélmetszet), a címlapon Justitia jelképeit ábrázoló fametszettel.

– Ugyanez cseh nyelven, három szövegközti acélmetszettel, amelyek közül az első a Spielberget ábrázolja, a második B.-t, amint egy parasztnak, ki egyetlen tehenét vezeti vásárra, 200 forintot ajándékoz, a harmadik Babinskyt, amint a börtönből kilépve honfitársai bocsánatáért s szeretetéért esedezik.

– (…) *„Babinsky, powiestny wudce loupeznicky geho mlady, wiek muzny, dgwacetilety neprestaly trést wiezenj a konecznie geho smrt roku 1879.”* Félrét hajtott címlappal (Spielberg) és három, a szöveggel összefüggésben

71 Részt vett az osztrák megszállók elleni mozgalomban, elfogták s börtönbe vetették. Nyolc évig raboskodott Spielberg várában. Szenvedéseit *Le mié prigioni* (Börtöneim) c. könyvében írta meg.

72 Az osztrák örökösödési háborúban Mária Terézia szolgálatában pandúr-csapat élén vitézül harcolt, de kegyetlenkedéseiért haditörvényszék elé állították és életfogytiglani fogságra ítélték. Spielberg várában halt meg. (Jókai A két Trenk c. regénye róla és unokabátyjáról, Frigyesről szól.)

nem álló szövegközti fametszettel, amelyeket látszólag egy indiánus tárgyú könyvből vettek át. Gót betűkkel.

– (…) *„Johann Slawik, Babinsky rablóvezér vakmerő barátja.”* Kalandregény a közelmúltból. Pardubitz, 1867. Wenzel Pospissil kiadása, Johann Spurny nyomása Prágában. Ara 20 krajcár.

– (…) Ugyanez cseh nyelven. Gót betűkkel.

– (…) *„Wrach Babinsky”*. Ära 1 krajcár. Vásári ponyva e szavakkal kezdődik: *„Waszlaw ach, – To byl sslechetny wraoh,* –(Egy oldal újságnyomás.)

– (…) *„Babinsky kalandjai.”* Szenzációs regény az évszázad első feléből. írta J. Tvrdy. Alois Hynek kiadása Prágában. Zeltnergasse. (Füzetekben megjelenő regény két részben, az I. kötet 866, a II. kötet 342 old.) A teljes mű ára 5 forint 70 krajcár, az egyes füzetek ára 20 krajcár.

– Ugyanez cseh nyelven.

– (…) *„Sötét történetek Ausztriából.”* írta Moritz Bermann. Illusztrálta Vinzenz Katzler, Bécs, 1868. R. von Waldheim kiadása. A 391. oldaltól a 409. oldalig: *„Babinsky, a cseh Karl Moor”*. Egyik kép „a cseh Karl Moor menyasszonyát” ábrázolja, egy másik B.-t, amint 1839-ben a dobrísi erdei fogadóban Hoch prágai rendőrkapitány közrendőrnek öltözve letartóztatja, a harmadik pedig Babinsky szerelmének, Annának agyonlövetését.

– *„Do Kartouz”*, Obrazy z truchloher zivota. Od Petra Koprivy. (P. Kopal álneve.) Prága, 1880. A Cyrill és Methodius könyvkereskedés, J. Jennar és Tsa nyomása és kiadása.

– *„A Golem”*. Gustav Meyrink regénye. 122. ezer. Kurt Wolff kiadása, Lipcse, 1919.

Eszerint tehát a nyomtatásban megjelent irodalmat hiánytalanul sikerült megszereznem. Szerelmes kacskaringókkal rajzoltam fel leendő művem címét egy dosszié kartonfedelére, művemét, amely mindeme könyvek szubsztrátuma lesz, sőt még több is annál: „Babinsky Vencel cseh rabló életrajza és bűntettei, különös tekintettel azokra a társadalmi viszonyokra, amelyek ezt a garázdálkodást Ausztria úgynevezett patriárkális korszakában lehetővé tették; annak okaira, miért használja az irodalom romantikus leírások színhteréül oly gyakran a cseh tájat; arra a tényre, hogy az úriszék korában a falvak népe, amely különösen Csehországban elkeseredetten gyűlölt minden felsőbbséget és minden földesurat, miért tüntette ki rokonszenvével a hatalom birtokosainak minden ellenségét; és végül arra, milyen hatással voltak a lovag-, rabló- és kalandorregények a kor gondolkozásmódjára. írta Prof. dr… ”

Ha sikerül megírnom ezt a művet az irodalomban is ünnepelt rablóvezérről, akkor megalapoztam hírnevemet. Hogy mi is volt még hátra? Csupán a szorgosan összegyűjtött könyveket kellett még módszeresen áttanulmányoznom, az összehasonlító olvasás eredményeit kicéduláznom,

a cédulákat kartotékrendszerbe gyűjtenem és a bibliográfiai utalásoknak utánanéznem.

Lárifári! Kell is itt módszeres tanulmányozás, cédulázás és rendszerezés! Bibliográfiai utalások és forrástanulmányok!

A testes regényekben egyetlen olyan sort sem találni, amelyet a komoly kutató felhasználhatna; az évszámok helyén csillag áll; sehol semmiféle utalás okiratokra vagy bizonyítható tényekre, térképmellékletek vagy pontos helymeghatározások helyett csupán ily szólamok olvashatók: „N-ben, a kedves kis mezővárosban…”, lábjegyzetet pedig – holott azok minden könyv lényeges alkotóelemei, hogy úgymondjam, a leírt dolgok alappillérei – mindössze egyet találtam, s az is a „farm” szót értelmezte („a majorság neve az amerikai steppéken”).

És mivel sem a cseh lexikonban, sem pedig Csehország bibliográfiájában nem fordul elő a Babinsky név, holott mint egy egész külön irodalom hőse s a rablóromantika megtestesítője legalábbis említést érdemelt volna; továbbá mivel Meyrink „Golem”-jében a haramia által állítólag Krcben elkövetett nőgyilkosságok leírása nem más, mint egy felelőtlen regényíró próbálkozása, hogy tévútra vezesse az exakt bűnügyi kutatást – önálló nyomozásra kényszerültem s csupán a szájhagyomány adataiból levont következtetésekre voltam utalva. Tevékeny segítségéért különösen hálás vagyok Pohl úrnak (Jicín), Babinsky volt börtönőrének, aki a háború kitöréséig („háború”-n Jicínben természetesen az 1866-os háborút értik) börtönfelügyelő volt Kartouzy-Valdicében. 1855. május 29-én megszüntették a spilberki állami börtönt és az épületet a katonaságnak adták át, a női foglyokat átvitték az új mezirícii fogházba, a férfiakat pedig a Jicín melletti, valdicei volt kartauzi kolostorba. Közöttük Babinskyt is, aki tizennégy évet töltött a spilberki erőd József-szárnyának 14. sz. cellájában, eleinte megvasalva, később napközben mint betegápoló, az intézmény kórházában.

A *Spilberki Törzskönyvben,* a brnói államfogház felvételi naplójában a következő bejegyzés olvasható az 1841. június 16-án beszállított, rablásért, fosztogatásért és csalásban való bűnrészességért húszévi szigorított börtönre ítélt fegyencről: „Vencel Babinsky, közönséges neve »a pokratici Vencel« vagy Pokratic Vencel, de Joseph Schmidt, Franz Mally, Anton Müller és Fischer néven is ismert. Született a csehországi Litoměřice melletti Pokraticében; negyvenöt éves, katolikus, nős, foglalkozásnélküli; korábban közlegényként szolgált a Wellington-gyalogezredben. 1830-tól kezdve Pokraticében tartózkodott; 1832-ben megszökött a prágai vizsgálati fogházból; Lodzban (Orosz-Lengyelországban) megnősült, de onnan kiszolgáltatták. Bűntársai: Bartholomäus Klopschitz, Franz Anton Vater, Apollonia Hoffmann, Michael Latner és Ignatz Bittner.”

A fogolytörzskönyv „Testi és erkölcsi tulajdonságok” rubrikájában ez áll: „Egészséges, egyébként rendkívül merész, megátalkodott,

a közbiztonságra nézve nagyon veszélyes ember. Kapcsolatot tartott fenn egy kiterjedt rabló- és tolvajbandával; igen ravasz és vállalkozószellemű; hihetetlen vakmerőséggel, élete kockáztatásával, két ízben szökött meg a fegyházból és szöktetett meg másokat is.”

Ennyit mondanak a rabfelvételi napló feljegyzései. A Prágában 1888-ban Alois Hyneknél megjelent, Frantisek Bauer gimnáziumi tanár írta *Podzemní zaláre na brnenském Spilberku a osudy nejzajímavéjsích véznú* (A brnói Spilberk földalatti tömlöcei és a legérdekesebb rabok sorsa) című könyvből megtudhatjuk, hogy Babinsky apja jómódú kovácsmester volt Pokraticében, hogy a tehetséges Vencel fiú a litoméficei gimnázium diákja is volt és hogy többéves merész rablóélet után, szeretője árulása következtében – vonzotta a magas jutalom! – a sziléziai határon, Ottersdorf közelében egy magányos malomban került zsandárkézre. Üldözői szabályos ostrom alá fogták a malmot, de csak miután a tetőre menekült banditát az egyik katona golyója eltalálta, sikerült őt ártalmatlanná tenni és beszállítani a litoméficei körzeti bíróság elé. Teljes éven át tagadja, nemcsak a vizsgálóbíró, hanem cellatársai előtt is, hogy ő Babinsky, s a szembesítéskor megtagadja saját apját. Végül azonban nem tudott ellenállni a kísértésnek s egy csipetnyi tubákért elárulta valódi nevét. *A brünni Spielberg, különös tekintettel a kazamatákra és azok legemlékezetesebb foglyaira* című német könyv (történelmi források nyomán írta Anton Rosetti von Rossanegg, cs. kir. hadmérnök-őrnagy, a brünni katonai építkezések parancsnoka; kiadta a Carl Winiker nyomda- és kiadóvállalat, Brünn, 1880) azonban azt állítja, hogy Babinsky, az után a mise után, amelyet megtakarított pénzéből apja emlékére mondatott, gyóntatóatyja előtt tett vallomást.

E könyv szerint különben is jámbor és istenfélő volt, fogsága alatt örökösen rózsafüzért hordott magánál és szakadatlanul imádkozott.

A kartauzi kolostorban irgalmas nővérek viseltek gondot a rabok testi és lelki épségére, és Babinskyt annyira kedvelték, hogy láncok nélkül járhatott be Jicínbe. Ezt a kitüntetést részben regényes hírnevének, még inkább azonban a kertészkedésben való ügyességének köszönhette. Pohl úr az intézmény kertjében maga is látta Babinsky legszebb ojtásait, például öt különböző színű rózsát egy bokron.

Az apácafőnöknő szépségére féltékeny, pletykás jičíni vénasszonyok ugyan egészen más okkal magyarázták Babinsky kiváltságos helyzetét, és olyasféle kapcsolatokat véltek látni közte és a kartauzi nővérek között, amilyeneket a pajzán Boccaccio ken, a Dekameron huszonegyedik elbeszélésében, a süketnémának vélt lamporecchiói Masettóra, a zárda kertészére. Pohl úr ez állítás ellen rendkívül lagymatagon, inkább csak hivatalból tiltakozik, de hozzáfűzi, hogy ezek miatt a híresztelések miatt az apácáknak 1861-ben valóban el kellett hagyniuk a férfi-büntetőintézetet; ámde új működési területükre, a Prága melletti Repy női fogházba – magukkal vitték

Babinskyt, a hű kertészt, hogy kertjüket továbbra is szépen megművelje. Ott tevékenykedett tehát s ott maradt azután is, mikor a büntetése már letelt, s újra szabad emberré lett. Anna Maria Coudenhove grófnő, aki 1866 és 1872 között néhány hetet a repyi zárdában töltött, hogy testvérét, Charitas nővért meglátogassa, megírta szentéletű nővére életrajzát s megemlíti benne Babinskyvel, a nyugalomba vonult rablóvezérrel való találkozását. Babinsky keserűen panaszolta neki, mily gonosz is a világ: „Naponta lopkodják kertemből a virágokat meg a földiepret!”

Repyből Babinsky gyakran bejárt Prágába. Habár felvette az „Adam Müller” nevet, szívesen felfedte inkognitóját, és mind „A nagy udvarhoz” címzett kocsmába a Pohorelecen, mind „Az arany hajóhoz” címzett fogadóba a Belvedere utca és Luzicei utca sarkán tömegesen tódultak a vendégek, akik a nagy embert látni és hallani akarták. Külsőre akár fríz szenátor is lehetett volna; arcát pofaszakáll övezte, homloka boltozatos volt. Mindig fekete öltönyben járt (a magas gallér fölött fekete selyem biedermeier-nyakkendőt viselt) és komoly, sőt kenetteljes hangon mesélgette, hogyan támadta meg és rabolta ki az erdőn átutazó kereskedőket – vagy egyéb históriákat mondott el, amiket a különféle regényekben saját magáról összeolvasott.

1879. augusztus 1-én, isten akartában megnyugodva, nyolcvanhárom éves korában, Repyben hunyt el. Motol fölött nyugszik a temetőben.

A Babinsky-kultusz óriási volt. Metternich herceg magángyűjteményében, Königswartban (Kynzvartban) őrzik Babinsky kromoplasztikus önarcképét, azt a szobrot, amelyet „az utolsó Karl Moor”[73] spilberki fogsága idején megrágott kenyérből mintázott és később kiszínezett. A hercegi magángyűjteményben található egy Babinsky készítette, kenyérbélből gyúrt óra is. Hosszú éveken át közmondásként járta Prágában, hogy „inkább egy Babinsky, mint egy Schmidinger”, amikor is a becsületes bűnözőt az aljas bűnözővel állították szembe. (Schmidinger prágai rendőrbiztos, hivatalos hatalmával visszaélve, Marianské Láznéban kirabolt, majd az őrültek házába vitetett egy lengyel grófnőt.) Schmidingernek nem is akadt soha irodalmi védelmezője, míg a Babinsky tetteiről szóló füzeteket ezrével falták az emberek.

Más bűnözőket csupán a bárd vagy a hóhér kötele segíti hozzá a népszerűséghez és ünnepeltetéshez – Babinsky azonban megérte, hogy a róla szőtt mesék nyomdafestéket lássanak; kortársa volt saját személye legendává válásának, megélte és túlélte saját mítoszát. A regények szerzőinek tehát – én legalábbis, mint tudós, így okoskodtam – mégiscsak tekintetbe kellett venniük, hogy az emberek agyában még mindig frissen él a valóságos tettek emléke, az írók elbeszéléseinek tehát valóságos eseményeken kell alapulniuk. Ennélfogva kijegyeztem magamnak mindazokat a passzusokat,

73 Utalás Schiller „*Die Räuber*” (A haramiák) c. drámájára.

amelyek több Babinsky-könyvben is megtalálhatók, mivel úgy spekuláltam, hogy az ugyanolyan formában több forrásmunkában is előadott események bizonyos fokig kölcsönösen megerősítik egymást s az esemény valódisága mellett bizonyítanak.

Az eredmény a következő: Babinsky, katonakorában, beleszeret Lydibe, egy ártatlan varróleányba. Lydi nagy nyomorba jut és halálosan beteg anyjával együtt a kilakoltatás veszélye fenyegeti, hacsak meg nem hallgatja a kéjsóvár háziúr szerelmi ajánlatait. Hogy Lydit megmentse, Babinsky közlegény kirabolja az ezred pénztárát s a zsákmányt Lydi elé teszi, hogy kifizethesse a házbért. De már késő! A leány sírva ül ágya szélén… Ekkor esküszik Babinsky bosszút a gazdagok ellen és határozza el, hogy a szegények javát fogja szolgálni. Az erdőbe menekül és egy malomban talál menedéket.

A szegény molnárt a gazdag földesúr agyondolgoztatja. Egy éjjelen, földalatti folyosón át, rablók hatolnak be a malomba – Babinsky szembeszáll velük és kényszeríti őket, hogy ne bántsák a szegény bérlő vagyonkáját. Ennyi bátorságtól és nagylelkűségtől elbűvölve, a rablók vezérükké választják. Nevezetes tettei közül leginkább Wallenfeld, az uzsorás bankár megtámadása érdemel említést – Babinsky kényszeríti a bankárt, mondjon le a szép Jozefinnel tervezett házasságáról, hogy a leány hozzámehessen szegény, de derék szerelméhez, Adolf von J.-hez. Babinsky maga egy Erzsébet nevű molnárleányt szeretett, de miután Erzsébetet Babinsky távollétében a banda egyik tagja, bizonyos Kratky megbecstelenítette, a rablóvezér, visszatérése után, egy szakadék mélyén folyó vad hegyi patakba löki a lelketlen fickót, majd bandájától megválva, kiszolgáltatja magát a csendőröknek. Börtönében, kapucinus barátnak öltözve, megjelenik hű barátja, Slavik: szökésre próbálja bírni – de hiába.

Ezek az adatok, ismétlődésük folytán, hihetőknek tűntek fel. Miután azonban, összehasonlítási célból, más rablóregényeket is feldolgoztam, arra a megállapításra kellett jutnom, hogy ugyanezek a tettek előfordulnak Schinderhannes, Calob Williams, Abellino, Lips Tullian, Cartouche, Rinaldo, Grasel, Jack Sheppard s a bajor Hiesl életrajzaiban is, sőt sok helyen még a nevek is hasonlók! Csalás!

A Babinskyról szóló művekben mindössze egyetlen olyan részletre bukkantam, amely a többi vaskos könyvben nem található, s ennélfogva ezt itt most közzé is teszem. A börtönből elmenekült Slavik haláláról szól: „… és amidőn Slavik, a távoli Arábia egyik homoksivatagában, ahol a vándor messze földön egyetlen korty vizet sem talál s egyetlen élőlénnyel sem találkozik, a földre rogyott, a bosszuló isten igazságos kezére kellett gondolnia: lám, ha késve is, de biztosan elérte őt még ebben a messzi országban is. És e kiáltással: »Babinsky!« – kilehelte lelkét.”

Ez bizonyára hiteles.

TOMASCHEKÉK GYÁSZA

Az 1850. év egyik komor és jéghideg téli éjszakáján Poroszország nagy fővárosában, Berlinben, komolyarcú férfiak haladtak végig lobogó fáklyákkal az oranienburgi kapu közelében lévő katolikus Hedvig temetőn.

Egy sírnál állapodtak meg, ahol a sírkövön a fáklyák imbolygó fénye a következő feliratot világította meg:

———

+

Itt nyugszik
az Istenben boldogult
FRANZ TOMASCHEK
úr,
koppenhágai szabómester.
Született 1801. november
20-án a csehországi
Sobietuschban,
meghalt 1848. november
20-án Berlinben.
Mélyen gyászolja hitvese,
gyermeke és fivére.
Nyugodjék békében!

———

A fáklyavivők néhány percig tanácstalanul álltak a sírkő előtt. Ennyire meghatódtak volna, vagy talán a márványba vésett fájdalmas szöveg torpantotta meg őket? Türelem, mindjárt kiderül.

Mindenekelőtt azonban, nyájas olvasó, még mielőtt az éjjeli temetőlátogatókkal foglalkoznánk, hagyjuk el a komor gyásznak ezt a színterét és menjünk vissza két évvel, ama szerencsétlen 1848-as esztendőbe, amikor a félrevezetett népek nem átallották gálád, fenyegető kritikát gyakorolni nemeslelkű, alattvalóik jólétéről oly önfeláldozóan gondoskodó fejedelmeik csalhatatlan határozatai felett!

Az Unter den Linden szép utcájának 47. számú házában élt ez időben Anton Tomaschek szabó, aki a Königgrätz (Hradec Králové) melletti Sobetus faluból származott Berlinbe s akit ismerősei, de különösen szomszédai csak „a vasgyűrűs eskütevő”-nek neveztek. Az 1848-as év kezdetén ugyanis a berlini újságokban olyan nyílttéri hirdetmények jelentek meg, amelyek fölött egy fametszet díszelgett: egy torz pofát ábrázolt, nyaka körül hatalmas vasgyűrűvel. A dagályos szövegből csupán annyit lehetett (fáradságos agymunkával) kivenni, hogy Anton Tomaschek szabómester, a nyílttéri hirdetmények feladója, azzal vádolja az egyik berlini tűzbiztosítási társaságot, hogy megkárosították őt, mivel a műhelyében kiütött tűzeset alkalmából nem

fogadták el tanúvallomását. Közleményei a megfogalmazásban eltértek egymástól, mindig ugyanaz maradt azonban a torz fej és a misztikus-zavaros bevezetés: „Én, a vasgyürűs eskütevő…”

Ezek a hirdetések igen terjedelmesek és gyakoriak voltak, tehát alighanem sok pénzbe kerültek. Holott „Én, a vasgyűrűs eskütevő”, azaz Anton Tomaschek olyan anyagi viszonyok között élt, hogy nyílttéri vádjait legfeljebb a sobetusi helyi lap apróhirdetési rovatában tehette volna közzé. Röviden: Anton Tomaschek tekintélyes formában hirdetett ugyan, de szegény volt, bár mindenkori albérlőit (utoljára Anton Springer, a későbbi művészettörténész lakott nála) alaposan becsapta.

1848. október 23-án, tehát abban az évben, amelyben a forradalom is kitört és az eskütevő-közlemények is megjelentek, váratlanul betoppant Anton Tomaschekhez Dániában élő öccse, Franz. Saját bevallása szerint elmenekült Koppenhágából, mert a fanatizált dán nacionalista tömegek országszerte nagy németüldözéseket rendeztek, s őt, Franz Tomascheket, aki kijelentette, hogy a csehek nem németek, dán részről azzal torkolták le, hogy ilyen kicsire igazán nem nézhetnek.

Berlinben azonban Franz Tomaschek megbetegedett, nyolc napig őrizte a szobát és két napig az ágyat és a „Dr. Meyer” aláírta halotti levél szerint 1848. november 20-án éjjel 11 és 12 között ismételt tüdővérzési rohamok következtében jobblétre szenderült. November 25-én a Szt. Hedvig temetőben temették el. Anton bátyja, akit korábban már mint derék újsághirdetőt ismertünk és szerettünk meg, a megboldogult emlékére gyászverseket tett közzé a lapokban, virággal és koszorúkkal ékesítette szeretett öccse sírját és felállíttatta azt a sírkövet is, amelynek feliratát történetünk kezdetén (szószerint) közreadtuk.

Most azonban vezessük vissza a Franz Tomaschek halála fölött bizonyára mélyen megrendült olvasót a fáklyavivők csoportjához, akiket éjnek idején s ráadásul télen! hagytunk a sír körül. Hogy közben mit csináltak? Felásták a füves dombot, s feszült izgalommal kezdtek hozzá a koporsó kiemeléséhez.

Kit nem fog el a felháborodás, ha a Franz Tomaschek sírkövére vésett feliratra gondol – „Nyugodjék békében!” – és azt kell látnia, hogy ennek a valóban jámbor óhajnak a legdurvább módon fittyet hányva, miként zavarják meg a halott békéjét! Az áhítatot nem ismerő éjjeli temetőlátogatók kíméletlen kézzel nyitották fel a koporsót, amelyben az istenben boldogult Franz Tomaschek földi maradványai…

Nem, a koporsóban nem voltak ilyen maradványok.

Miként az éjjeli temetőlátogatók – a rendőrség és az államügyészség képviselőiből alakult bizottság – jegyzőkönyvileg megállapították, a koporsóban nem oszladozó hulla feküdt, hanem egy közönséges vasalódeszka, egy szalmával és gyaluforgáccsal körülcsavart, halotti ingbe

öltöztetett vasalódeszka. És fehér halotti sapkája is volt ennek az örökkévalóságnak átadott vasalódeszkának!

De hol volt Franz Tomaschek holtteste? Két nappal később, a berlini bűnügyi hatóságok megkeresésére a császári csendőrség Hradec Králové-i őrsparancsnoksága eleven állapotban tartóztatta le Sobétus falujában. Ő, ha Franz Tomaschek, ahelyett, hogy előírás szerint nyugodott volna sírjában, el nem dicsekszik a kocsmaasztalnál, hogy ő egy eleven holttest – talán sohasem jöttek volna rá a berlini hatóságok, hogy minden szabály ellenére tovább éli életét. így azonban névtelen feljelentés ment Berlinbe, s ennek eredményeként exhumáltak egy vasalódeszkát és letartóztattak egy hullát.

Letartóztatták Anton Tomascheket is, a „gyászoló hátramaradott"-at, a rímes gyászjelentések szerzőjét és vasgyűrűs eskütevőt. Mivelhogy kiderült: ő volt a be nem következett haláleset értelmi szerzője. Afölötti dühében, hogy a tűzkárbiztosító vélt jogaiban megrövidítette, bosszút esküdött az egész biztosító brancsnak és rávette öccsét, kössön ezer font sterlinges életbiztosítást az angol „Globe Assurance Company"-val (biztosítótársasággal) – egy koppenhágai dán életbiztosítónál Franz Tomaschek már biztosítva volt –, azután haljon meg és maradjon is halva, habár, miként a figyelmes olvasó már észrevehette, a halál egyáltalában nem állt be. Franz Tomaschek neje Koppenhágában szintén egyetértett a dologgal és a kézhez kapott összegből küldött is később Anton Tomascheknek kétezer dán tallért; Koppenhágában utóbb bíróság előtt kellett felelnie érte.

1852. április 15-én a Tomaschek testvéreket, azt is, aki meghalt és azt is, aki túlélte, elevenen bíróság elé állították Berlinbe. Vádlott-társuk volt egy Kunze nevű sebész, aki a halotti levelet kiállította, arra a Meyer doktor nevet írta s a koppenhágai biztosítótársaságnak a következő tartalmú bizonylatot küldte:

„Október 29-e óta kezeltem a megboldogultat és többszörösen is meggyőződtem róla, hogy testvére, valamint többi hozzátartozói egészen haláláig minden szempontból a legmelegebb együttérzéssel viseltettek iránta és szeretetteljes ápolásban részesítették, ami idegenben maradt családjának bizonyára nagy vigaszt és megnyugvást ad s amit én, kívánságukra kötelességemnek és az igazságnak megfelelően, készséggel tanúsítok."

Ezért a munkájáért a sebész mindössze nyolc dukátot, a későbbiek folyamán pedig 50 tallért kapott Anton Tomaschektől. (Franz, halála éjszakáján, elutazott Berlinből.)

A három vádlottat okirathamisítás vétségében mondták ki bűnösnek és három-három évi kényszermunkára ítélték, továbbá csalásért fejenként 15 333 tallér és 10 ezüstgaras pénzbüntetéssel sújtották őket, ami behajthatatlanság esetén a Tomaschek testvéreknél öt–öt évi, Kunzenél négy évi kényszermunkára változtatható át. Büntetésük után a Tomaschek testvéreket visszatoloncolták hazájukba, a tetszhalott vasalódeszkát pedig öt tallérért

nyilvánosan elárverezték. Vajon hol korhad most? Vagy talán nem is korhad sehol, hanem egyszerűen tűzre vetették, mint bármely más, kiszolgált vasalódeszkát? Béke poraira!

LINCSELÉS A CELLÁBAN

A „Prágai Pitaval” élére tulajdonképpen a Szent Vencel cs. és kir. tartományi fegyházban elkövetett orgyilkosság leírását kellett volna tenni, mit sem enyhítve a részletek állatiasságán.

Ez a bűntett, vagy még inkább az a felháborodás, amelyet kiváltott, az első fejszecsapás volt az 1848-as forradalom előtti büntetőrendszer bástyáján. Most szűnt meg a Spielberg Spielbergnek lenni – s amit II. József császár nem tudott keresztülvinni, azt megtette nyolc elállatiasodott gyilkos. Bűntettük hatására több fogházat szüntettek meg vagy építettek át. Habár a nép mindenekelőtt kíváncsiságból ostromolta a bíróság kapuit, hogy részt vehessen a Szent Vencel-házbeli gyilkos cellatársak tárgyalásán, s bár alantas ösztönök változtatták a tömegnek az akasztófák körüli tolongását és a kordon elleni küzdelmét veszedelmes harccá – az államnak éreznie kellett, hogy ő maga az oka, ha leggondosabban őrzött házában ilyen hidegvérűen, semmiféle ellenállásba nem ütközve, lehet gyilkolni. Azzal, hogy nyolc bűnözőt egyetlen börtönlyukba zárt, nyolc bűnöző hajlamot összesített. E gyilkosság után egész Ausztriában megszüntették a börtönök tömegcelláit és reformálták az ellenőrzés rendszerét.

Néhány évvel később le is bontották a Vencel-fegyházat. A szociális kérdések iránt érzékeny költőt ez a kőművesmunka reménnyel és lelkesedéssel töltötte el.

Jaroslav Vrchlický így énekelt:

„… Könnytől nedvesnek látod
Ezt a holt követ, melyet a munka ökle
Dörögve zúz szét;
Ez, ez az erőteljes, szent, kérges ököl,
Melyet a szorgalom és igyekezet táplál,
Átkokkal eltellett börtönöket bont le,
Rácsokat tör szét,
Melyek mögött gaztett gubózott,
Testvérgyiloktól gyalázott véres hajával
Bűnhődött bennük Kain utódja
Bilincsben, sötétben.
Látó szememmel látom most a jövendő jelképét:
A szorgalom két keze lendül s börtönfal omlik.
Mint Krisztus a templomból egykor sok kufárt kiűzött,
Ügy űz el a munka
Haragvó ostora gaztetteket,
Vétket, bűnt letörve, a kétségbeesésnek
Hajlékát földig rombolja, földig és úgy kiált
A szabadságért…”

A gyilkosság, amely ezeket a reménytkeltő bontási munkálatokat eredményezte, így történt:

1852-ben, a prágai Újvárosban, a Szent Vencel büntetőintézet egyik cellájába összezárva ült Csehország kilenc gonosztevője, a legveszedelmesebbek közül valók: Matej Soukup, született 1800-ban, rablógyilkosság kísérlete miatt húszévi fegyházra ítélték, Matej Basta, született 1815-ben, ugyancsak rablógyilkossági kísérlet miatt ítélték húszévi fegyházra; Frantisek Stepina, született 1810-ben, rablásért tizennyolcévi fegyház; Jozef Stempin, született 1815, cipész, rablógyilkosság és lopás miatt életfogytiglani, kegyelem folytán tizennyolc évi fegyház; Jan Petrousek, rablás miatt életfogytiglani, kegyelem folytán tizennégyévi fegyház; Jan Loula, rablásért tizenkét év; Václav Sisan, rablógyilkosság és lopás miatt életfogytiglani, kegyelem folytán tizennyolc évi börtön; Ignác Cerný, gyújtogatás miatt hüszévi, kegyelem folytán tizenkétévi börtön. A kilencediket Franz Schubertnak hívták, rablásért ítélték tizenkét évre.

Majd százötven év börtönbüntetés egyetlen helyiségben! Mi sem nyilvánvalóbb, mint hogy ennek a kilenc gonosztevőnek örökösen csak a szökésen járt az esze. Megállapodtak, hogy kitördelik az ablak rácsait, csíkokba vagdalt takaróikon leereszkednek az udvarba és annak a falán át kiszabadulnak. Utána Dalmáciába menekülnek, „valahova a tengerpartra, ahol senki sem ismeri és senki sem keresi őket”. A szalmazsákok alatt három kés volt elrejtve, felkészülvén az esetleges védekezésre. A kilenc férfi csupán a szökésre alkalmas pillanatot várta s addig is kártyázással ütötte agyon az időt; a kártyát dohánycsomagok papírjából vágták és téglaporral meg szénnel jelölték meg őket.

1852. június 3-án kártyázás közben izgatott vita keletkezett Schubert és a többi nyolc között. Schubert így fenyegetődzött: „Várjatok, majd én elhúzom a nótátokat!” Amiből a cellatársak arra következtettek, hogy dühében el akarja árulni szökési tervüket. Gyanújukat megerősítette Schubertnak az a kijelentése is, hogy „fütyül az egész bandára” és kihallgatásra fog jelentkezni, hogy tegyék magánzárkába.

Ekkor állapodtak meg, hogy agyonütik Schubertot. Egyikük előhúzott egy törülközőt és saját nyakán próbálta ki, meg lehet-e fojtani vele egy embert. Mihelyt Schubert elaludt, a többi nyolc rárohant, ütötték és fojtogatták. Kérésére:

– Engedjetek el, cimborák, nem árullak el benneteket! – gúnyos nevetés volt a válasz.

A megtámadott védekezni próbált, beleharapott Basta és Loula kezébe, de végül is nyolcán voltak egy ellen, a hold bevilágított a rácsos ablakon s így az egy karámba hajtott nyolc bűnöző közül mindegyik kivehette részét a dologból, megmutathatta, micsoda legény.

– Mindenkinek van valami specialitása, – sziszegte Stepina az 1852. december 9-e és 17-e között megtartott tárgyaláson gúnyosan cella- és bűntársai arcába – amihez leginkább ért: Loulának a nyak, Cernýnek az altest.

A kegyelemdöfést azonban mégis Stepina maga adta meg Schubertnak, amikor az már eszméletlenül hevert. E szavakkal: „Eltörtem a nyakcsigolyáját, eleget kapott már” jelentette társainak, hogy vége.

Basta levette a halott nyakkendőjét és a saját nyaka köré tekerte, a lepedőt is lehúzta Schubert ágyáról és ráfeküdt. Loula előkotorta az áldozat zsebéből a tubákos szelencét és kivett egy szippantásnyit:

– A megboldogult helyett.

Cerný, Schubert szavaira célozva, így dicsekedett:

– Hát ennek én húztam el a nótáját!

És Basta megdicsérte Cernýt:

– El sem hittem volna rólad, fiú!

Aztán szétvágtak egy törülközőt és áldozatukat felakasztották az ablakkeretre, előbb azonban még lemosták a vért a szájáról. A hulla himbálódzott egy ideig, háta neki-nekiütődött a börtönfalnak, amit a gyilkosok hallatlanul mulatságosnak találtak:

– Még holtában is vakarja a fenekét!

A hulla alá vizet öntöttek, „mert minden akasztott összehugyozza magát”, és hajnali háromkor kikiáltottak a kémlelőnyiláson az őrnek:

– A Schubert felakasztotta magát!

Amikor a bizottság a cellába lépett, a gyilkosok mély sajnálkozást tettettek:

– Szegény fiú, felakasztotta magát.

– Nem bántotta pedig senki.

– Olyan jó lélek volt, tegnap délután még olyan buzgón imádkozott.

De az erőszak nyomai vallottak, s már csak az volt a kérdés, ki a tettes. Az előzetes vizsgálatkor mind tagadott, mindegyik megpróbálta tisztára mosni magát. A főtárgyaláson azonban, miután mindegyik a másikra akarta kenni a vádat, újabb leleplezésekkel álltak bosszút egymáson – és olyan gyilkosságok is napfényre kerültek, amelyeket a fegyencek egykor bizalmasan megvallottak egymásnak.

Mind a nyolcat kötél általi halálra ítélték, s ők a megrendülés legkisebb jele nélkül vették tudomásul az ítéletet. A cellában Cerný verset írt az esetről, Loula pedig kérvényt fogalmazott, hogy ne kegyelmezzenek meg neki, hajtsák végre rajta a halálos ítéletet. De mind Loula, mind Cerný, Sisan és Petrousek kegyelemben részesült, csupán Soukup, Basta, Stepina és Stempin ítélete maradt: halál.

1853. április 14-én Zizkovban felállították a négy akasztófát s deszkafalat emeltek közibük, ne lássa egyik elítélt sem társa haláltküzdelmét és hulláját. A vesztőhely köré gyalogosokból és huszárokból vontak kordont,

a rendet rendőrök és a Csehország különböző részeiből oda vezényelt csendőrség tartotta fenn. A kíváncsi tömeg ennek ellenére háromszor is áttörte a katonák sorfalát. Korabeli tudósítások a közönség számát százezerre becsülik. Kivégzés után kétszáz-kétszáz példányban cseh és német nyelven röplapokat osztogattak; a bíróság kiadványai voltak, a kivégzettek gonosztetteit ismertették. Azután eltávolították az akasztófák közül a válaszfalakat. Délután ötig bámulhatták a prágaiak, hogy himbálódzik a négy gyilkos hullája, s áldhatták az igazságszolgáltatási szerveket, amelyek e rémtett előfeltételeit megteremtették, évről évre és éjjel-nappal összezárva a volt gyilkosokat a leendő áldozattal, amíg csak az újabb gyilkosság be nem következett.

HOGYAN VESZTETTE EL KARDJÁT A KÁROLY-HÍD TÖRÖKJE

Már esküvője éjjelén is félelemtől reszketve fúrta fejét Miluska a párnái közé, amikor urának és parancsolójának ruhái alatt megpillantotta a bőrövet s benne a görbe kést. Zadriades Patkanian úr nyugtatóan simogatta meg felesége kibontott aranyszőke haját:

– Csak nem félsz tőlem, Miluska?

Nem, nem, dehogyis, miért is félne tőle.

– Dehát akkor miért reszketsz?

Némi habozás után elárulta Miluska, miért reszket: a kés miatt…

Zadriades Patkanián úr jegyessége idején olyan gálánsán viselkedett, mintha Miluska nem is egy nyerges és szíjgyártó lánya volna, ő pedig Prága leggazdagabb szőnyegkereskedője, mintha nem egy negyvenhatéves jól megtermett, testes, hosszú, kacskaringós bajuszú férfi volna, Miluska pedig csupán egy tizenkilenc éves tapasztalatlan leányka.

Attól a naptól kezdve, hogy Miluska, egy apjának szóló üzenettel belépett Patkanian házának udvarába – apja ott a hintó üléseit javította éppen – és Patkanian úr a Szultán kutyának fütyült, mert a leány félt a kutyától – szóval attól a naptól kezdve Patkanian úr Miluska meghódításán fáradozott. Pedig a leány akkor még nagyon szűkszavú válaszokat adott, hogy kimutassa: nincs kedve a törökkel beszélgetni. De a szőnyegkereskedőt az egyáltalában nem riasztotta vissza, az apánál érdeklődött a leány iránt és meg is kérte a kezét.

A szíjgyártó csak nehezen tudta leplezni, mekkora szerencse ez a nem várt ajánlat az ő számára, Miluska pedig a legnagyobb zavarban vette tudomásul sorsának ezt a nagyon is váratlan fordulatát.

A jegyesség alatt sohasem kért vőlegényétől semmit, sohasem állt meg vele séta közben a kirakatok előtt, hogy alkalmat ne adjon arra az enélkül is gyakori kérdésre, milyen ajándékot szeretne.

Ezek után viszont biztosra vehette Miluska, hogy a férfi, immáron hitvese, leteszi a kést, hiszen az ő sürgetésének engedve vallotta be végül félelme okát. És bár Miluska sok tapasztalattal még nem, de annyi női ösztönnel mégiscsak rendelkezett, hogy tudja: a férfiak ilyen pillanatokban egészen más áldozatokra is készek.

De tévedett.

– Ő, a handzsártól félsz, – mondta Patkanian úr fölényes mosollyal és tovább simogatta szűzi hitvesének selymes szőkeségét – majd megszokod!

És valóban, egész házassága alatt egyetlenegyszer sem kapcsolta le az övét, amelyet testén, az ing alatt viselt és amelybe a rövid, görbe kard be volt szúrva.

Miluska asszony azonban nem tudta megszokni. Sohasem tudta elfeledni, hogy férje, életének abban a legérzékenyebb pillanatában nem

teljesítette első kívánságát. Még egy Malá Strana-i szíjgyártó bájos leányának is vannak ilyenkor idegei, amiket nem szabad egy görbe késsel egyszerűen átvágni. Nem is kért többé soha semmit, bármennyire is szerette volna például a Szultán vackát kirakni a hálószobából.

Bizonyos, hogy eleget tett kötelességeinek. Nem voltak túl megerőltetőek, hiszen Patkanian úr gazdag, negyvenhatéves férfi volt, aki már régen kialakította a maga háztartását és a maga életmódját, feleségének csupán bele kellett illeszkednie.

Kedden és pénteken kocsmába járt örmény barátaival, fűszeres bort ivott és összehúzott szemmel nézett a feketehajú, feketeszemű pincérlány után; pontban éjfélkor ért mindig haza. Szombatonként a feleségét is magával vitte, színházba, kávéházba, vagy mulatóba. A mulatóban egyszer majdnem rendezett egy csúnya jelenetet, az elsőt és az utolsó előttit házasságuk alatt. Miluska asszony ugyanis átmosolygott a szomszéd asztalhoz, még oda is bólintott valakinek, habár annál az asztalnál egyetlen ismerős sem ült, és nem is köszöntötte őt senki. Patkanian úr falfehér lett, érthetetlen szavak tolultak ajkára, s mellényét és ingét feltépve, megmarkolta kését. És ha ebben a pillanatban nem lép a szomszédos asztal felől egy hölgy Miluska elé, – egykori osztálytársnője, akivel rég elfeledett okok miatt haragban volt, s az előbbi összenevetés hozta meg köztük a békét – akkor Patkanian úr leszúrta volna feleségét.

Igenis, leszúrta volna. Zadriades Patkanian huszonöt évvel ezelőtt Erzerumban megölte első feleségét. Féltékenységből. Azzal a görbe késsel, amelyet ma is testén visel. A dolgot ő maga beszélte el Miluskának, annak a négy napnak az egyikén, amelyet a hétből együtt töltöttek odahaza. Ezeken az estéken Miluska vacsora után nyomban lefeküdt ágyába, Patkanian úr pedig, bő hálóköntösében odaállt melléje, karját az ágy faragott támlájára, arcát pedig bal kezére támasztotta, jobbját viszont a háta mögé dugta.

S Keletről mesélt.

Miluska látta már valahol ezt a mozdulatot. Nem tudott hirtelenében visszaemlékezni, hogy ezt a férfit, aki arcát bal kezére támasztja és jobbját a háta mögé dugja, hol látta már, mielőtt még Patkaniant ismerte volna. Először a táj merült fel emlékezetében, kis körben, akárcsak a mozivászon jobb oldalán.

A Károly-híd alatt, a Malá Strana-i hídbástya közelében, a lépcsősor az egykori fürdőbe vezet. A híd egyik vége a szárazföld fölött emelkedik, egy szárazföldi hídpillér is áll itt és sok-sok kocsi: hintó, teherkocsi, taliga, zárt fiáker, némelyiknek csak egy kereke van, némelyiknek csak három, az egyik oldalra dőlt, a másik előre, a harmadik hátra. Miluska újra gyermeknek érzi magát. Apa a kocsiműhelyben dolgozik, és ő a színben, a kocsik mögött meg a híd íve alatt önmagával játszik bújócskát, vagy egy igazi hintóban ülve és képzelet alkotta lovakat ostorozva sétakocsizik, vagy a szekérrudakon

tornázik, vagy a kézikocsikon hintázik. A hídkorláton is elüldögélt és lelógatta a lábát, csoda-csodaszép volt az, de apa meglátta és megtiltotta: „Ha még egyszer ilyet csinálsz, elvisz a török…”

Ó, a török! Attól valóban tartott a kis Miluska. Félénken lopakodik el mellette, valahányszor át kell mennie a hídon.

Nagyon gonosz ember az a török a Károly-hídon. Szűk sziklaodújában három embert is tart fogva. Vasra verve kínlódnak szegények és nyomorúságosán soványak, nincs mit magukra venniük és ordítanak éhségükben, fájdalmukban. Az odút az egyik oldalon egy nagy kutya őrzi, a másik oldalon pedig maga a török áll, bajusza a melléig ér, háta mögé dugott jobbjában korbácsot tart, kilencágú kancsukát, arcát bal kezére támasztja. A hasa körül szíjat hord, s azon görbe kard lóg. Azzal vágja le a rossz gyerekek fejét, ha meglátja, hogy a híd korlátján lovagolnak és lábukat a víz fölé lógatják; már sok gyerek fejét levágta, tudja jól Miluska, apja mesélte neki.

Félénken, de mégis kíváncsian pillant Miluska oldalvást.

Íme, a török, a híd mellvédjéről, a sziklaodú elől, ahol azt a három szerencsétlent őrzi, s most az ágy támlájára könyököl… Igen, itt áll az ágya mellett… Arcát bal kezére támasztja… Oldalán a szablya… Jobb karja a háta mögött… És még a kutya is itt van…

Bolondság, nyugtatja magát Miluska asszony, nem kell félnem. Bántotta őt valaha az a török? Lehunyja szemét és tovább pergeti a filmet; ismét gyermeknek látja magát, amint a törököt figyeli. De csak távolról, a híd másik oldaláról, hogy még idejekorán elfuthasson… A török nem mozdul, kővé meredten áll a mellvéden. Pedig ezelőtt utána szaladt a rossz gyereknek és levágta a fejét és ez egészen bizonyos, hiszen apa mesélte; de lehet, hogy most már öreg és lusta. Talán már nem is bánja, ha egy kislány a híd korlátjára ül és lelőgatja a lábát? Hisz valaha a csősz is nagyon szigorú volt a parkban, de egy idő óta csendesen ül a pádon s még akkor sem ugrik fel, ha egy gyerek beszalad a fűbe a labdájáért.

Nincs is annál szebb, mint behunyt szemmel ülni a kőkorláton, a kifeszített két karra támaszkodva felemelkedni kissé, és a lábat hintáztatva szállni, szállni, huss! a Kampa-sziget fölé, a Moldván át, a part felett, Vysehradon is túl, fel, egészen az égig. Kis Miluska, az engedetlen gyerek újra felmászott tehát a híd korlátjára. Félénken pislogott a törökre; s mert az nem mozdult, behunyta a szemét. Köröket írt le lábával, lágyan hintáztatta a testét és szállt – míg szálltában hátulról meg nem ragadta a török. Rettenetesen megijedt. Hátra sem mert nézni. Pedig nem is a török volt, hanem az apja. Alaposan összeszidta, azután odaparancsolta az inasgyereket, Toníkot, vigyázzon kissé a kislányra.

Miluska ettől kezdve gyakran játszott Toníkkal. Voltaképpen az még sokkal érdekesebb volt. A fiú ismert egy titkos átjáróházat, a Velkoprevori (Nagypriorátus) téren, és néha még a Cetlovsky-műhely tetejére is felmászott

vele; együtt ültek a diófa lombjai alatt, diót szedtek, meghámozták és megették, s lógatták a lábukat, de nem a föld fölött, mint azelőtt, hanem igazi víz fölött. Felettük ott állt a török, de nem láthatta őket, mivel a szikla, a szentek szobrai és a kereszttel díszített szarvastehén elválasztotta tőlük.

Tonik egyszer azt mondta neki:

– Helyes kislány vagy, Miluska – mire ő elpirult és a szíve gyorsabban kezdett dobogni.

Más alkalommal pedig, amikor a diófa alatt ültek, azt ígérte neki Tonik:

– Ha adsz egy puszit, nagy titkot árulok el neked.

S mielőtt még meggondolhatta volna a dolgot, Tonik hirtelen átölelte és olyan hosszú csókot nyomott a szájára, hogy még a lélegzete is elállt tőle.

– Jézus Mária, a török felénk fordul – kiált fel Miluska rémülten.

De Tonik megnyugtatja:

– Bolondság, hiszen az egy öreg kővévált törökbasa. Nem árt ez már régen senkinek!

És azután elszalad Miluskával, hogy megmutassa neki a titkot. Átmennek a Velkoprevori tér átjáró házán, a Szőlő utcai kis hídon is át, át a Kampán, le a kettős lépcsőn, fel a Károly-hídra, egészen az óvárosi hídbástyáig (Tonik sem akar elhaladni a török előtt, ezért a nagy kerülő!), s máris itt a nagy titok: egy kis szobor, illetlen szerzetes egy apácával, a torony párkánya mögé rejtőzve.

De amikor visszafelé szaladnak, a Malá Strana-i part felé, mégiscsak végig kell menniük az egész hídon, idejükből már nem telik a kampai kerülőre; nem akarják elkerülni az apát, aki talán már végzett is mára a munkával. A török előtt kell elhaladniuk, és Miluska úgy fél tőle meg a késétől, mint még sohasem.

És a török ott áll a híd mellvértjén, a szentek meg a szarvastehén társaságában, könyökével Miluska asszony ágyának faragására támaszkodik, és olyan, mint máskor.

Vasárnap, hétfőn, kedden és csütörtökön, valahányszor Zadriades Patkanian esténkint a felesége ágyára támaszkodva mesélt, Miluska szendergésében mindig a Károly-hídi törökre gondolt, aki megragadta őt, amikor a korlátról a levegőbe lendült, aki megfordult, amikor a felesége Erzerumban a Toníkkal a diófa alatt ült és eltűrte, hogy megcsókolják; akkoriban le is szúrta görbe kardjával a feleségét, hogy aztán újra odaálljon az odú elé, amelyben a vértanúk szenvednek megvasalva, és arra várjon, amíg Miluska elalszik.

És Miluska apja azt meséli egy szép napon;

– Talán emlékszel még Toníkra, aki Cetlovskyéknál az inasom volt? Neki adtam el a műhelyemet.

Ő, hogyne, Miluska még emlékszik; Miluska segít apjának a költözésnél és találkozik Toníkkal. Ő sem felejtette el Miluskát, sem a diófát, sem

a Velkoprevori téri átjáróházat, sem a törököt – („Most már bizonyára nem fél tőle, ugye, Patkanianné asszony?”) – és a nagy titkot sem, amelybe egykor beavatta.

A következő napon ismét találkoznak az apa műhelyében. Véletlenül. A rákövetkező napon ismét találkoznak. De már nem véletlenül. Sétálni mennek. A Velkoprevori térre. Át a Máltai lovagok terén. Át a szűk utcákon. Fel az Örök lépcsőn. Egészen a Petrínig. A rácsos kapu zárva. Leülnek hát az alacsony falra.

Kedden és pénteken, valahányszor Patkanian úr örmény barátaival kocsmába jár, Tonik úr és Patkanianné elballag az Örök lépcsőn fel a petríni rácsos kapuig és ott üldögél. Amikor féltizenkettőt üt a Miklós templom órája, Miluska feláll, lesimítja ruháját és hazasiet, hogy még férje előtt hazaérjen. A kutya kissé dühösen morog, és csak miután Miluska asszony már az ágyába osont, nyugszik meg Szultán.

Egyszer azonban, Tonik és Miluska még javában egymás mellett üldögél, amikor a Szent Miklós templom órája éjfélt kongat. Kétségbeesetten ugrik fel helyéről az asszony és még azzal sem gondol, hogy ruháját lesimítsa. Az az érzése, hogy a török a hídon feléje fordult.

– Jaj, megöl az uram!

– Bolondság, – nyugtatja meg Tonik, akárcsak annak idején is – „nem bánt az már régen senkit sem.” Miluska azonban tudja, hogy megöli. Végigrohan a szűk utcákon, át a Malá Strana-i hídrészen. Ott áll a török, aki ma megfosztja életétől. Miluska megragadja a kardját, hogy eltörje – el kell törnie! A kard azonban szilárd, nem mozdul, ahogyan a török sem mozdul. Miluskában felülkerekedik a düh. Körülnéz. A híd túlsó oldalán, ahol az úttestet javították, vörös lámpás ég: hogy az éjjeli járókelők meg ne botoljanak az ott heverő utcakövekben. Miluska felkapja a legnagyobb követ, visszarohan vele és közvetlen közelről, teljes erejéből a szobor oldalához vágja.

Darabokra törve hull a török kardja a járdára. Már csak az öv, s benne a markolat, övezi továbbra is a muzulmán vastag derekát. A görbe kardnak alig egy darabkája látszik még ki a burnuszból. A kard maga a földön hever. Szilánkokban.

Izgatottan és mégis megnyugodva szalad Miluska tovább. Hazafelé.

Ugyanezen az estén Zadriades Patkanian úr a szokottnál valamivel többet ivott a kocsmában a fűszeres borból, valamivel mélyebben belecsodálkozott a feketehajú pincérnő bogárszemébe és valamivel tovább is maradt a szokottnál. Már elütötte a tizenkettőt is, amikor Patkanian felemelkedett és megpróbált belebújni a kabátjába. A feketehajü pincérnő éppen az asztalterítőt szedte le. Patkanian úr hozzálép, hogy megölelje. De a nő visszahőköl, az asztal mögé ugrik. Patkanian űr üldözi és sikerül is az egyik sarokba szorítania; mármár ráveti magát, de a nő hirtelen egy széket tol önmaga és tüzesvérű udvarlója közé. Patkanian úr hevesen nekivágódik a szék

támlájának. Egy reccsenés hallatszott, mintha egyik bordáját törte volna el. Ijedten hagyta abba a cicázást és lihegve, sajgó derékkal távozott.

A hálószobában azt kell látnia, hogy felesége még nincs otthon. Ekkor lép be Miluska. A férfi ajkára érthetetlen szavak tolulnak és még az asszonynál is sápadtabb. Feltépi kabátját, mellényét, és tébolyult lendülettel rántja ki a handzsárt…

Nem, nem a handzsárt. Csupán a markolatát. Letört a pengéje. Zadriades Patkanian úr rámered csonka fegyverére.

És arcára kiül a beletörődés kényszerű mosolya.

Brokoff szobrászművész Szent Jánost és a Valoisi Szent Félixet[74] ábrázoló szoborcsoportjai alatt, a prágai Károly-hídon, ott áll a török a kutyájával. Övében csupán kardmarkolat van. A pengéje letört. Bárki meggyőződhetik róla s egyben arról is, hogy a fenti történet hiteles.

74 A trinitárius-rend alapítói.

LENORE

Odalent nyugosznak azok, akik odafent elestek. A távoli hazában sírva és jajveszékelve várták vissza őket a lányok, hollóhajukat tépték és őrjöngve vetették hótestüket a földre. így, istenben kétkedve és istent megtagadva, várta vissza szerelmesét Lenore is, a legszebb polgárlány.[75] Frigyes király hadával vonult az ifjú a prágai csatába, s azóta nem jött róla hír, nem jött semmi válasz arra a kérdésre, amelyet Lenore, nehéz álmaiban, minden éjjelen feltett neki:

– Hűtlen vagy, Wilhelm, vagy halott?

Halott vagy, Wilhelm. Még a prágai csatában lőttek le, különben megírtad volna, hogy épségben maradtál-e. Itt fekszel azzal a tizennyolcezer ifjúval együtt, akik „pour le roi de Prusse” (Poroszország királyáért)[76] estek el, nem is beszélve arról a húszezerről, akik „pour l’impératrice de l’Autriche” (Ausztria császárnőjéért) hulltak itt földre. Itt földeltek el téged is, Wilhelm, együtt a többi Wilhelmmel.[77]

*

Egyenest ebből a tömegsírból, Sterbohol mellől érkezik Wilhelm – amikor már király és császárné belefáradt a hosszú viszályba és békére hajlott kemény szívük – lóháton kedvesének ajtaja elé.

– Csak éjféltájban nyergelünk – mentegeti magát e szokatlan időben tett látogatásért, s hozzáteszi:

– Messzi cseh földről jöttem.

Oda is vezet vissza az út, immár Lenoréval a nyergében. Prága felé vágtatnak, forgószélben, holdfényes éjszakában, susogó falevelek között, tájtékzó fekete paripán. Prága felé, Wilhelm szállására; ott várja őket a nászi ágy. Kísértetek halotti menete húz el mellettük, el kell haladniuk a vesztőhely kerékbetört bűnözői előtt, fogynak a mérföldek. Még vágtatnak, amikor a szellem járás órája véget ér. Már szól az első kakasszó, mire új otthonukba érnek, Chvaly és Pocernice falvai között, s a paraszti udvarok kakasai továbbharsogják az ébresztőt.

A vékony lovaglópálca egyetlen ütésére csikorogva tárulnak fel a rácsos vaskapu szárnyai. A holdfényben körös-körül sírkövek fehérlenek.

---

75 Lefordíthatatlan szójáték: a „das schönste Bürgerkind” jelentése egyrészt: a legszebb polgárleány, másrészt: Bürger legszebb gyermeke, azaz Gottfried August Bürgeré (1747 — 1784), a „Lenore” c. ballada költőjéé. (A ford.)

76 Célzás a francia szólásmondásra: *„Travailler pour le roi de Prusse*” — Ingyen dolgozni, hasztalanul fáradozni.

77 Innen a következő csillagos bekezdésig a szerző Bürger balladájának tartalmát adja.

Ez Wilhelm szállása. Leveszi köpenyét, hogy kényelembe tegye magát, s bőrzekéje úgy hull szét, mint a száraz tapló; feje meztelen koponyává válik, teste pedig csontvázzá.

És Lenore? Lenore kísérteties nyöszörgő hangokat hall a föld alól, látja, amint halott katonák szellemei körtáncot járnak a parancsnoki domb körül – és lelke elszáll testéből.

*

Ugyanezen a magaslaton állt 1757 egyik májusi napján a tábornok és távcsövébe kémlelt. Frigyes nyolcvanezer katonája állt szemben Mária Terézia százhúszezer emberével. Schwerin grófja elfordította látcsövét a két seregről és Prága felé nézett.

– Vajon megint abban a jó ágyban fogok ma éjjel aludni? – kérdezte mosolyogva szárnysegédétől. Tizenhárom évvel ezelőtt, amikor a poroszok bevonultak Prágába, Schwerin grófját a Colloredo-Mansfeld kastélyban szállásolták el és a feleségéhez intézett leveleiben nem győzte az ágyat eléggé dicsérni. Mert csak a hadak embere, aki sokfajta ágyban alszik és gyakran semmiféle ágyban sem alszik, tud igazán különbséget tenni ágy meg ágy között.

Akkor hatvanéves volt, s azóta tizenhárom háborús év telt el. És a tizenhárom szerencsétlen szám.

– Ma éjjel Browne aludt abban a jó ágyban – mormogta a porosz tábornagy s átkozta az osztrák tábornagyot, aki csapataival meg akarja akadályozni, hogy betérhessen Prága városába, a Colloredo-kastélyba (a Károly-hídnál) és a jó ágyba.

– Hát majd meglátjuk, ki alszik ma benne, ő vagy én!

És megindul a csata. Mivel az első porosz támadás az osztrák gránátosok erején megtorpan, Schwerin kitépi a zászlót a zászlóvivő kezéből, megállítja a menekülőket és elesik.

Odaát Browne tábornagy kartácsgolyót kap a lábába. Még visszaviszik a jó ágyba – amelybe ellenfele úgy vágyódott –, de már csak meghalni.

Nemcsak a két harcias öregúr halt meg a prágai csatában, meghalt még négyszer tízezer fiatal férfi is, köztük Lenore Wilhelmje. Az ő hősi haláluk nem hosszú hősi életre tette fel a koronát.

Tagjaikban a küzdelem, a haláküzdelem s a halál fáradtságával – nyomban a csata után megkezdték volna balettjüket? S azóta is járják minden este a körtáncot, akár a legénybúcsú estéjén, amelyen bajtársuk, Wilhelm, hazahozta Lenorét? Áll a tánc vajon még ma is, Sterbohol nekropolisza fölött és alatt? Kihallatszik-e nyöszörgésük a sírból s hajladoznak-e még a hold fényszóró sugarában a halott parancsnoki domb körül?

*

Krnovsky úr erről nem tud felvilágosítást adni. Krnovsky úr osztrák hadirokkant, és csehszlovák tisztviselőként, porosz fizetési pótlékért felügyel

a halott katonákra. Szolgálatát napközben látja el, éjjel alszik s így nem tudhatja, ha legénysége ily hátborzongató módon zavarja a közrendet, s esetleg még Lenoréhoz hasonló lánykák is vannak körükben. Krnovsky úron kívül pedig nem találni itt éjfél tájban más élő tanút.

Aki élőlény erre jár, az nappal jön. Nappali világosságban meglátni az árkokat és a köveket, nem kell beléjük botlani s ki lehet térni a pocsolyák elől. Falvak látszanak ide, nevük összecseng: Chvaly és Pocernice, Mecholupy és Hostivice, Kyje és Malesice; tetőik pirosak és a földek zöldje békésen csillog. Éppen olyan itt minden ma is, mint annak idején, mielőtt még a világtörténelem megtisztelte volna ezt a vidéket.

Csak éppen a hősi temető nem volt még itt az előtt a májusi nap előtt, amelyen a világtörténelem idelátogatott.

„Az ellenség – írta Frigyes király a prágai ütközetet követő napon – huszonnégyezer embert vesztett, köztük ötezer foglyot; a porosz veszteség tizennyolcezer harcosra rúg, nem számítva Schwerin tábornagyot, ki egymaga tízezer emberrel ért fel."

Kinek – ha szabad a legalázatosabban megkérdeznünk felségedet – kinek ért fel a grófi aggastyán tízezer emberrel? Kegyeskedjék felséged tízezer olyan anyát és hitvest és gyermeket mutatni nekünk, akik odaadnák legkedvesebbjüket cserébe a tábornagyért! Ismer felséged egy bizonyos Gottfried August Bürger nevű német költőt?

– Nem ismerem a német költőket!

– Ügy hát felséged bizonyára nem ismeri „Lenoré"-jét sem?

– Nem ismerhetek minden polgárleányt. Mi van vele, ama Lenoréval?

„Lenore hajnaltájt felriad nehéz álmaiból…"

Frigyes figyelmesen meghallgatja a dolgot.

– Huszonötöt arra a poétára. Nekem olyanok kellenek, akik az én érdekeimet zengik.

Frigyes, aki idáig egy hordágy fölé hajolt, most lassan megindul a kolostor-folyosó mellvédje mellett és recsegő hangon mondja:

– Hallgassa csak, mit dalolnak odalent a vitézeim! Ez különb, mint a maga „Lenoré"-jének a nyöszörgései. Ezek még keveslik is, hogy én tízezret adok közülük egyetlen tábornokért.

S valóban, odalent ezt éneklik a Seydlitz-huszárok:

„Henrik herceg jön, ott terem
S véle nyolcvanezerén.
»Egész ármádiám odaadnám érte,
Ha az én Schwerinern még élne.«
Ő szörnyű baj, a szív remeg,
Schwerint golyó ölte meg."

*

Magától értetődik, hogy a király a csatatéren csupán jelképesen van jelen: képe Krnovsky temetőőr lakószobájában lóg. A képen Frigyes az ütközet után egy nappal a brevnovi kolostor folyosóján látható, amint mélyen a felravatalozott Schwerin fölé hajol.

Magától értetődik, hogy Schwerin is csupán képletesen van itt, nem itt temették sírba, holttestét előbb beszentelésre a brevnovi kolostorba, onnan pedig Schwerinburgba vitték, a grófi családi kriptába.

Magától értetődik, hogy Frigyes és Schwerin katonái nemcsak képletesen vannak itt, hanem valóban és holtan nyugszanak sterboholi táborukban.

A nagy sírkövek és obeliszkek mégis egyedül a tábornagynak szólnak. Az első emlékművet, a tompacsúcsú kőpiramist, az ellenség fia, II. József emelte. A piramis azonban egy évszázad múlva megrepedezett, és immár nem volt méltó arra, hogy önálló emlékmű legyen; annál méltóbb, tiszteletreméltóbb lett egy új emlékmű talapzataként. Ez az újabb, ez a száz évvel fiatalabb, fekete horicei homokkőből készült szarkofág, rajta reliefarckép… A szobrász ahelyett, hogy hősiesnek állította volna be, inkább eszményíteni próbálta a képet, olyannyira, hogy a zord, harcias aggastyánt akár az ifjú Goethének is nézhetnők. Éppen elég a megtiszteltetésből – gondolná az ember. De még korántsem elég.

Egy magasra púpozott, fallal körülvett, borostyánnal benőtt dombon emelkedik a hármas számú emlékmű: szétlőtt ágyúk ércéből öntött óriásprizma, amelyet a hősi halálról alkotott csendélet díszít, porosz saspecsenyével, tölgyfalomb-főzelékkel, babér fűszerrel és ágyúgolyódinnyékkel s a legkülönbözőbb evőeszközökkel; nyelükön „F. R.” (Fridericus Rex), a király monogramja.

*

A vén porosznak szerencséje volt, hogy itt érte a halál s nem amott, az ágyban.

A vén osztrák tábornok (egyszerűen csak „vén osztrák“-nak nem nevezhetjük, ez ellen szólna a neve is, a „Browne”) szerencséje az volt, hogy csatában érte a halálos golyó. Különben a Habsburgok intézték volna el, akárcsak elődeit; miként kivégezték Russwurmot, meggyilkolták Wallensteint, a Spielbergbe zárták Trenck Ferencet és „elfűrészelték’’ Benedeket.[78] Lehetséges, hogy Browne-nal még cudarabbul bántak volna. Hiszen a prágai csatát Lotharingiai Károly herceg vesztette el, a császárnő sógora, s a császárnő sógora csak nem veszíthet csatát! Ennélfogva Browne-nak kellett elveszítenie; valóságos szerencse, hogy a csatával egyidőben életét is elvesztette.

78 Benedek Lajos osztrák hadvezért a Hradec Králové-i (königgrätzi) csata elvesztése miatt haditörvényszék elé állították; utóbb ugyan megszüntették ellene a vizsgálatot, de a szolgálattól végleg vissza kellett vonulnia.

Pedig a csatavesztés nem is volt olyan nagyon súlyos. A poroszok minden roham és ágyúzás ellenére nem tudtak behatolni Prágába; csupán Kolínig jutottak el, s ott végül is éppolyan vereséget mértek rájuk, mint amilyet ők mértek ellenfelükre Prága alatt.

Bárhogyan volt is: Browne-ra, az osztrák történelem egyetlen olyan tábornagyára, aki a csatatéren lelte halálát, a csatatéren még csak egy útszéli kereszt sem emlékszik. Pedig a csata színtere jó hosszú ideig számított osztrák földnek. A kapucinusok kicsiny, elhagyatott prágai Szt. József templomában félhomály uralkodik, s alig lehet kibetűzni az egyik háromszögletű sírkőről a nevet: Maximilian Ulysses Browne.

*

A három időtálló emlékműhöz hasonlóan egyedül Schwerint illetik a gömbakácok is, a szomorú fűzek is, a fehér nyírfák is meg a galagonyasövény és a sírt körülvevő vizesárok, amelynek vaskereszt formát adtak. De mivel ez a hősi temető már megvolt, zárt háborús terület a békés vidéken, zárt porosz terület osztrák földön, 1813-ban a tábornagyhoz osztották be a napóleoni háborúk áldozatait is, főleg akik Chlumnál estek el. Egyszerű emlékmű alatt nyugszik „kétszáznyolcvanöt porosz harcos”, egy másik alatt „várja Megváltóját Carl Aug. Ferd. von Katte, porosz kir. önkéntes vadász, szül. 1796. júl. 4., megh. 1813. okt. 5.” Élt tizenhét évet.

1866-ban Schwerin egy újabb halott regruta-szállítmányt kapott a Königgrátznél (Hradec Królové), Jicínnél és Trutnovnál elesett katonák közül. Ez rövid háború volt, s úgy tűnik fel, Poroszországnak nagyobb veszteséget okozott egy baleset, mint az akkori ütközetek. Emléktábla ad róla kőbevésett hírt:

„Két tiszt, egy zászlós és huszonnyolc katona, a prágai Laurenzibergen (a Petrínen) osztrák gránát szétszerelése közben, 1866. augusztus 25-én darabokra tépetett.”

Ez a 2 plusz 1 plusz 28 valóban szintén idetartozik a hősi ligetbe, hiszen a gránát, amely az ágyúcsőből kilőve csap le áldozatára, nem kevésbé vak, mint az, amely szétszerelés közben robban. Bajosan tudnak azonban ezek a darabokra szakadtak a Lenore-táncban résztvenni, hiszen még csontvázuk sem maradt; lelkűk – isten irgalmazzon nekik – még inkább elszállt testükből, mint azoké, akik itt fekszenek.

Valahányszor a cseh földön megvívott, Poroszország számára döntő prágai ütközet óta újabb döntő porosz ütközetet vívtak Csehország más vidékein, akik túlélték, utána mindig eljöttek – hurrá, hurrá, hopphopphopp –, hogy a sírdombok láttán örvendezhessenek, amiért ők épségben maradtak. Az 1866-os hadjárat befejezése után ellátogatott ide Frigyes Károly porosz herceg és Albrecht porosz herceg, utóbbi a szárnysegédével, aki egy néhai osztrák tábornagy cseh nevét viselte, „von Radetzky”-nek hívták. Később bejegyezte nevét a vendégkönyvbe egy Beneckendorf-Hindenburg is, „szolgálatonkívüli

őrnagy, a Szt. János lovagrend tagja, és fia”: Az atyai kettőspont után fiának aláírása húzódik, öntelt, óriási aláírás, ferdén át az egész oldalon: „Paul von Beneckendorf-Hindenburg, a 3-ik gyalog-gárdaezred alhadnagya, részt vett az 1866-os trautenaui, königinhofi és königgrätzi ütközetekben. 1866. augusztus 24.”

Szerényebben írták be nevüket a történészek (T. Carlyle, September 14th, 1855), kevésbé szerényen a poroszok és más militaristák, valamint a Schwerin grófi család tagjai. Nagynémet egyesületek itt „a szláv világban a német hősi föld levegőjét érzik”, s ezt az érzést sokszoros éljennel és még több felkiáltójellel emelik ki.

Egy névtelen látogató, aki feltehetően sokáig lapozgátta e könyvet s végigolvasta a sok porosz nemesi címet, a sok katonai rangot és a látogatásokat feltüntető sok évszámot, ezt az egyszerű megállapítást fűzi mindezekhez: „Mindig eljöttek ide és mindig el is kellett takarodniok.”

STIEBER MIKULOVBAN ÉS VERSAILLES-BAN

Marx Károly, *Leleplezések a kölni kommunistaperről* című művében[79] újabb Jénát jósolt[80] a porosz királyságnak és a porosz junker kormánynak, amely egy Stieber szolgálataira szorult. „Jéna, ez az utolsó szó egy olyan kormány számára, amelynek fennmaradásához ilyen eszközökre, s egy olyan társadalom számára, amelynek védelmére ilyen kormányra van szüksége: Jéna!”

És amikor 1875-ben Marx utószót írt a pert bíráló mesterművéhez, az utószót is e jóslat megismétlésével zárta, mitsem törődve azzal, hogy azóta Poroszország Königgrätznél uralmi helyzetet vívott ki magának, hogy azóta Versailles-ban kimondták az „örökös” német császárságot[81] és hogy egy újabb Jéna örök időkre lehetetlennek tűnt.

Az 1866.[82] és az 1871.[83] évi békekötésnél jelen volt dr. Stieber is, a belső ellenség legyőzője a külső ellenség legyőzői között. Stieber a politikai rendőrség hatalmát képviselte az új porosz-német birodalomban. Azóta emelkedett ebbe a tekintélyes és méltóságteljes állásba, amióta IV. Frigyes Vilmos, a rendőrügynökök felséges atyja, személyesen nyerte meg őt a szakma számára, amely még a királyi megbízó szerint sem „sorolható a tisztes szakmák” közé.

És ebben a szakmában olyan sikereket ért el, hogy Marx rábizonyíthatott egy csomó hazugságot, hamis tanúvallomást, renegátságot, hamis esküvéseket, csalásokat, besúgásokat, sőt még a betöréses lopásra és okmányhamisításra való felbujtást is.

Ez az ember tehát, ez az ily módon leleplezett, ez a demokraták és szocialisták által egyaránt úgy jellemzett ember, mint aki még a gazemberek között is a legnagyobb gazember, 1866-ban és 1871-ben jelen van a győzelmi tárgyalásoknál. Hiszen ő verte le a kommunistákat és ha valahol még fel mernék ütni a fejüket, a szocialistaellenes törvény[84] hamarosan eltörli utolsó nyomukat is a föld színéről.

---

79 Megjelent 1853-ban.

80 Poroszország a Napóleonnal szemben 1806. okt. 14-én Jénánál szenvedett vereségével elvesztette hatalmi állását és függetlenségét.

81 A német-francia háború idején 1871. jan. 18-án.

82 Békekötés Poroszország és Ausztria között 1866. júl. 26-án Mikulov (Nikolsburg) városában.

83 Ideiglenes békekötés Versailles-ban 1871. febr. 26-án (végleges megerősítése a Majna-menti Frankfurtban, 1871. május 10-én történt).

84 A német szociáldemokrácia ellen 1878. okt. 21-én hozott kivételes törvény. 1890-ig maradt érvényben.

Marx dr. ugyan vitairatában arról beszélt, hogy legkésőbb ötven éven belül beérnek az eszmék – de hát világos, hogy mindez csak ostoba fecsegés, üres jósolgatás! Ki is emlékszik majd ötven év múlva a német császárságban arra, hogy valaha szocialisták is léteztek, működött egy Kommunisták Szövetsége is, nem is beszélve valami dr. Marx Károlyról!

A királynak és a junkereknek éppen az ilyesfajta „demagóg írások" elleni dühe juttatta dr. Stiebert a legmagasabb állásokba, habár üzelmei miatt olykor-olykor ugyancsak felhúzták nemesvonalú orrukat. Amíg csupán azért fosztott meg egyes személyeket jogellenesen a szabadságuktól, hogy porosz hercegek erotikus botrányait segítsen elleplezni, addig ez a felsőbbség urai részéről csakis helyesléssel találkozhatott. De amikor már gazdag polgárok kedvéért is megtette, hogy egyszerűen letartóztatta a nekik kényelmetlen embereket, s minekután a sajtó, sőt már az államügyészség is tiltakozott e módszerek ellen, akkor a kormány is megsokallta a dolgot: 1860. május 13-án lakásán letartóztatták Stiebert, a bűnügyi rendőrség aktív főnökét – családi körben vacsoráját fogyasztotta éppen – és a városi börtönbe vitték.

Az ellene emelt vád: törvénytelen kényszer alkalmazása. Vysoky női szabót, aki szövet-maradékokból varrt ruhákat adott el, Stieber arra kényszerítette, hogy fizessen ezer tallér kártérítést Gerson divatárukereskedőnek, helyezzen kétezer tallér zálogot letétbe és vonja vissza Gerson elleni feljelentését; Goldberg járadékost és Fürstenberg istállómestert Stieber arra kényszerítette, hogy vonják vissza a Schragow és Tsa bankházhoz benyújtott négyezernégyszáz tallérról szóló követelésüket; hasonló nyomást gyakorolt Wagner küldöncre is, azzal az indokolással, hogy Wagner háromszázhetvenöt tallért vett át Wallner színigazgatótól a Blumenstrasséról a színházépületig vezető fedett folyosó építésére, de a pénzt nem használta fel azonnal. Stieber fogsága azonban nem tartott sokáig. Felmentették, s ellenfeleit, köztük Simon porosz igazságügyminisztert és Starck főállamügyészt nyugdíjazták.

A gyermekgyilkossággal kapcsolatban is szerencséje volt. Dr. Eichhoff, a tekintélyes író, szenzációs cikket helyezett el a *Hamburger Reformban* arról, hogy Stieber huszonegy gyermekének egyikét egy hivatásos orgazdánál helyezte el, hogy az a gyermeket éheztesse ki és így ölje meg. (A gyerekek kétharmad része feltűnően fiatal korban pusztult el.) Stieber nem pereli be dr. Eichhoffot, de az államügyész maga hivatalból emel vádat, hiszen a cikk egy porosz tisztviselő hivatali becsületét sérti; a tárgyaláson egy sereg rendőrtisztviselőt vonultatnak fel, akik természetesen azt tanúsítják, hogy a gyermek természetes halállal halt meg; dr. Eichhoffot pedig elítélik.

Stiebert mégiscsak felmentik rendőrfőnöki tisztje alól. A berlini orosz nagykövetségen teljesít rendőri szolgálatot, amíg a Bismarck gróf elleni Blind-féle merénylet (1866. május 6.) után Marianské Lázneból Berlinbe rendelik és egy újfajta politikai-tábori rendőrség megszervezésével bízzák meg.

Június végén Stieber, a frissen kinevezett politikai-tábori rendőrfőnök, a csehországi hadszíntérre utazik, ugyanazon a vonaton megy I. Vilmos, Károly porosz királyi herceg és a szőkébb berlini vezérkar is. Stieber felel a király és Bismarck személyes biztonságáért a hadjárat alatt. Az eseményekről szóló magánlevelezése birtokunkban van. E levelekből is kitűnik, milyen hiú kis emberke volt a világtörténelmi eseményeknek ez a szemtanúja; mennyire nem képes ez a rendőrfőnökké feltört vizesnyolcas az eredetét letagadni. Kizárólag a külsőséges semmiségekkel törődik és a való helyzetet teljesen helytelenül ítéli meg. Liberecben, ahová a főhadiszállás 1866. június 30-án települ át, éli meg Stieber az első kalandot, el is dicsekszik vele: mivel a poroszok térítés nélkül elkoboztak minden vasanyagot, a lakatosműhelyek bezártak és a kovácslegények elfutottak, nem találni hirtelenében senkit, aki Stieber díszhintájára féksarut szerelne fel – Stieber rövid úton két kovácsmestert jelöl ki túszul és már-már letartóztatja a polgármestert is, amíg végre egy bognár felszereli a féksarut. Stieber nagyon büszke erre a sikerére.

Liberecből a főhadiszállás Jicínbe települ, onnan pedig július 3-án, amikor a königgrätzi döntő győzelem híre megérkezik, Horicébe. Hogy Stieber valóban kikocsizott volna a csatamezőre, ahol a halottak és sebesültek ezrei feküdtek még szerteszét, ezt kétségbe kell vonnunk, hiszen ő maga állítja. Azon az emlékezetes tényen kívül, hogy ő – tizennégy, idegenben, idő előtt elpusztult gyermek atyja! – merő nagylelkűségből két üveg bort ajándékozott vadidegen embereknek, nincs semmi mondanivalója egy politikai fordulatnak erről a kegyetlen színteréről.

Ezzel szemben így ír: „A király és Bismarck gróf az előző este tábori konyha nélkül nyomultak előre…! A főhadiszállásnak a szabad ég alatt kellett táboroznia. Végül persze feltörtük a házakat, hogy elszállásolhassunk. Én egy korábbi fogadót nyittattam fel, odahozattam a konyhánkat és kávét főztem a biliárdasztalon. De nyomban ezután katonaorvosok hatoltak be a felnyitott házba és telerakták sebesültekkel. Azon a biliárdasztalon, ahol kávét főztem, tíz perccel később hat tisztet, négy poroszt és két osztrákot amputáltak. Előkelő ifjak!

– Egy gyerekképű osztrák zászlósnak mind a két lábát levágták. Nyomban elmúlt minden étvágyam. Az orvosok azt mondták, hogy betegeik fele menthetetlenül meghal, mert mindenben hiány van, különösen jégben, pedig az volna a legfontosabb. Ezután egy másik házat törettem fel, beszállásoltam magam, aludni próbáltam egy öreg karosszékben, de alig negyedóra múltán már hörgő sebesültek között feküdtem. Ismét tovább mentem és felnyittattam egy harmadik házat is, ahonnan egy öreg, reszkető, piszkos cseh asszony bújt elő… Délben, tizenegy óra tájban (a csata utáni napon) Bismarck gróf megjelent a piacon. Nem mulaszthattam el, hogy oda ne rohanjak, meg ne ragadjam a kezét és örömömet ne nyilvánítsam afelett, hogy

épségben túlélte a napot. Nagyon kedves volt hozzám s mondhatom meghatottnak látszott. Nyomban ezután Ujest (Ojezd) herceggel találkoztam össze. Kenyeret kértem tőle szekerész katonáim számára. Mentegetőzött, hogy ő maga sem evett még egy falatot sem.

– Akkor hát én vendégelem meg – válaszoltam neki – fenségedet, az ország leggazdagabb emberét. Ihatik nálam fenséged egy csésze feketekávét.

Ebből is látható, milyenek az itteni állapotok.

Nyomban ezután Károly herceg jött velem szembe az utcán. Könnyes szemmel nyújtott kezet és elmesélte az egész tegnapi ütközetet. A gárda rettenetes veszteségeket szenvedett, különösen az 1. gárdaezred. Az egyik zászlóaj minden tisztjét elvesztette, úgyhogy végül egy őrmester vezette a zászlóaljat. A beszélgetés közben a herceg félrefordult és keserűen sírt. A herceg jó egy órát beszélgetett velem és nekem külön elmagyarázott mindent. Jelen volt a berlini Hiltl úr is, aki haditudósítóként van itt. Mert itt aztán megszűnik minden rendi különbség.”

A főhadiszállás Pardubicén és Vysoké Mýton át Morvaországba vonul, Svitavában és Cerná-Horában éjjeleznek és július 12-én Brünnben (Brnóban) szállásolják be magukat.

„Én azonnal a tanácsházára mentem és követeltem a rendőrigazgatás, a posta és a távíróhivatal átadását. Óhajomnak nagyon barátságosan tettek eleget. Délután a magisztrátus ülésezett, én díszegyenruhában jelentem meg és elfoglaltam hivatalomat. A király és udvartartása csak este érkezett ide és engem ért a megtiszteltetés, hogy Őfelségét a magisztrátussal és a magas papi méltóságokkal együtt a város határában üdvözölhessem. Szállásom most egy igen előkelő fogadóban van, teljes ingyenes ellátással. Egy hintó és két rendőrszolga áll rendelkezésemre és ha kikocsizom, két porosz csendőr lovagol az élen, egy osztrák rendőr ül a bakon, szóval nem játszom itt jelentéktelen szerepet. Az itteni lapok közül ötöt betiltottam, négy továbbra is megjelenik, persze cenzúrázom őket.”

A következő napon (július 13.) Stieber a következőket írja feleségének: „Ha jelentős is az az állás, amelyet itt betöltők, mégsem alszom rózsaszirmokon. Túlságosan nagy a feljebbvalók száma és a magasabb rangú tisztekkel nagyon nehéz az érintkezés. Úgy látom, Bismarck úrnak *is* nagyon nehéz a helyzete a magasrangú katonák között.”

Július 17-én, délután, Mikulovba (Nikolsburgba) helyezik a főhadiszállást. „Nikolsburg – írja Stieber július 19-én a feleségének – Mensdorff osztrák külügyminiszter szép birtoka, azé az emberé, aki e háború okozója volt. Amikor Bismarck gróf tegnap ideérkezett, így szólt hozzám:

– Az én Schönhausenom szerény kis házikó ehhez a fejedelmi lakhoz képest. Mégiscsak jobb, hogy én alszom Mensdorff úrnál, s nem pedig ő énnálam Schönhausenban.”

Jellemző, hogyan írja le Stieber a Poroszország és Ausztria közötti előzetes tárgyalásokat: mindig részt vett bennük, mindent láthatott volna és mégsem látott semmit.

„A hatalmas kiterjedésű nikolsburgi kastély titkos folyosóin járkálok. E kastélyban lakott az austerlitzi csata után[85] I. Napóleon. Nagyon érdekes, valahányszor egy-egy osztrák, olasz, francia vagy porosz diplomata jelenik meg a színen és én arcvonásaikat tanulmányozhatom. Közben nyugodt fényű meteor módjára néha feltűnik királyunk is meg Károly herceg, Bismarck gróf és Roon úr. Tegnapelőtt este éppen a kastély bejáratánál volt dolgom, amikor két eléggé silány batár és egy 382. számú bécsi konflis érkezett a ház elé. A béketárgyaláson résztvevő négy osztrák megbízottat hozták: Degenfeld gróf hadügyminisztert, Károlyi gróf berlini[86] osztrák nagykövetet, s Brönner és Kufstein követségi tanácsosokat. Az urakat én magam kísértem a kastély kertjén át. Nagy történelmi pillanat volt, amely Európa térképét jelentősen módosítani fogja, amikor a büszke Lotharingiai háznak, Ausztria császárának követei megjelentek az egykori hűbéres, a nürnbergi várgróf küszöbén, hogy békéért esedezzenek és könyörögve kérjék, kíméljük meg Bécs városát, azt a várost, ahol a Hohenzollern grófoknak[87] egykoron a császár udvarában kellett szolgálniuk. És mindez, ráadásul, az osztrák birodalmi külügyminiszter elfoglalt kastélyában játszódott le. A király a követeket csak másnap fogadta, Bismarck úr azonban még aznap este bizalmas négyszemközti beszélgetést folytatott Károlyi gróffal – aki korábban Berlinben olyan fennhéjázóan viselkedett vele szemben – egy korsó sör mellett, amit az egyik irodai altiszt, aki velem együtt jött le a kastélyból, olyan agyag-korsóban hozott fel, amilyet én elibém a szobalány még mosdóvízzel sem állíthatna.

Csodálatos, hogy az ilyen nagy történelmi pillanatok a valóságban milyen igénytelen formák között mennek végbe! Bismarck különben sokkal messzebbmenő követeléseket támaszt, mint maga a király, aki, úgy tűnik fel, nem tud teljesen érvényt szerezni akaratának, s mint hallom, még a trónörökös is Bismarck gróf oldalán áll.”

Július 25-én Stieber (akinek sejtelme sincs róla, hogy Bismarck éppenséggel nem a „messzebbmenő követelések”, hanem egy annexiók és hadisarc nélkül kötendő béke híve) azt hiszi, hogy a tárgyalások már-már hajótörést szenvednek. „Bismarck nagyon határozottan képviseli hazája érdekeit, a lehető legelőnyösebb békét akarja elérni Poroszország számára, és véleménye még mindig nem egyezik az udvari pártéval. Poroszország igazán

85 1806. dec. 2.

86 Károlyi Alajos 1860-tól 1878-ig Berlinben követ majd nagykövet.

87 A Hohenzollern porosz uralkodóház ősei a középkorban a császár hűbéreseiként Nürnberg várgrófjai voltak.

emlékművet állíthat ennek a nagy embernek. Ha Bismarckon múlnék, már régen Bécsben lennénk.” Utóirat: „Az imént hívattak a kastélyba, lehetségesnek tartják a háború folytatását is – az ördög sem ismeri ki magát. – Feltételezem von Bismarck úrról, hogy felborítja az egész békét, ha nincs megelégedve a feltételekkel. Olaszország még nem adta beleegyezését.”

Hogy a király ellen tervezett merényletekről szóló hírek – amelyek alapján Stieber érdemeket szerezhetett magának biztonsági intézkedéseivel. – honnan erednek, az sem magánleveleiből, sem az iratokból nem derül ki, de még ha szó is esnék bennük erről, az sem volna hiteles bizonyíték.
A csehországi németeknek nemzeti szempontból nem volt okuk rá, hogy a poroszok ellen fellépjenek, a cseheknek pedig meglehetősen mindegy lehetett, hogy országukban a bécsi vagy a berlini német arisztokraták és tisztek uraskodnak-e.

Versailles-ból, ahol Stieber öt évvel később, Párizs ostroma alatt újra rendőrfőnöki tisztet tölt be és könyörtelenül kemény kézzel bánik az elkeseredett lakossággal, már súlyosabb esetekről is tudósít leveleiben. Házkutatásokról, túszok kijelöléséről és letartóztatásáról, az áldozatok agyonlövetéséről. Amikor Jules Favre[88] Bismarckhoz jön, Stiebernél kénytelen megszállni, anélkül, hogy közölnék vele vendéglátójának foglalkozását, s az előzetes békeszerződés szövegét olyan ember tollával írják, akit még egy rendőrfőnök (Hinckeldey) is Németország legnagyobb csirkefogójának nevezett – Stieber tollával.

Stieber a császár koronázásakor is jelentékeny szerepet játszott: „Az udvari és a katonai párt elég hűvösen viselkedett – írja –, én a polgári lakosságot és a német népet képviseltem. Csodálatos idők!”

Valóban csodálatos idők, amikor egy rendőrspicli képviseli „a polgári lakosságot és a német népet!”

Nem is csoda, hogy ötven évvel később már összeomlott az a birodalom, amelyet ilyen emberek tartottak keresztvíz alá.

„Jéna” bekövetkezett. És életre kelt a Kommunisták Szövetsége is, új formában, de a régi szellemben, Marx szellemében.

88 Francia külügyminiszter.

EGY ASSZONY, AKI HUGO SCHENKRE VÁR

– Ugyan már – szólt valaki (a társaság bűnesetekről beszélgetett éppen) –, ha igaz, hogy a bűnözők ostoba emberek, mivel magyarázható mégis, hogy bűncselekményeiket jól tervelik ki és sikeresen hajtják végre?

– Mert áldozataik még ostobábbak.

– Ez igaz – bólintott Hj-né. – Maga ugye ismeri a szobalányomat?

– Az öreg Klárát?

– Igen, az öreg Klárát. A múlt hónapban töltötte be a hatvanadik évét. Nemrégiben meggyónta nekem szerelmi bánatát. Fiatal korában Hannoverben egy bécsi hölgy gyerekeit pesztrálta, nyaralni pedig Vöslauba[89] utazott a család. Klára ott megismerkedett egy férfival és el is jegyezte magát vele. Hannoverbe visszatérve, beszerezte iratait és felvette megtakarított pénzét, hogy Bécsbe utazzék, az esküvőjére. A vőlegény már nagyon sürgette. Azt állította magáról, hogy mérnök, de célzott arra is, hogy valójában herceg, Wipolinski herceg…

– Nem Winipolski? – szakítottam félbe.

– De, Winipolski, magának van igaza. Ismeri ezt a nevet? Ki ez a Winipolski herceg?

– Kérem, mesélje tovább.

– Ha ismeri ezt a nevet, akkor talán mégsem olyan valószínűtlen ez az egész história, mint amilyennek én hittem. Én elképzelhetetlennek tartottam, hogy az orosz cár gyilkosokat küldjön a nyomába, de ha maga ismeri a nevét, akkor talán mégiscsak van a dologban valami. – H-nét kissé megzavarta a közbeszólásom. – Én szilárdan meg voltam győződve, hogy Klára valami házasságszédelgő karmaiba került…

– Hogyan történt az eset?

– Tehát, Klára poste restante írt neki Bécsbe, hogy érkezik. A férfi nem várta az állomáson. Klára szállodába ment, ha jól emlékszem „Az arany pókhoz” címzett szállodába, mert a férfi egyszer említette, hogy majd ott laknak. Érdeklődött a postahivatalban, átvették-e már a leveleit, de azok még ott voltak. Gondolta, vőlegénye vagy beteg vagy elutazott valahová. Néhány napig a szállodában maradt, aztán vonatra ült és visszatért Hannoverbe. Várta, hogy üzenetet kap, tulajdonképpen várja még ma is, hogy a herceg érte jön, s belőle hercegné lesz, mert ilyeneket írt neki az a férfi.

– Láthatnám azokat a leveleket?

– Nem hinném, hogy Klára kiadja a kezéből. A jegygyűrűjével és néhány szál fonnyadt virággal együtt ereklyeként őrzi őket egy dobozban.

---

89 Nyaralóhely Bécs közelében.

– Esetleg azt lehetne neki mondani, hogy ön ismer egy grafológust, aki a kézírásból meg tudja állapítani, él-e még az illető, visszajön-e valaha, vagy valami ehhez hasonlót. Sértetlenül visszakapja a leveleket.

– Megpróbálhatom. De árulja el, miért érdekli.

– Ha majd láttam a leveleket, elmondom.

*

Klára ugyan nem volt hajlandó kincseit kiadni a kezéből vagy akár csak meg is mutatni, H-né azonban nem tudott ellenállni egy szenvedélyes rendőri riporter sürgető kérésének és meghívta teára vasárnap délutánra, amikor Klárának kimenője volt.

1883. július 25-e és december vége között keltek a levélkék, összesen hat darab. Egy vagy kétszeri találkozás, öt rövid levél meg egy levelezőlap, két rózsa s egy fehér zafírköves gyűrű elegendő volt ahhoz, hogy Klára kisasszony negyven éven át hittel, reménnyel és szeretettel várja vissza jegyesét és várja még ma is. Többre nem volt semmi szükség, s a férfinak nem is igen lett volna ideje a gyakoribb levélváltásra – alapos munkát végzett az alatt a hat hónap alatt.

A feladó, aki „Hermann Siegel, mérnök”-ként tüntette fel magát s a név alatt megadta a postacímét is: „H. K. S., Bécs, Nyugati pályaudvar, poste restante”, nem más, – miként azt „Winipolski herceg” nevének említésekor már tudtam – mint Hugo Schenk, a cselédlányok gyilkosa. És abban az időben, amikor a fiatal hannoveri pesztonka megismerte és megszerette, olyan tettekkel dicsekedhetett éppen, amelyeknél bestiálisabbat alig ismer a bűnügyi krónika. A perről szóló régi hírlaptudósításokból napra meg lehet állapítani, mikor ismerkedett meg Klárával, sokkal pontosabban, mint ahogy Klára maga emlékszik rá, s azt is elmesélhetnénk Klárának, mivel foglalkozott a tartózkodó modorú, előkelő úr jegyességük ideje alatt.

Mit keresett Schenk Vöslauban? Nem sokkal azután járt ott, hogy egy Josefine Timal nevű cselédlánnyal Weiskirchenbe utazott és onnan Kari Schlossareck, a hétpróbás cinkostárs kíséretében Zernodinba ment vele. Az erdőben egy mély tó, a „Gevatterloch” közelében, letelepedtek; Schenk kloraldehiddel[90] kevert borral kínálta a leányt, Schlossareck ezalatt kissé távolabb egy nagy követ keresett. A két férfi megkötözte a lányt és a „Gevatterloch”-hoz hurcolták. Miután magukhoz vették ékszereit és takarékkönyvét, testére erősítették a követ és a lányt letaszították a lejtőn, bele a „Gevatterloch” vizébe. „Micsoda szemmel nézett ránk, – szólt mesteréhez Schlossareck, aki egyébként minden gondolkozás nélkül készséges és érzéktelen bűnsegéde volt Schenknek – lelkemre, amíg élek, nem fogom elfelejteni.”

90 Kábítószer.

Ez az eset Schenk működésének arra a szakaszára esik, amikor már felismerte, hogy alapos munkát kell végeznie, vagyis nem elég az áldozatot kirabolni, hanem meg is kell azt ölni, sőt még azokat az embereket is el kell tenni láb alól, akik adatokat szolgáltathatnának a rendőrségnek a tett felderítéséhez. A meggyilkolt Josefine Timal esetében ideszámított például a nagynénje, Katharina Timal kisasszony is Ceské Budejovicéből. Két okból is tanácsos volt őt eltávolítani az élők sorából: egyrészt, mert Katharina Timal buzgón érdeklődött unokahúga sorsa felől, s így fennforgott a veszély, hogy nyomozni kezd az eltűnt leány után; másrészt, mert pénze is volt.

Schenk elhatározta, hogy „unokahúga nevében" meghívja, költözzék hozzá, a pöchlarni tanyára. Mivel azonban Katharina címét nem ismerte, Vöslauba utazott, hogy Josefine nővérétől megtudakolja a Katharina néni pontos címét.

Ezt sikerült gyorsan elintéznie, s még arra is maradt ideje, hogy az utcán leszólítson egy fiatal hannoveri pesztonkát, örök szerelmet és hűséget esküdjék neki, szívét és kezét kérje, s a boldogító igent hallva, felfedje előtte élete titkát, hogy ő valójában Winipolski herceg és lengyel hazafias propaganda miatt maga a cár üldözi; megtudakolja továbbá a leány takarékbetétjének nagyságát, kitűzze a Bécsben tartandó esküvő időpontját és a leányt szigorú titoktartásra bírja. Mindezt oly ügyesen, hogy a lánynak sem akkoriban, sem az azóta eltelt négy évtized folyamán eszébe sem jutott tüzetesebben átgondolni, mi célt is szolgálhatott a vallomások és esküdözések e feltűnő nagy bősége.

Hogy már az első alkalommal a lánynak ajándékozta-e azt a két rózsát s a fehér zafírköves gyűrűt (vajon melyik áldozatáról szedhette le?) vagy hogy járt-e Vöslauban még egyszer látogatóban, azt nem tudjuk.

A bírósági iratokban csupán annyi áll, hogy az eljegyzett férfiú törvényes neje, a mit sem sejtő Wanda asszony, akit férje Prágában hagyott, kétségbeesve utazott Bécsbe, hogy férjét visszahódítsa; dolgavégezetlenül kellett azonban visszatérnie, s végül is nevelőnőként helyezkedett el Zatecben, egy komlókereskedő házában.

Bécsbe érkezett Katharina Timal is Budejovicéből, újházas unokahúgának meghívására. Új unokaöccse, Hermann Siegel, a pályaudvaron várta és július 21-én Krumm-Nussbaumba utazott vele. Éjjel értek a „birtok" közelébe, amikor a Duna partján elébük lépett Schlossareck, Karl Schenkkel, Hugo testvérével: „Nincs szükségük révészre?" Hugo igenlőleg felelt – ez volt a megbeszélt jel –: s abban a szempillantásban rá is rontottak Katharina nénire, Karl Schenk elölről, Schlossareck hátulról, s fojtogatni kezdték. Mivel kétségbeesetten védekezett, Hugo Schenk egy disznóölő késsel átvágta a nyakát és torkát. A haldoklóról a gyilkosok leszedték az ékszert, elvették 1200 forint 60 krajcárra szóló takarékkönyvét, követ kötöttek a derekára és a vízbe lökték.

A rákövetkező napon Hugo Schenk kiváltotta Bécsben a takarékbetétet, és Emilie Höchstmannal, egy jómódú polgárlánnyal, akit már régen üldözött szerelmével, kirándult Melkre; ott végre kívánsága szerint alakult a helyzet.

Ezen a napon fényesen kiöltözött a mi Kláránk is Vöslauban; várta szerelmesét. De az nem jött, csak az alábbi levelet írta – közvetlenül Katharina Timal meggyilkolása után – a leánynak:

„Wien, 1883. július 25.

Tisztelt Kisasszony!

Nyugtázom 22-én kelt b. sorait és nagyon sajnálom, hogy vasárnap nem jöhettem, mivel levele túl későn érkezett.

Az én szívem vágya is az lett. volna, hogy a vasárnapot Kegyeddel együtt, vidéken töltsem, de levelét csupán tegnap kaptam meg. Ma már sajnos késő, mivel feltételezem, hogy a közeli napokban H.-be utaznak vissza. Szívesen elvártam volna Bécsben, de ma este Magyarországra utazom, favásárlás végett, ami egy vagy két hetet vesz igénybe.

Szerencsés utat, tisztelt Kisasszony, biztosan remélem, hogy hazájában sem fog megfeledkezni azokról az ígéretekről, amelyeket egymásnak tettünk és amelyekhez én teljes szívből tartom magam.

Maradok szívbéli üdvözlettel

Siegel mérnök."

A levelet, miként a többit is, fehér papírra, kiírt kézírással és gördülékeny stílusban írta; Schenk egy járásbíró iskolázott fia volt, alig harmincnégy éves létére már világlátott ember. A következő levelet már Hannoverbe írja Klárának, egy újabb szörnyű gyilkosság után, amelyet ezúttal egyedül hajtott végre. 1883. augusztus 5-én Lilienfeldbe utazott egy Therese Ketterl nevű, rendkívül szép kis szobalánnyal, elcsalta egy elhagyatott hegyszakadékhoz s ott agyonlőtte. A bíróság előtt ugyan azt vallotta, hogy csak megmutatta a leánynak a töltetlen revolvert; később, észrevétlenül golyót csúsztatott belé és rávette a leányt, hogy – „tréfából" – emelje a fejéhez és nyomja meg a ravaszt… A holttestet Hugo Schenk tökéletesen kifosztotta, még a ruhát és fehérneműt is lehúzta róla, majd a hullát a folyóba süllyesztette. Három nappal később így ír Hannoverbe Klárának:

„Wien, 1883. augusztus 8.

Tisztelt Kisasszony!

Közlöm Kegyeddel, hogy visszatértem üzleti utániról, sok izgalomban volt részem, de végül is, azt hiszem, mindent sikerült megfelelően elintéznem, jövőnk így most biztatóbbnak tűnik fel. Megkaptam mindkét b. levelét, s gondolhatja, mennyire örültem.

Én tökéletesen megbízom Kegyedben, miként Kegyed is tökéletesen megbízhat bennem. Az élet sok nehéz pillanattal jár, de a türelem és bátorság mindent legyőz. S két *hűséges* szív egyesülése ellen még a gyűlölet és a rosszindulat sem tehet semmit.

Azt tanácsolnám Kegyednek, küldesse meg magának b. szüleitől a szükséges iratokat s tartson készenlétben minden egyebet is. Hamarosan értesítem, mit határoztam kettőnk további sorsát illetően és hiszem, hogy a boldogságunk teljes lesz.

Sokszor és őszinte szívbőT köszönti

Hermann S.”

Ezzel a levéllel újabb áldozatot próbál biztosítani magának. Ez annál inkább is figyelemre méltó, mivel az utolsó zsákmány – amelyen ezúttal sem testvérével, sem pedig Schlossareckkel nem kellett osztozkodnia – igen jelentős volt, Schenk egy ideig pihenőt is engedélyezhetett volna magának. Hiszen hozzájutott Therese Ketterl 813 forintos, valamint 364 forint 58 krajcáros bankbetétjéhez, azonkívül a leány értékpapírjaiért a „Merkur” pénzváltónál 1400 forintot kapott és a hulláról értékes ékszereket is rabolt.

Emilie Höchstmann-nal, akit a leánygyilkos úgy látszik mégiscsak szeretett, Steinbe utazik – miután előzőleg még kioktatta a következő áldozatnak kiszemelt Klárát, hogy az élet sok nehéz pillanattal jár, de a türelem és bátorság mindent legyőz stb., stb. Emilie Höchstmann sógorának a halott Ketterl pénzéből virágüzletet rendez be Stettinben, a mézeshetek utolsó napjait Bécsben töltik – Bécsben, ahol immár falragaszok adnak hírt Therese Ketterl eltűnéséről és felmerül a rablógyilkosság gyanúja.

Lehetséges, hogy Schenk most már maga is szeretne szünetet tartani, de Klára ostromolja szerelmes leveleivel, sürgeti boldogságát. Nem válaszol. Amikor Klára bejelenti, hogy szeptember 1-én Bécsbe utazik, leinti. Levelezőlapot ír csupán, megteszi az is:

„Wien, 1883. augusztus 25.

Tisztelt Kisasszony!

Távirati hívásra kénytelen vagyok bizonyos időre ismét elutazni s ennélfogva kérnem kell, halassza el útját, amíg visszaérkezésemről, remélhetőleg minél előbb, értesíthetem.

Maradok sok üdvözlettel

Hermann S.”

Hermann S. új vállalkozásokba kezd. Josefine Edert, a komornát meg sem kell gyilkolnia; a leány akaratnélküli eszközévé lesz, minden külső erőszak alkalmazása nélkül kiszolgáltatja Schenknek megtakarított pénzét, sőt, meglopja úrnőjét, Malfatti bárónőt, hogy ennek ékszereit vőlegényének adhassa. Kiszemelt magának Schenk egy másik szobalányt, Ferenczy Rózát is, a lánynak 800 forintja van, de elvesztette a betétkönyvét, s előbb még el kell intéztetni vele a könyvecske hivatalos érvénytelenítését, csak azután gyilkolhatja meg. Közben a pénzhiányban szenvedő Schlossareck – hiszen a részesedése mindig csekély volt, és Therese Ketterl kincséből semmit sem kapott – újabb tettekre buzdítja cinkostársát. Schenk ír is néhány menyasszonyának – a bíróság később megállapította, hogy nyolc is volt

tartalékban –, szorosabbra fűzi a meglazult kapcsolatokat is. Kláránk ezt a levelet kapja:

„Wien, 1883; október 12.

Tisztelt Klára Kisasszony!

Örömmel közölhetem Kegyeddel, hogy egészségben visszaérkeztem és leveleit átvettem. Nagyon fájdalmasan érint, hogy Kegyed kételkedik hűségemben, holott én szavatartó ember vagyok, amit egyszer elhatározok, azt keresztül is viszem, még ha mérhetetlen nehézségek állják is utamat.

Biztosíthatom Kegyedet, hogy én is szívesen emlékezem a V.-ban eltöltött szép órákra, s magam sem vágyódom másra, mint hogy végre egymáséi lehessünk.

Írja meg, mikor jöhet Bécsbe, hogy én, aki el vagyok halmozva hivatali ügyekkel és gondokkal, megtehessem a megfelelő előkészületeket.

Fogadja legteljesebb szerelmem és odaadásom ismételt kifejezését

Hermann S. mérnök,

Bécs: Nyugati pályaudvar, poste restante.”

A két Schenk és Schlossareck Pöchlarn és Artstetten között meg akar támadni egy postást, de ez nem sikerül; az a tervük, hogy betörnek és megölik egy postamester családját, kivihetetlennek bizonyul; Ferenczy Róza még nem érett meg a rablógyilkosságra, mivel betétkönyvének megsemmisítése elhúzódik; és Klára, aki szeptember 1-vel el akarta hagyni Hannovert, feltehetőleg azt írja a levelezőlap hatására, hogy egyelőre marad s hogy meg kellett ígérnie az uraságnak, hogy még legalább egy negyedévig szolgál náluk, különben nem tartották volna meg tovább. Vőlegényének válasza így hangzik:

„Wien, 1883. november 2.

Tisztelt Klára Kisasszony,

nyugtázom október 18-i és 26-i levelét és nagyon szomorú vagyok, hogy ilyen hosszú időre kötelezte még el magát. Egyesülésünket, amelyre már annyira vágyódom, a közeli napokra vártam és nagyon szomorú vagyok, hogy újévig várnom kell. írja majd meg, mikor érkezik, hogy epedve várhassam a pályudvaron.

Életem váratlanul rendkívül kedvező fordulatot vett, s nyugodtan biztosíthatom Kegyedet, hogy jövőnk nagyon kedvezően alakul majd.

El ne feledje iratait és minden más egyebet is magával hozni, nehogy emiatt bármi is késedelmet szenvedjen; én magam itt már minden előkészületet megtettem.

Abban a reményben, hogy végre nemsokára viszontlátjuk egymást, szívélyesen üdvözli az önt szerető

H. S. mérnök.

Nyugati pályaudvar, poste restante.”

Az utolsó levél, amelyet Schenk a menyasszonyának ír és amelyben – talán igazából is – őszinte szívvel kíván neki boldog karácsonyt („hizsen ez az utolsó…) ugyancsak a leány jöveteléről intézkedik:

„Wien, 1883. december 10.

Tisztelt Klára Kisasszony,

miként f. hó 1-én kelt b. leveléből látom, Kegyed mindent úgy intézett, hogy jobban nem is kívánhattam volna! Ami aggályait illeti, tökéletesen megnyugtathatom: szabadelvű ember vagyok, nincsenek előítéleteim.

Őrizze meg számomra b. vonzalmát és bizalmát és legyen róla meggyőződve, hogy én azt azonos módon fogom viszonozni s gyöngéd érzelmeim sohasem fognak kihűlni. Legőszintébb szívből kívánok Kegyednek boldog karácsonyi ünnepet, hiszen ez az utolsó, amelyet még hajadon fővel él meg.

Utazni tehát a köv. hó 1-én fog, hozzon magával mindent és tudassa még velem érkezése óráját. Ha akkor Bécsben leszek, a peronon várom. Ha nem volnék ott, menjen „Az arany pókhoz” címzett szállodába (Landstrasse), szobát biztosítok ott Kegyednek. Előadódhat ugyanis, hogy fontos, halaszthatatlan ügyben rövid időre el kell utaznom. (Üzleti ügyben.)

Engedje meg, hogy szándékaim tökéletes tisztességéről biztosítsam s maradjak

Siegel mérnök.

Kérem, válaszoljon azonnal.

H„K. S.

Bécs, Nyugati pályaudvar, poste restante.”

Mire azonban Klára eljut odáig… A levél feladása után egy héttel Ferenczy Róza végre értesítést kap a takarékpénztártól, hogy a könyvecske érvénytelenítése megtörtént, a pénz felvételének nincs akadálya. Schenkék Pozsony (Bratislava) közelében, a dunaparton kikeresték a megfelelő helyet a gyilkosságra és a helyszínen meg is állapodtak mindenben. December 28-án Schenk odautazik Rózával, velük megy Schlossareck és Karl Schenk is. Hugo barátaiként mutatja be őket. Miután ettek, valamennyien a megbeszélt helyre mennek. Ott Schlossareck egy fejszével leüti a leányt (a baltát zsákjában hozta magával), a művet Hugo Schenk fejezi be, szétveri a lány koponyáját. A hullát megmotozzák, leszedik róla a fülbevalót és a gyöngyökkel díszített karperecét (Schenk ajándékait, amelyeket Josefine Eder lopott Malfatti bárónőtől) és mindenekelőtt magukhoz veszik a takarékkönyvet. A halottra követ kötnek és a Dunába dobják.

Schenk egyre óvatosabb. A betétkönyv töröltetése, továbbá a teljes összeg felvétele gyanút kelthet, összefüggésbe hozhatják Ferenczy Róza eltűnésével; és az eltűnt lány gazdái is ismerik őt. Napközben vagy testvére, vagy Schlossareck lakásán tartózkodik. Esze ágában sincs Klára leveleiért vagy magáért a menyasszonyért elmenni.

Klára megérkezik s mivel a vőlegény nincs a pályaudvaron, megszáll „Az arany pókhoz” címzett szállodában. Szobát nem foglalt számára senki, vőlegényét nem ismeri senki. Klára mégis marad. A pályaudvari postahivatalban megtudja, hogy utolsó leveleit nem vették át. Talán Hannoverbe írt neki a vőlegény. Visszautazik Hannoverbe. De ott sem várja semmi. Akkor bizonyára nem volt a, férfinak ideje. Klára bizalmát nem lehet megingatni.

Schenket felfedezik és letartóztatják. A tárgyalást a rendkívüli bíróság tanácsa márciusban már meg is tartja. 1884. április 22-én Schenk, a legbestiálisabb gyilkosok egyike, már Schlossareck mellett himbálódzik a bitón. De Klára még ma is várja. Ereklyeként őrzi a leveleket, a rózsákat, a gyűrűt meg a herceg emlékét, aki olyan előkelő volt és olyan tartózkodó, mint egyetlen más férfi sem, akivel valaha is találkozott. Negyvenkét éve várja és meggyőződése, hogy egyszer visszatér és feleségül veszi.

LÁTOGATÓBAN HALOTT RABOKNÁL

Attól a hármas épülettől, amely a pankráci[91] börtönkomplexum északi részén áll, a fal végében levő sötét házikóig 94 lépést kell tennie a katonai őrnek. 94 lépést. Eggyel sem többet, eggyel sem kevesebbet. A katona unalmában számolta meg, hány lépésnyi mozgásteret engedélyeztek. 94 lépés nem nagy távolság. S ha azon a hármas épületen, a börtönkórházon, nyitva volnának a rácsos ablakok, akkor amabban a mindössze 94 lépés távolságra levő házikóban tisztán kivehetően meg lehetne hallani a betegek köhögését és krákogását. Ám abban a házikóban nem lakik senki, aki meghallhatná.

Az a halotti kápolna.

Akit itt végigvisznek, ezen a 94 lépésnyi távon, annak nincs már reménye a szabadulásra, nincs már reménye a szökésre.

Még a halottak előtt sem nyílik meg az intézet kapuja. Inkább lyukat törtek a falon embermagasságban és azt erős vaslemezzel zárják le. Ezen a nyíláson tolják ki reggel hat órakor a fekete fakoporsót, festett fehér kereszttel, a szabadba.

Kívül hét fegyenc áll; négy börtönőr töltött fegyverrel, feltűzött szuronnyal vigyáz rájuk. A koporsót Szent Mihály lovára helyezik. A falon a lyukra ismét rácsapódik a fedőlemez. Kialakul a gyászmenet. Elöl megy egy fegyenc a kereszttel, a többi hat a koporsót viszi. A szuronyok, a töltött fegyverek a halottas menet mellett és mögött haladnak.

Vagy egy negyedórán át lépdel a szomorú karaván dülőutakon át a börtöntemető felé. Ott elkaparják a halottat, keresztet (két falécből) dugnak a halom fejrészébe, a kis toronyban megkondul a lélekharang, s aztán eltávoznak a temetőből, ahová idegennek belépni tilos.

A temetőhöz közel a „Zöld róka” síkon terül el a nagy katolikus temető Felső-Krc és Felső-Pankrác között. Távírópóznák szegélyezik az utat, jobbfelől földek trágyadombokkal, rajtuk verebek százai szórakoznak; egy viaszosvászonnal gondosan bevont verkliből slágerek törnek elő. Váratlanul ér véget a temető cementezett, gondozott, bordázott barna fala. Az utat egy másik fal szegélyezi: omladozó, düledező, elhanyagolt.

A falat fakapu töri meg, két oldalán egy-egy dísztelen négyszögletű oszlop; felső sarkuk letöredezett. Olyan, mint egy majorság kapuja. Nincsen rajta kereszt, sem jámbor felirat, sem díszítés. Különben aligha karcolta volna valaki azokat a rajzokat a kapura, amilyenek általában a vendégfogadók mellékhelyiségeinek falán láthatók, és senki sem ragasztotta volna ide a plakátot, hogy Jandácek mozija új filmet mutat be vagy hogy július 27-én a „Pályaudvarhoz” címzett vendéglőben, Krcben, az összes Annák tiszteletére

91 Pankrác: Prága egyik városrésze.

nagy kerti hangversenyt és táncünnepséget rendeznek. A többi plakátnak már csak a foszlányait fújja a szél.

– Ez a rabok temetője. – Egy férfi mondja ezt, részegen tántorog végig az úton.

– Igen, tudom.

– Tudod? Szóval én egy barom vagyok, amiért megmondtam?

– A világért sem. ön nem tudhatta, hogy én ismerem a temetőt.

– Valóban, nem. Barom vagyok.

A részegnek jólesik, hogy felesleges közlése miatt szidalmazhatja magát, gyalázkodhat és csökönyösen és siránkozva ismétli:

– Barom vagyok. – Azután tovatántorog.

Nem volna érdektelen megnézni ezt a temetőt, amelyről egyetlen Baedeker, egyetlen krónika sem tesz említést. De éppen annak, aki itt körül akar nézni, tiltja ezt meg az Igazságügyminisztérium külön rendelete. És a Főállamügyészség ma már közölte is vele. A döntés az újságíró zsebében van, hivatalos, ajánlott levélben érkezett, fekete-sárga pecséttel.

„Nr. 10. 231./11. G. W.

Cs. kir. Főállamügyészség, Prága.

Egon Erwin Kisch úrnak, szerkesztő,

Prága.

A cs. kir. Igazságügyminisztérium 1911. március 7-én kelt 5974/11 sz. rendelete értelmében az ön kérelme a pankráci cs. kir. férfibüntetőintézet, ill. börtöntemető megtekintésének engedélyezése tárgyában nem teljesíthető, mivel az Igazságügyminisztériumnak a Hivatalos Közlönyben 1887. augusztus 17-én közzétett 28. sz. rendelete értelmében a büntetőintézetek szolgálati rendjének zavartalansága és a büntetés komolyságának megőrzése érdekében azok megtekintése általában csak tudományos vagy szolgálati célokból engedélyezhető.

Merhaut s. k.

Prága, 1911, március 15.”

A címzett be is látja, hogy nem szabad megzavarni a rabtemető szolgálati rendjének zavartalanságát. És ha nem is látná be: áthághatná-e valaki is az Igazságügyminisztériumnak és Főállamügyészségnek egyenesen őhozzá intézett tilalmát?

Áthághatná? A fal két méter magas. Egy ugrással bizonyosan el lehet érni kézzel a fal peremét. De hogy azután fel is lehet-e húzódzkodni, az már kérdéses. Ebben a kis bemélyedésben a falon szerencsére megtámaszkodhat a jobb láb. így. Fenn volnánk. Még egy ugrás – alig két méter mélyre! – és már meg is érkeztünk.

És a zsebben megzizzen a magas cs. kir. Igazságügyminisztérium szigorú rendelete.

Személyzetet nem látni, sem temetőlátogatókat, se temetőőrt, se sírásót, se harangozőt, se sekrestyést. Az egyetlen élőlény egyesegyedül lépked a halottak sorfala között.

Itt vannak a sírok, húsz-húsz egymás mellett; egyforma mind. A hátsó sorokban sötétszürkék a fakeresztek és elkorhadtak, az. elülső (még félig üres) sírsorokban még sárga a két gyalulatlan, testetlen léc, a kereszt. Csalán, pitypang, bogáncs, lapulevél és mindenfajta egyéb gyom és poros fű burjánzik a sírokon. Az egyik kereszt lábánál koszorú hever, egykor zöld lehetett; a hűség fonta; a hűség tovább élt, még akkor is, midőn az, akinek szólt, immár másod ízben halt meg, A koszorú ma már barna, hervadt, zilált, töredezett.

A kereszteken nincs felírás, még az előhántoltak neve sem szerepel. Nem akarják megszégyeníteni, aki a börtönben halt meg? Attól félnek, hogy a kíváncsiság, a gyűlölet vagy a vérbosszú még a sírban sem hagyja őket nyugodni? Avagy azt, aki életében csak szám volt s halálában is csak szám maradt, számként kell el is temetni? A számot sablonnal mázolják rá a keresztre. Nem azt a számot, ahogyan az elítéltet még életében, odaát, a halálnak abban a magasfalú házában nevezték – a halál új sorrendet vezetett be: a földbeásott cellákat úgy számozzák, ahogyan egymás mellett feküsznek. A legszürkébb, legkorhadtabb kereszt, a bejárat melletti jobb sarokban, az egyes. A legfrissebb síron a keresztet formáló két keskeny léc sárgás színétől még élesen elüt a közéjük ütött szög ezüstösszürke színe, és ezen a 380. számú halmon még egy fűszál sem nőtt ki.

Itt nyugszanak hát mind, a névtelen szerencsétlenek, névtelenül egymás mellett, amint a halál a törvényszéke elé rendelte őket, az életfogytiglaniakat és a tízhónapra ítélteket, öreg tolvajokat és világnézetük áldozatait, fiatalkorúakat és megrögzött bűnözőket, a rablógyilkosokat és azokat, akik eszüket vesztve kaptak a kés után, amikor kedvesükben csalódniok kellett. Egymás mellett mind. A halál, az utolsó hóhér, nem ismer különbségeket fegyház és fogház, magánzárka és fiatalkorúak elzárása között; a halál megszünteti a különbségeket.

… Nem, mégsem szünteti meg.

A bejárati fal sarkában a többitől tüntetőén elkülönül hat sír. Azoknak az utolsó lakhelye talán, akik haláluk előtt elutasították az egyházi vigaszt; a legelvetemültebb, legmegátalkodottabb gyilkosok halotti cellája volna, akiket még ebben a szegény bűnösök temetőjében sem lehetett „tisztességes” temetésben részesíteni, akiktől meg kellett tagadni, hogy a többiek mellett élvezhessék a halotti békét? Nem, ez a hat számkivetett – öngyilkos lett. Ezek azok, akik magakészített szerszámukkal észrevétlenül csíkokra tudták vágni takarójukat, hogy az ablakrácsra akaszthassák magukat, ezek azok, akik saját, illetéktelen kezükkel meg merték rövidíteni a csalhatatlan, bölcs törvényszék által kiszabott büntetést. Olyan ítéletet hajtottak végre önmagukon, amelyet

a törvény nem írt elő és amelynek végrehajtásához császári jóváhagyás szükséges.

Így hát a túlsó oldalon kell feküdniük, utolsó földi tettüknek ez a büntetése, elrettentő példaként a többieknek. De vajon ki tudja, hogy az a tekintet, amelyet a lapátoló és sírásó rabok időnként az öngyilkos-sarokra vetnek, nem rejt-e irigységet, vágyódást, kívánságot?

Mindössze két síron van a fakereszten kívül más díszítés is. Az egyiket, a 79. számút széltől-időtől megviselt bronzkereszt díszíti. Már nem lehet felismerni, hogy a felírás az évek folyamán vált-e olvashatatlanná vagy sohasem is volt rajta; a kicsiny síremléket benőtte a borostyán. A másikat azonban cizellált, nagy kereszt díszíti, tövénél két angyal térdel; széles kőlap fedi a sírt, meg egy emléktábla. A tábla elé azonban a szégyenkező rokonság lőne-cserjét ül tettetett; át kell törni a sűrű bozóton, hogy az ember kibetűzhesse; itt Josef O. nyugszik, ki 1896. február 20-án harminckilencedik életévében halt meg. „Szűz Mária, Isten anyja, adj neki boldog feltámadást az üdvözítő Jézus Krisztusban!” Ez az egyetlen felirat, az egyetlen jámbor kívánság az egész temetőben.

Egy háromméteres tornyocskán, amely egy miniatűr minarethez hasonlít, csüng a harang. A szegény bűnösök lélekharangja. A torony előtt egy horpadt, törött, megrozsdásodott pléhkorsó fekszik, nem messze tőle pedig egy elkorhadt koporsó két fele. Más látnivaló nincs.

A temető hívatlan látogatója tehát újra átmászik a falon. Munkások jönnek az úton, tányérjuk és bögréjük kendőbe kötve, csodálkozva, gyanakodva és rosszallóan néznek a férfi után, aki szemmelláthatóan megrendülve éppen most lendült át a rabok temetőjének falán.

REDL VEZÉRKARI FŐNÖK ESETE

A világháború kitörése előtti évben példátlan feltűnést keltett Alfred Redl ezredesnek, a prágai hadtest vezérkari főnökének parancsra elkövetett öngyilkossága és az a hamarosan közismertté vált tény, hogy Redl kémtevékenységet folytatott. A szenzáció nagyságát politikailag a feszült európai helyzet, bűnügyileg a szereplő munkaköre és magas rangja indokolta. Rémhírek, interpellációk, vádaskodások, gyanúsítások és találgatások követték egymást egészen 1914 teléig, különösen, miután az osztrák-magyar hadsereg oroszországi és szerbiai felvonulása kudarcot vallott.

Az a parancs, hogy Redl „önként” vessen véget életének, kizárólag azt a célt szolgálta, hogy a botrányos ügyet hangtalanul elsüllyeszthessék; és amikor az agyonhallgatási terv már régen megvalósíthatatlannak bizonyult, még akkor is mélységesen hallgattak arról, mely nagyhatalmak javára kémkedett a vezérkari ezredes, mit árult el, hová juttatott el katonai okmányokat, mennyi pénzt kapott mindezért és végül is kitől kapta a borzasztó, elrettentő utasítást, hogy végezzen önmagával, ki ügyelt fel a harakiri felett, és végül: milyen hatást váltott ki az eset a császári udvarban és a hadseregben. Sőt, a tett felfedezéséről és a tettes leleplezéséről is csak egymásnak ellentmondó vagy éppenséggel az igazság leplezésére irányuló közlések jelentek meg.

August Urbanski von Ostromieczet, a nyilvántartó iroda (az osztrák hadsereg kém- és kémelhárító szolgálata) akkori főnökét sokat emlegették ezzel az esettel kapcsolatban.

A lappangó háborús veszélyre való tekintettel, amely- ben Ausztria-Magyarország Bosznia annektálása[92] óta lebegett, Urbanskinak – aki 1908-ban vette át a vezérkar nyilvántartó irodáját – ki kellett építenie a hírszerző szolgálatot. Elődje, Giesl tábornok idején, a hírszerzőket az akkoriban még csak őrnagyi rangban levő Alfred Redl irányította. Alája tartozott Ausztria-Magyarország egész aktív és passzív kémszolgálata, vagyis a katonai kémkedés megszervezése idegen államok területén és a külföldi kémtevékenység elhárítása belföldön. Az irodát bűnügyi szempontból korszerűen szervezték meg, minden titkos látogatót, anélkül, hogy az tudomást szerzett volna róla, lefényképezték elölről és oldalról. Két olajfestménybe ugyanis apró nyílást vágtak a szomszédos szobából kezelt fényképezőgépek lencséi számára.

Ujjlenyomatot is vehettek fel minden jelenlévőről, azok tudta nélkül. A tiszt felemelte a telefonkagylót és másik kezével cigaretta- vagy cukorkadobozt kínált oda a látogatónak – a dobozt szabad szemmel nem látható selymes porral hintették be. Az öngyújtót és hamutartót, amelyeket

---

92 1908.

a látogató megérintett, szintén hasonló módon preparálták. És ha netán visszautasította volna a cukorkát is, a cigarettát is, akkor az ügyeletes vezérkari tiszt kihívatta magát a szobából. Ha a vendégnek kémkedési szándékai vannak, bizonyosan kezébe veszi az asztalra jó előre odakészített „Titkos! Bizalmas betekintésre!” feliratú aktát, amelyet szintén beszórtak a selymes porral.

A falon egy házipatikához hasonló szekrénykébe beépített hallócső volt. Lehallgatókészülékül szolgált a szomszéd szobában dolgozó gyorsíróknak, de egy fémtűt is meg tudott indítani, hogy a beszélgetést szószerint hanglemezre vehessék. Bármilyen könyvet vagy iratot úgy szét tudtak itt szedni néhány perc alatt s a falra vetíteni, oldalanként lefényképezni, majd ismét bekötni, hogy a legrövidebb időn belül ismét – mintha érintetlen maradt volna – visszakerült ugyanarra a helyre, ahonnan „kölcsönvették”. Itt gyűjtötték albumokba és kartotékokba Európa, de különösen a brüsszeli, zürichi és lausanne-i kémközpontok valamennyi kémgyanús személyének fényképét, kézírását és gépiíráspróbáját.

Alfred Redl vezérkari tiszt 1900-tól 1905-ig mint szakértő szerepelt valamennyi bécsi kémperben: kérlelhetetlen volt, nem vett tekintetbe semmiféle enyhítő körülményt, mindig a törvény által megszabott legsúlyosabb büntetést követelte. 1902-ben erélyes fellépésével elérte, hogy négy és fél évi szigorított börtönre ítéljék Alexander von Caric volt tisztet és négy-négy évi börtönre Paul Barstmann nemzetközi kémet és Pietro Contin olasz mérnököt. Amikor Redl 1904-ben házkutatást tartott a kémkedés miatt letartóztatott Wienckowsky őrnagy, a sztanyiszlavi katonai körzet parancsnoka lakásán, kedveskedve játszadozni kezdett Wienckowsky hatéves leánykájával és így sikerült megtudnia, hová szokta rejteni a papa a titkos iratokat. Hogy Redl mennyire lelketlen volt, tanúsítja egy figyelemre méltó bécsi eset is ezekből az évekből: egy Jonasch nevű ember lefényképeztette az egyik erődítmény tervrajzát. A dolgot jelentették a rendőrségnek és amikor Jonasch a képekért ment, letartóztatták. Ez a Jonasch csalás miatt már ült kilenc évet börtönben. Letartóztatásakor nyomban bevallotta, hogy a fényképet mint a trienti erőd tervrajzát akarta eladni külföldön, noha az egyszerűen „egy modern erődítmény sémája” volt, s egy bárhol beszerezhető erődítéstani könyvből másoltatta ki egy rajzolóval. Miután bebizonyosodott, hogy állítása igaz, a rendőrség szabadlábra akarta helyezni. Redl véleményét minden kémügyben előzetesen ki kellett kérni: ő tiltakozott a szabadonbocsátás ellen s ragaszkodott hozzá, hogy Jonascht adják át a büntető törvényszéknek:

– Kérdem önöket, mit árt az neki, ha néhány hetet vizsgálati fogságban tölt? Nekünk pedig az a jó, ha minél nagyobb számú kémügyet mutathatunk

fel. – Jonaschnak valóban öt hónapot kellett a Szürke Házban[93] töltenie, az eljárás beszüntetéséig.

Talán Redlnek ez a taktikája hozta magával, hogy a kémelhárítást még jobban megszervezték – jobban, mint ahogy azt maga Redl is sejtette, mert hamarosan csapatszolgálatra vezényelték alezredesi rangban, miként ez a vezérkarban szokásos volt. Egy évvel később Giesl tábornok, a prágai helyőrség 8. hadtestének akkori parancsnoka kérte, osszák be hozzá ismét egykori hírszerző referensét. A tizenöt osztrák-magyar hadtestparancsnokságon akkoriban egy-egy vezérkari osztályt létesítettek, amelynek vezetője a „vezérkari főnök" címet viselte, míg az egész osztrák-magyar vezérkar parancsnokát a „cs. és kir. vezérkar főnöke" cím illette meg. A fővárosban töltött sokéves szolgálat után Redlt tehát ezredesként és vezérkari főnökként Prágába helyezték. Szükségük volt itt erre a földalatti kapcsolatokkal rendelkező emberre. A cseh államjognak, amely a bécsi centralizmus ellen irányult, itt sok ezer híve volt; az antimilitaristák pere megmutatta, hogy a hatalmas cseh nemzeti párt felkészült a hadsereg elleni tevékenységre; szinte naponta kellett vidéki cseh lapokat elkobozni, amiért részleteket közöltek a Ferenc Ferdinánd trónörökös konopisti birtokain folyó rablógazdálkodásról és kegyetlenkedésekről. „El Bécstől" – ez volt a jelszó.

Miközben Redlnek Prágában meg kellett szerveznie a katonai besúgó-hálózatot, Bécsben Redl szellemében új intézkedéseket hoztak a kémkedés leküzdésére. A levéltitkot biztosító alkotmányos alaptörvényt például a nyilvántartó iroda a fenyegető háborús veszélyre való tekintettel a valóságban felfüggesztette; a postát ellenőrizték; egy titkos, zárt helyiségben naponta közel ezer levelet nyitottak fel, és ha a tartalom gyanúsnak tűnt, vizsgálatot indítottak. Maguk a tisztviselők, akik ezt a törvénytelen levélcenzúrát végezték, nem is sejtették, hogy katonai feladatot hajtanak végre; azt hitték, hogy hivatali tevékenységük mindenekelőtt a különleges vámcsalások és csempészés felderítését szolgálja. Redl éppen úgy nem sejtette, hogy egy „fekete kabinet" ellenőrzi a magánlevelezést, – Prágába való vezénylése után hozták létre – mint bárki más a háború előtti Ausztriában. Miután ilyen gátlástalanul növelték az ellenséges kémkedés elleni elhárító intézkedések számát, hatalmas mértékben megnőtt a hazaárulási perek száma is. Marcsenko ezredest, az orosz katonai attasét, sőt utódját is visszahívták, miután az előbbi magának Ferenc Józsefnek a viselkedéséből – a császár feltűnően mellőzte őt az udvari bálon – tudomást szerzett arról, hogy fény derült titkos tevékenységére.

*

1913 tavaszán két gyanús levelet bontottak fel, amelyek „Operabál 13" jeligére poste restante érkeztek Eydtkuhnenből[94] a bécsi főpostára. Pénzt

93 Fogház Bécsben.

94 Porosz község a volt porosz-orosz határ közelében.

tartalmaztak – minden kísérő szöveg nélkül – osztrák valutában; az egyikben hatezer korona volt, a másikban nyolcezer. Egyáltalában nem látszott valószínűnek, hogy ekkora összeget, ha az jogos tulajdon, poste restante küldjenek valakinek.

Széleskörű intézkedéseket foganatosítottak, hogy a levél címzettjét kézrekerítsék. A postahivatal őrszobájában két detektív állandó ügyeletet tartott, villamoscsengő révén összeköttetésben állottak a postaablaknál dolgozó tisztviselővel: ha az csenget, azonnal őrizetbe veszik a levél átvevőjét. Hetek, hónapok teltek el. Dr. Novak rendőrfőnököt, aki az ügyeletre utasítást adott, időközben a minisztériumba helyezték, az ügyet átadta utódjának, dr. Schobernek (a későbbi szövetségi kancellárnak). A levelek után pedig, amelyekben annyi pénz volt, senki sem érdeklődött.

1913. május 24-én este, egy szombati napon, a hivatalos órák vége felé, váratlan csengőjel riasztotta fel az ügynököket hosszú nyugalmukból.

Mire a postahivatal folyosóján ahhoz az ablakhoz értek, amelyből egy tisztviselő lassan, ha nem is feltűnő lassúsággal, kiadta az „Operabál” jeligéjű leveleket – az átvevő már eltűnt…

Utána siettek. Még látták, amint egy jól megtermett férfi éppen bevágta maga mögött a begyújtott motorral várakozó gépkocsi ajtaját.

Azt is látták, amint az autó elindult. Bérautó volt.

A detektíveknek nem volt kocsijuk, hogy üldözőbe vehették volna. Mit ér, ha megjegyezték is az autótaxi számát? Mit ér, hogy másnap felkereshetik a sofőrt és megtudhatják, honnan indult és hová tartott a „fuvar”? Az bizonyos, hogy az ismeretlen férfi nem hajtatott egyenesen a lakására! A bűnöző, akinek ekkora összeg nyomja a zsebét, vagy az utcán száll ki, vagy egy átjáróház előtt, s másik kocsit fogad. Csupán egy dolog volt világos a két detektív előtt: az, hogy ellenük fegyelmi vizsgálat indul. Kimenetele nem is lehetett kétséges.

De hihetetlen véletlenek láncolata következik s megmenti őket a „vadász-szerencse”.

Miközben a két ügynök azon tanácskozik, felkutassák-e még ma éjjel saját szakállukra a sofőrt, hogy vele egyetértésben kitaláljanak valami mesét az ismeretlen férfiú kalandos szökéséről vagy jelentsék-e mégis az államrendőrségnek balszerencséjüket – a Kolowratringen egy bérautó halad el előttük. Ránéznek a számra – ez az a kocsi, amely húsz perccel ezelőtt megszökött zsákmányukkal. Fütyülnek, kiabálnak, utána futnak. Az autó megáll, üres.

– Hová vitte azt az urat a postahivatalból?

– A Kaiserhof kávéházba.

– Vigyen minket azonnal a Kaiserhof kávéházba.

A rövid úton a detektívek a kocsi belsejében szaglálódnak és egy zsebkés tokja akad a kezükbe; világosszürke szövettok.

A Kaiserhof kávéházban, ahová együtt lépnek be a sofőrrel, már nincsen ott az utas.

A következő taxiállomáshoz rohannak. Igen, egy úr, aki így meg így nézett ki, éppen az imént indult innen. Hová indult? Bécsben vagyunk, és itt mindig akad valaki, aki az ilyesmit tudja; ez esetben a lóitató. Tulajdonképpen nem is itató, hiszen a taxiállomáson nem állnak fiákeresek, hogy lovaiknak itatóvödröt kellene nyújtania, hanem a karosszériát mossa és főleg ajtónyitogatóként teszi magát hasznossá. Természetesen hallotta, hogy hová parancsolta a „naccságos úr”: „A Klomser szállodába.”

Utána hát a Klomser szállodába! Az előcsarnokban a hotelportásnál érdeklődnek.

– Éppen most érkezett két úr autón, bolgár kereskedők.

– És korábban egy magányos úr?

– Autón? Azt nem tudom. Negyedórával ezelőtt jött Redl ezredes úr. Civilben volt, arra emlékszem. De azt nem tudom, hogy autón jött-e.

Redl ezredes? A rendőrügynököket félelemmel tölti el ez a név. Jól ismerik. Sajnált tőlük minden perc pihenést, éjjel sem hagyta őket nyugodni, ha az ő hajtói voltak a kémvadászaton. És mily mesterien tudta leteríteni a vadat, valahányszor a törvényszéki tárgyalóteremben, mint a leghivatottabb szakértő, mint az osztrák-magyar hírszerző szolgálat vezetője, a legélesebb megvilágításba helyezte a vád alatt álló kém bűnösségét! Meglepő dolog volna, ha a pénzküldemény átvevője, egy kém, véletlenül egy házban laknék a kémelhárítás főnökével, sőt talán éppen a tőszomszédságában, az oroszlán barlangjában!

De most nincs idő az ilyen elmefuttatásokra. Gayer kormánytanácsost az államrendőrségen már bizonyára értesítette a bécsi főpostahivatal, hogy a leveleket elvitték. Tájékoztatniuk kell, milyen véget ért az üldözés. Ki kell kérniük a véleményét, egyetért-e vele a kormánytanácsos úr, hogy a szállodában a vizsgálatot Redl ezredes vezesse – véletlenül ugyanis éppen itt lakik. A szállodát mindenesetre azonnal megfigyelés alá kell helyezni. S míg az egyik ügynök telefonálni megy, addig a másik a portással tárgyal. Átadja neki a késtokot, hogy megkérdezhesse vendégeitől, ki vesztette el.

Éppen akkor jön le a lépcsőn az első emeletről egy egyenruhás úr s a portás asztalára teszi az 1. sz. szoba kulcsát.

– Nem vesztette el ezredes úr a zsebkése tokját? – kérdi a portás.

– De igen – válaszolja Redl ezredes és szórakozottan zsebre vágja a halványszürke szövettokot. – Már kerestem. Hol is hagy…

Félbeszakítja a mondatot. Hiszen utoljára akkor használta a zsebkést, amikor a postahivatalból jövet felvágta a pénzeslevelek borítékját. Akkor vesztette el a kés tokját!

Rápillant arra a férfira, aki a portás mellett áll és látszólag nagy érdeklődéssel lapozgatja a szálloda vendégkönyvét.

Redl ezredes nem fejezte be a kérdést, hogy hol is hagyta el a tokot.

Redl ezredes nagyon sápadt.

Tudja: néhány órán belül meg kell halnia.

Kilép az utcára. Körülnéz kissé és jobbra tart a Herrengassén. Mielőtt a Central kávéház előtti sarokra érne, újra visszapillant, nem hagyta-e el még valaki a szállodát. Senki. De az a két úr, aki most lép ki a Klomser vendéglő söntéséből, bizonyára nem növeli a biztonságérzetét.

Az egyik utólag megbízta a portást, hívja fel a 12-3-48-as számot, a politikai államrendőrség titkos számát:

– Mondja meg, hogy minden rendben – a tok Redl ezredes úré.

Mire a két ügynök a Strauchgasse sarkára ér, Redl ezredes eltűnt. Nem látni már sem a Strauchgassén, sem a Wallnerstrassén. Elérhette-e ennyi idő alatt a Haarhofot, amely a Naglergasséhoz vezet? Nem, még futva sem. Akkor hát a régi tőzsdeházban tűnt el; a háznak három kijárata van, kettő a Central kávéházon át vezet, egy pedig a Freyung tere felé. Tisztelet-becsület annak az embernek, akit két perccel ezelőtt váratlanul lelepleztek, aki két perce tudja, hogy eljátszotta az életét, máris hidegvérűen keresi a szökés lehetőségét!

Közben a Klomser szálló telefonja az államrendőrséget hívja, a Schottenringről a Stubenringre repül a hír. Itt van a cs. és kir. vezérkar nyilvántartó irodája. Redl ezredes! A hírszerző csoport tisztjei körében példátlan az izgalom. Elöljárójuk, tanítómesterük, példaképük, tanácsadójuk volt, akiről szó van.

Egy tiszt azonnal a főpostára siet, hogy kifaggassa a postatisztviselőt, milyen volt a levél átvevője. Megtalálják a cédulát is, amelyre az átvevő a levelek jeligéjét ráírta.

A nyilvántartó iroda többi tisztje előkeresi Redl kézírásos feljegyzéseit. Akad belőlük bőven: *Útmutatás hírszerzők beszervezéséhez és felülvizsgálatához. Írta Alfred Redl, cs. és kir. vezérkari százados, ötven pontban; Útmutatás hírszerző anyagok megszerzésére: Kémek felderítésének normái bel- és külföldön s egy vastag iratköteg: Szakértői vélemények az 1900–1905. évben.* Mindezt előkészítik az asztalra. De amikor a tiszt visszaérkezik a főpostáról, kezében az „Operabál 13” feliratú cédulával, nincs többé szükség íráspróbára. Bár a szót könnyedén és halványan írták, félreismerhetetlenül Redl ezredes írása.

A detektívek közben tovább üldözik áldozatukat. A Freyunghoz vezető átjáróban újra megpillantják. Ő is észreveszi üldözőit. És tudja: nem menekülhet előlük.

Papírokat húz elő zsebéből (mint később kiderült: nagyon is terhelő papírokat, amelyektől feltétlenül meg kell szabadulnia, ha védekezni akar) és széttépi őket. A papírdarabkákat az átjáró kövezetére szórja. Úgy gondolja, hogy amíg az egyik detektív a felszedegetéssel foglalatoskodik, addig a másiktól talán megszabadulhat. De mindketten továbbra is nyomon követik.

A Freyungon leállítanak egy autót, és azt az utasítást adják a sofőrnek, hogy kövesse Redlt lépésben. Csak ezután tér vissza az egyik ügynök az átjáróba, hogy összeszedje és a rendőrségre vigye a papírdarabkákat.

Onnan a papírdarabokat autón nyomban a nyilvántartó irodába viszik és összerakják. Postai elismervények egy Stefan H. ulánus-hadnagynak küldött pénzösszegről, valamint Brüsszelbe, Varsóba és Lausanne-ba küldött ajánlott levelekről – mind a három címet kémközpontok fedőcímeiként ismerik a nyilvántartó irodában.

Itt cselekedni kell. Tartóztassák le azonnal? Katonai vagy rendőri letartóztatást rendeljenek-e el? Értesítsék-e azonnal a császárt? Vagy várják meg a további vizsgálatot?

Tegyék-e lehetővé a bűnösnek, hogy kivonja magát a földi igazságszolgáltatás alól?

Redl ezredes a Tiefer Grabenen és a Heinrichgassén át a Ferenc József rakpartra megy. Időről időre körülnéz; árnyéka követi őt. A rakparton balra fordul. Bizonyára Brigittenauba[95] tart. Hiszen ma délután négy órakor oda érkezett meg Prágából, 1911 augusztusában tizennyolcezer koronáért vásárolt Daimler kocsijával. Szép autó, ajtaján egymásba fonódó arany A. R. névbetűk; az „A" keresztvonása nem egyenes, hanem két ferde vonalból áll: olyan mint egy „v" betű. A monogram fölött korona, habár csupán ötágú köznemesi korona – de ki veszi ezt észre? Az autót Redl Lednicek karosszériakészítőhöz adta be, hogy az alváz oldalfalát alul fényes bőrrel, belsejét pedig bordó selyemmel újonnan vonják be. Négy nap alatt el kell vele készülniök, mivel az ezredes úr kedden már vissza akar kocsizni Prágába. A sofőrt Redl azzal bízta meg, hogy Prowodniknál vásároljon két új gumit és kedden reggel álljon készenlétben, mert elutaznak. Ezután bérautót hozatott és a Klomser szállodába hajtatott, ahová Josef Sladek nevű szolgája a 11. sz. gyalogezredtől, a prágai vonattal már délben megérkezett.

A szállodaszobában délután Stefan H., egy fiatal stockeraui lovassági tiszt látogatta meg. Hosszasan vitatkoztak – a vita lényegéről Redl levelei utóbb felvilágosítást adtak. Redl a szállodában újra megnyerte magának fiatal barátját. Stefan H. hadnagy félhatkor távozott. Redl pedig tíz perccel később. Sietett. A postahivatalba kellett mennie. Átvenni a pénzt. Hetek óta halasztgatta. Most meg kellett lennie. Autót akart vásárolni Stefannak. És autókirándulást akart vele tenni vidékre.

„Autókirándulásra menni." Most pedig, kényelmetlen kísérőivel a hátában, Redl a Duna-csatorna mentén rohan és arra gondol, milyen jó volna, ha túrakocsijában ülhetne és – az alváz alsórészének fényes bőrbevonata és a bordó selyemhuzat nélkül is – szépen vidékre utaznának.

95 Bécs egyik külső városnegyede.

Vidékre utazni… Be kell azonban látnia, hogy erre nem is gondolhat, s a Schottenringen át hazatér.

Urbahski von Ostromiecz, a nyilvántartó iroda vezetője a Grand Hotel elé hajtatott. Az étteremben nagy társaságban ott ül a „főnök"; „Mi jót hozol?" – kérdi Conrad von Hötzendorf a barátját. A zene egyveleget játszik az új operettből, a Luxemburg grófjából.

– Alázatosan kérném nagyméltóságodat egy négyszemközti beszélgetésre!

– Ilyen sürgősen? No, akkor menjünk!

A nagyvezérkar főnöke a nyilvántartó iroda főnökével átmegy az éttermen.

Az egyik mellékteremben Urbanski jelentést tesz. Conrad már sejtette, hogy valami rossz hír várja. Mégis krétafehér lett, amikor meghallotta, miről is van szó. Semmit sem szól. Megkísérli, hogy felmérje a bűntett horderejét. Az eset nyilvánosságra kerül – kitör a felháborodás – a csapatok amúgy is gyűlölik a vezérkart, a „kiváltságosakat" – és mit szól hozzá majd a külföld! – az ellenség!? – micsoda gyalázat! Minden korhadt a monarchiában! – mondogatják úgyis úton-útfélen… – és a szövetséges birodalomban is mennyi aggályt, mekkora bizalmatlanságot kelt majd az eset! Hát még az ellenzékieskedő nemzetiségek! Gyújtóanyag kerül ebbe a lőporos hordóba. És éppen most, amikor oly kritikus a helyzet. Conrad töri a fejét. „Legalább ez az átkozott zene hallgatna el néhány percre!"

Leül, újra feláll. És kimondja a döntést:

– El kell csípni a gazembert, az ő szájából kell megtudnunk, meddig ment el az árulásban – és azután azonnal meg kell halnia!

– Saját kezétől, kegyelmes uram?

– Igen. Senkinek sem szabad megtudnia semmit a halál okáról! Megértette, ezredes úr?

– Parancsára, kegyelmes uram!

– Még ma éjjel!

– Parancsára, kegyelmes uram!

– Ezredes úr, ön azonnal összeállít egy bizottságot. Höfer vezesse; tagjai a hadbíróság főnöke, ön és a hírszerzőszolgálat vezetője legyenek, összesen négyen. Jelentést közvetlenül nekem tesznek.

– Parancsára, kegyelmes uram!

Miközben Redl ezredes a detektívtől követve Brigittenau felé tartott, majd megváltoztatta útirányát; a Klomser szálló halijában régi ismerőse várta. Redl Prágából táviratilag értesítette jöttéről dr. Viktor Pollakot, a legfelsőbb törvény- és semmítőszék főállamügyészét, hogy az estét együtt tölthessék. Redl és Pollak hivatásukból kifolyólag ismerik egymást. Amikor Redl mint katonai szakértő terhelő anyagot terhelő anyagra halmozott egy kémgyanús vádlott ellen, dr. Pollak volt az, aki mint legfelsőbb közvádló vádbeszédében

a szakértői vélemény alapján a vádlottat megsemmisítette. Társak és barátok, – kérlelhetetlenül szigorú ember mindkettő.

Ma együtt mennek a josefstadti Riedhof vendéglőbe. A főállamügyész nem is sejti, hogy megfigyelés alatt vacsorázik. Azt sem tudja, hogy barátja, akivel most éppen koccint, olyan súlyos bűnöző, amilyennel még sohasem találkozott sokéves államügyészi gyakorlatában. De az feltűnik a főállamügyésznek, hogy asztaltársa ideges, izgatott, szűkszavú.

Redl ezredes fontolgat: hogyan menekülhetne meg a haláltól. Valljon meg mindent barátjának, a főállamügyésznek, és kérjen tőle tanácsot és közbenjárást? És mi célból? Hogy külföldre szökhessen? Hogy elmezavarra hivatkozva szanatóriumban kereshessen menedéket, vagy talán nemi eltévelyedésének áldozataként tüntesse fel magát?

Kompromisszumos megoldást választ e lehetőségek közül. Bár nem fedi fel magát teljesen barátja előtt, mégis célzásokat tesz; homoszexualitásáról nem szól, de erkölcsi tévelygésekről tesz említést; nem vallja be, hogy kém, de ha homályosan is, súlyos bűntettel vádolja magát; zavarosan beszél, hogy barátja elmezavarra következtethessen. Segítségét kéri ahhoz, hogy azonnal akadálytalanul visszatérhessen Prágába. Ott elöljárója, a hadtestparancsnok előtt fenntartás nélkül el kíván mondani mindent.

Dr. Pollak főállamügyész ijedten hallgatja. Bizonyos, hogy számtalanszor vetett már embereket fogságba kisebb vádak esetén is s rendelt már el ennél jelentéktelenebb gyanúokok miatt is azonnali letartóztatást vagy utasította el a büntetés felfüggesztését. Most azonban ember vagyok, ezek személyes kapcsolatok, gondolja, s Redl a barátom. Kijelenti, hogy kész a kérést teljesíteni és felhívja a politikai rendőrség főnökét.

Meglepetésére Gayer kormánytanácsos, kinek a lakását hívta fel előbb, még a késő éjjeli órában is hivatalában van.

– Redl vezérkari ezredessel vacsorázom itt – kezdi.

– Igen, a Riedhofban, főállamügyész úr.

– Honnan tudja, kormánytanácsos úr?

– Véletlenül, főállamügyész úr. És mit kíván?

– Redl ezredes úgy látszik lelki zavarban szenved. Erkölcsi tévelygésekről és általa elkövetett bűnökről beszél. Arra kért, tegyem lehetővé számára a Prágába való zavartalan utazást. Talán ön tudna egy kísérőt adni melléje?

– Ma este már semmit sem tehetek, főállamügyész úr. De kérem, nyugtassa meg az ezredes urat s mondja meg neki, hogy reggel forduljon közvetlenül hozzám, ami erőmből telik, szívesen megteszem.

Ennél többet nem tud a főállamügyész elérni.

Urbanski ezredes és Ronge vezérkari százados eközben Kunz hadbíró-ezredesnek, a katonai bíróság főnökének lakására hajtattak. De az éppen nem volt Bécsben. A két tiszt tehát belép egy kávéházba és utánanéz

a címjegyzékben, hogy melyik törzstiszti rangban álló hadbíró lakik még a IX. kerületben. S megtalálják „Wenzel Vorlicek cs. és kir. hadbíró-őrnagy” nevét.

Szegény Vorlicek őrnagy. Háza előtt éppen kocsi áll, lakásában összecsomagolva a bőröndök. Rendkívüli szabadságot kapott, hogy súlyos beteg sógornőjét Davosba kísérhesse. Hálókocsijegyet csupán nagy utánjárással tudott szerezni, végre ma sikerült. Davosban táviratilag foglalt szobát. A vonat 11 óra 20-kor indul a nyugati pályaudvarról. És ekkor lép lakásába a nyilvántartó iroda főnöke, meg a hírszerző szolgálat vezetője azzal a paranccsal, hogy vegyen részt egy bizottság munkájában. A dolog előreláthatólag hetekig tartó vizsgálattal jár. A sógornő kétségbeesetten tördeli kezét, maga az őrnagy is elképed. Nem lehetne esetleg…? Nem, a dolog sürgős. A vezérkar főnökének parancsa. Vorlicek leveti civilruháját, egyenruhát ölt és autóba száll.

A vezérkar főnökének helyetteséhez mennek: Höfer vezérőrnagyot ágyából ugrasztják ki, ő lesz a bizottság vezetője.

A négy úr a hadügyminisztériumba hajtat és mindenekelőtt a dolgok állása iránt érdeklődik. Értesülnek a riedhofi vacsoráról s dr. Pollak kéréséről, hogy a rendőrség tegye lehetővé Redl visszatérését Prágába, őrizet alatt. A két úr vacsora után a Kaiserhof kávéházban is megfordult; onnan a főállamügyész ismét felhívta Gayer kormánytanácsost, nem lehetne-e Redlt mentőautóval szanatóriumba szállítani. De most is csak azzal biztatják, hogy holnap elintézik az ügyet.

Éjjel fél tizenkettő előtt búcsúzott el dr. Pollak főállamügyész Redl ezredestől a Klomser szálló előtt.

Éjfélkor négy tiszt csenget a Klomser szálló ajtaján. A portás – a szállodai rend értelmében – nem akarja őket felengedni a szobákba. De az urak határozott fellépésére kénytelen felhagyni az ellenkezéssel.

Kopognak az 1. sz. szoba ajtaján. Rekedt „szabad” hallatszik, benyitnak. Redl ezredes az asztalnál ül és ír.

Inogva áll fel, arca halottsápadt.

– Tudom, miért jöttek az urak – mondja tagoltan. – Eljátszottam az életemet, és most a búcsúleveleimet írom éppen.

Az asztalon hever Redl bátyjához írt levele, a másik megkezdett levél címzettje Giesl tábornok, a prágai hadtest parancsnoka. A mosdóasztalon egy zsebkés hever és egy kis darab madzag. („Tőrszerű kés meg kenderzsineg”, mondotta egy héttel később Georgi hadügyminiszter a birodalmi tanácsban, miután a hadseregparancsnokságot vádolták azzal, hogy parancsot adott az öngyilkosságra.)

A bizottság bűntársai felől faggatja Redlt.

– Nem voltak – válaszolja.

Az árulásának mértékére, részleteire és tartamára vonatkozó kérdésekre azt feleli, hogy minden bizonyítékot megtalálnak prágai szolgálati

lakásában, a hadtestparancsnokság épületében. A bizottság beéri ezzel. Mielőtt elhagynák a szobát, egyikük megkérdezi:

– Lőfegyvere van, Redl úr?

Redl ezredes: – Nincs.

A bizottság tagja: – Kérhet egy lőfegyvert, Redl úr.

Redl (akadozva): – Kérek… alázatosan… egy pisztolyt.

Egyiküknél sincs fegyver. De megígérik neki, hogy kap fegyvert. A bizottság egyik tagja hazamegy, elhozza browningját, hogy átadhassa „Redl úrnak”.

Ezután a négy magasrangú tiszt őrt áll a Herrengasse és a Bankgasse sarkán, hogy a hazaáruló meg ne szökhessen a halál elől. Nem látják az 1. sz. szoba ablakát, mert udvari szoba. Váltogatják egymást, hogy közben feketekávét ihassanak. Azután bezár a Central kávéház is.

Órák telnek így el. Sem lárma, sem izgalom, sem lövés, amellyel a kémdráma egyelőre véget érne. A bizottsági tagok váltakozva hajtatnak haza, hogy civilruhába öltözzenek, mivel a csendes Herrengasséban máris feltűnést keltett a négy fel s alá sétáló törzstiszt. Múlnak az órák. Semmi.

Pedig mégsem mehetnek fel és nem mondhatják az ezredesnek: – Siessen, már aludni szeretnénk.

– Hány óra van?

– Alázatosan jelentem, öt óra!

Reggelig fel kell hívniuk a vezérkar főnökét és jelenteniük kell az ügy „befejezését”. Két tisztnek az első gyorsvonattal, 6 óra 15-kor Prágába kell utaznia s ott házkutatást kell foganatosítania.

Telefonon odarendelik tehát az államrendőrség egyik detektívjét – az egyiket azok közül, akik tegnap Redlt üldözték és még az éjjel külön esküt tettek, hogy egyetlen szót sem szólnak erről az ügyről. (Az egész dolog ismeretét tíz személyre akarták korlátozni, és senki másnak nem lett volna szabad egyetlen szót sem megtudnia arról, hogy egy vezérkari főnök kémtevékenységet folytatott.)

Az odaérkező detektívnek pontos utasításokat adnak.

Ha Redl ezredest halva találja, ne szóljon a szállodában egy szót sem, nehogy a nyilvánosság elé kerüljön és feltűnést keltsen az a tény, hogy a holttestet egy rendőrügynök fedezte fel.

Egy levélkével, amelyben Redl ezredest találkára hívják, állít be a detektív a Klomser szállóba és azt állítja, hogy az ezredes úr reggel fél hatra iderendelte. A portás, miután hiába tiltakozott a négy tiszt éjjeli látogatása ellen is, felengedi az üzenethozót. Az alig két perc múlva már vissza is tért és négy megbízója elé lépett.

– A szoba nyitva volt, – jelentette izgatottan – beléptem. A pamlag mellett fekszik az ezredes úr… holtan.

Ezzel véget is ért a törzstisztek utcai ügyelete – pontosan tizenkét órával a poste restante levél átvétele után. Álnéven felhívták a szállodát, hogy a holttestet még virradat előtt felfedezzék: – az ezredes úr azonnal jöjjön a telefonhoz. De nem várakoztak tovább a készüléknél.

Néhány perccel később a Klomser szálló értesítette a rendőrséget, hogy a házban öngyilkosság történt. Dr. Tauss főfelügyelő és dr. Schild kerületi főorvos ment ki helyszíni szemlére, öngyilkosságot állapítottak meg.

Redl, a tükör előtt állva szájába lőtt, a lövedék áttörte a szájpadlást és ferdén, jobbról balra haladva, az agyba hatolt; a lövedék a bal halántékcsontban akadt meg, az elvérzés a bal orrüregen át történt. A díványnál esett össze, a holttest mellett ott hevert a browning.

Az íróasztalon két zárt levelet találtak, az egyik az öngyilkos testvérbátyjának, a másik báró Giesl prágai hadtestparancsnoknak szólt, továbbá egy címzés nélküli, nyitott cédulát. Ez állt rajta: „Könnyelműség és szenvedély tette tönkre az életemet. Imádkozzatok érettem. Halállal vezeklek tévelygéseimért. Alfred.”

Utóirat: „Háromnegyed kettő. Én most meghalok.

Kérem, holttestemet ne boncolják fel. Imádkozzatok érettem.”

Nyilvánvaló volt, hogy öngyilkosság történt és a tisztviselők – miután erre utasítást is kaptak – hamar és feltűnés nélkül akarták befejezni a hivatalos eljárást. De nem számoltak a tisztiszolgával: Josef Sladek, a 11. sz. gyalogezred katonája (az ezredzászló jelmondata: „Ősi hűséggel”), egyáltalában nem akart belenyugodni abba, hogy itt öngyilkosság történt.

Rossz németséggel és nagy izgalommal magyarázta előbb a rendőrtisztviselőknek, majd – miután azok félretolták – a fülelő szállodai személyzetnek: hogy a browning nem az uráé, hogy gazdájának nem voltak öngyilkossági szándékai, tegnap még javában vásárolgatott, a mai napra pedig különböző utasításokat adott és kedden az újonnan kárpitozott autóval vissza akart térni Prágába. Az ezredes urat tehát lelőtték, s a pisztoly a gyilkosé.

Bármily kellemetlen lehetett is a szállodai személyzetnek mindennemű, különös feltűnést keltő dolog, valami mégiscsak a szolga gyanúja mellett szólt: az idegen férfi, aki reggel fél hatkor állított be a szállodába, hogy üzenetet vigyen az ezredesnek. Ha valóban átadta, látnia kellett a holttestet! Miért nem szólt róla egy szót sem?

És mi dolga volt éjfélkor annak a négy tisztnek az 1. sz. szobában?

A bizottság, amelyhez időközben a térparancsnokság egyik tisztje is csatlakozott, hiába fáradozott a rémhírek és találgatások elhallgattatásán. Kivált Josefet nem lehetett megnyugtatni. Az egyik tisztviselőnek később eszébe ötlött, hogy a kényelmetlen puccerrel el kellene hitetniük: az ezredes úr visszaélt hivatalos hatalmával alárendeltjeivel szemben, és miután ez kiderült, végzett magával. A tisztiszolga ettől a pillanattól fogva elhallgatott. Hiszen ő is tudott valamit, amit sem a rendőrfelügyelők, sem pedig az

öngyilkosságot megrendező vezérkariak nem tudtak: hogy Redl homoszexuális volt. Viszont sem a rendőri bizottság, sem a derék Josef nem sejtett semmit ennek a parancsra elkövetett önkéntes halálnak az igazi okáról: a kémkedésről.

A halott holmiját ezután összecsomagolták és lepecsételték, a holttestet pedig este a helyőrségi kórház halottaskamrájába szállították.

A császári és királyi távirati iroda jelentést adott ki a prágai vezérkari főnök öngyilkosságáról. A jelentés ilyen kitételeket tartalmazott: „a nagytehetségű tiszt, aki előtt bizonyára fényes karrier állt volna, pillanatnyi elmezavarban…” utóbbi időben nagyfokú álmatlanságban szenvedett…”, „… Bécsben, ahová hivatali feladatai szólították…”

Urbanski, a nyilvántartó iroda főnöke, és Vorlicek hadbíró Prágába utazott. A két úr dél tájban érkezett meg. Urbanski Giesl báró hadtestparancsnoknál ebédelt, akit táviratilag már értesítettek, hogy vezérkari főnöke öngyilkosságot követett el. Giesl csupán ebéd közben értesült a tett indítékairól. Előző nap hosszú levelet kapott bátyjától, a belgrádi osztrák-magyar követtől; a levélben az állt, hogy a szerb kormány elkerülhetetlennek tartja a háborút. A két fivér rendszeresen levelezett egymással, különösen, mert a 8. hadtest volt arra kijelölve, hogy a „3. sz. eshetőség” (a Szerbia elleni háború) esetén keljen át a Száván, a Drina és a Száva torkolata között. Annál fájdalmasabb volt tehát a tábornok számára a megrázkódtatás, hogy most meg kellett tudnia: bizalmasa és kedvence mindent elárult.

Ebéd után a hadtestparancsnokságra mentek, Redl lakásába. A lakás zárva volt, fel kellett törni. Az íróasztalt és a szekrényeket is erőszakkal kellett felnyitni.

*

– Lakatos törte fel? – kérdezem a nyilvántartó iroda egykori főnökét, aki erről a szolgálati útról beszél nekem.

– Azt hiszem, igen. Vasárnap délután lévén, a parancsnokságon nem találtunk egyetlen hozzáértő katonát sem.

– Nem emlékszik már nagyméltóságod, honnan hívták a lakatost?

– Nem. Természetesen, valahonnan a szomszédságból.

Urbariski altábornagy eddig csodálatra méltó türelemmel és készséges szívélyességgel válaszolt minden kérdésre – első ízben felel most kelletlenül. Az újságíró mentegetni szeretné buta kérdését.

– De hiszen a lakatos elfecseghette, hogy erőszakkal nyitotta fel a lakást és a fiókokat.

– Gondolja? – kérdi Urbanski gúnyosan.

– Bizonyos vagyok benne, kegyelmes uram. Azt hiszem, hogy még a sajtóval is közölte.

– Úgy? – Urbanski hitetlenül mosolyog.

Az újságíró tehát közbeékeli egy személyes élményét. Azon a vasárnapon, 1913. május 25-én, labdarúgó mérkőzés volt Prágában a „Sturm” német futball-klub (DBC) csapata és az „S. K. Union-Holesovice” között. A Prager Tagblatt című újság erről másnap a következő hírt hozta:

„BDC Sturm I–SK Union V (Holesovice) 5:7 (félidő 3:3). A Sturm kezdettől fogva fölényben volt, ami góljai nagy számában is kifejezésre jutott. Marecek és Wagner távolléte miatt azonban a csapat védelme meggyengült, és Atja önmagában nem tudta az Union valamennyi áttörését elhárítani.”

Egyszóval, az eredmény korántsem volt kedvező. A legjobban a „Sturm” kapitánya mérgelődött Wagner váratlan távolmaradásán, holott éppen azt megelőzően tett Wagnernek valami olyan szívességet, amilyet kapitányok szoktak tenni az első csapat legjobb játékosának. Wagner ennek ellenében pontos szereplést ígért – és már az első vasárnapon elmaradt. Így hát a kapitány (civilben az egyik prágai lap riportere és az egyik berlini újság prágai levelezője) egyáltalában nem fogadta őt barátságosan, amikor Wagner hétfőn a szerkesztőségben felkereste.

– Igazán nem tudtam eljönni – mentegetődzött a boldogtalan védőjátékos.

– Nem érdekel – hangomban komor elutasítás csengett.

– Már fel voltam öltözve, de egy katonai küldönc jött a műhelyünkbe, hogy egy segéd menjen azonnal a hadtestparancsnokságra és törjön fel egy lakatot.

– Ne próbálj nekem ilyet bemesélni. Az öt percig tart. És mi egy teljes óráig vártunk a kezdő rúgással.

– De egy tiszt lakását kellett feltörnöm, aztán meg az összes fiókot és az összes szekrényt…, valami bizottság érkezett Bécsből és papírok után kutattak. Meg fényképek és tervek után…

– Úgy? És kinek a lakása volt az?

– Azt hiszem, egy tábornoké. Nagyon elegánsan berendezett lakás.

– És a tábornok nem volt jelen?

– Nem, az tegnap halt meg Bécsben.

Tegnap halt meg Bécsben? A kapitány, civilben riporter, már egyáltalában nem haragszik a hanyag védőjátékosra. Már nem mondja neki, hogy „ne próbálj nekem ilyet bemesélni”, hanem a legrészletesebben elmeséltети magának, hogyan nyújtott át a bécsi ezredes minden egyes fényképet a hadtestparancsnoknak és hogy az milyen kétségbeesetten csóválta a fejét, mondván: „Szörnyű, szörnyű! Ki hitte volna!”

Megtudta a riporter azt is, hogy a lakás nagyon furcsa volt, olyan, mint egy hölgy lakása, tele toilette-szerekkel és parfümmel meg hajsütővassal, de a legparfümözöttebb leveleket férfiak írták. Nevüket a bécsi urak feljegyezték.

A riporter persze már tudja, hogy Redl vezérkari főnök lakásáról van szó. Az öngyilkosságról szóló közleményt, lelkes hangú életrajz kíséretében,

ma adta ki a cs. és kir. távirati iroda, és a déli lapok már szószerint közölték is. De a riporternek semmi oka, hogy diszkrét maradjon – hiszen fel sem kérték rá. – vagy hogy megőrizze azt a titkot, amelyet rá sem bíztak. Tehát tudósítani fogom róla berlini lapomat. Hiszen Prágában bizonyosan elkoboznák a lapot.

Vagy talán mégis meg lehetne próbálni? Tanácskozás a főszerkesztővel. Kompromisszumos megoldás mellett döntünk: megkockáztatjuk az esti kiadás elkobzását, és a hírt cáfolat formájában hozzuk. „Illetékes helyről felkérték lapunkat annak a különösen tiszti körökben elterjedt hírnek a megcáfolására, hogy Redl ezredes, a prágai hadtest vezérkari főnöke – ki, mint ismeretes, tegnapelőtt Bécsben öngyilkosságot követett el – katonai titkokat árult volna el s Oroszország javára kémkedett volna. Az a Prágába küldött bizottság, amely egy ezredesből és egy őrnagyból állt, és vasárnap báró Giesl hadtestparancsnok jelenlétében felnyittatta Redl ezredes lakását és fiókjait, merőben más jellegű botlások után kényszerült kutatni stb.” Az olvasó elérti az ilyen cáfolatokat, olyan ez, mintha azt mondanák: „X. Y. nem hamiskártyás”. De kifogást emelni a hír közlése ellen nem lehetett, a sajtóügyek államügyésze talán azt hitte, hogy a cáfolat a hadtestparancsnokságtól ered, a hadtestparancsnokság meg úgy vélhette, hogy Bécsből.

Az esti lap mindenesetre megjelent, a hírt megtáviratozták Bécsbe; az újságírók megrohanták a Klomser szállót, a parlamentben húsz sürgős indítványt és interpellációt terjesztettek be. Egész Ausztria tudomást szerzett tehát az öngyilkosság okáról, amelyet a külföld mértékadó körei enélkül is ismertek – hiszen Redl az ő kémjük volt – s amelyet belföldön még a császár előtt is titokban akartak tartani.

Ezért tekintettek el a kém letartóztatásától, ezért mondtak le a – bizonyára tanulságos – törvényszéki tárgyalásról, a tanúkihallgatásokról, jegyzőkönyvekről, stb., ezért őrizték egy teljes éjszakán át a szállodát, tétettek külön titoktartási esküt. És most mégis megtudta ország-világ. Mert egy védőjátékos elmaradt egy bajnoki mérkőzésről. Az Union-Holesovice elleni mérkőzésről.

*

Az első, ami a bizottságot Redl lakásában elképesztette, az a mindenütt szembetűnő nőies ízlés volt. Vörös huzatú bútorok, a mennyezetes ágyon selyempaplanok és rózsaszín plüss-takaró, mindenfelé csupa alabástrom: a dohányzó-készlet, az éjjeli szekrény lapja meg a szobrok (csak az íróasztalon álló nagy Napóleon mellszobor volt bronzból), a három szoba tömve díszes csecsebecsékkel s a lakásban parfümillat terjeng. Az óriási toilette-asztalon hajfestékek, tubusok, tégelyek, hajsütővasak, manikűrkészletek, pomádé, parfüm.

Miután az íróasztalt feltörték és megállapították, hogy a számtalan rózsaszínű, illatos levélke erotikus tartalma férfikéztől ered, megoldódott a rejtély: Redl ezredes homoszexuális volt. A papírkosárban megkezdett,

azután széttépett leveleket találtak: a levelek Redlnek a fiatal stockeraui ulánus tiszt iránti gerjedelméről tanúskodnak. Ám az beleszeretett egy leányba, meg akart nősülni, Redl pedig kétségbeesett felhívásokkal próbálta őt visszaszerezni.

Háromszor kezdett bele Redl ebbe a levélbe és mind a három változatát eldobta. Elhatározta, hogy inkább élőszóval könyörög barátjának, ne hagyja el őt. Bécsbe utazik és Stefan is odaérkezik közeli állomáshelyéről. A szállodai beszélgetés hihetőleg Redlnek azzal az ígéretével zárult, hogy megvásárolja a hadnagynak az Austro-Daimler túrakocsit. És ezért hajtott a postahivatalba, amely pedig megfigyelés alatt állt…

Bizonyítékokat Redl áruló tevékenységére nagy mennyiségben találtak: vevényeket Oroszországból érkező pénzküldeményekről, beváltott rubelek nyugtáit, mindenekelőtt azonban fényképlemezeket. Lakásában, zárt ablaktáblák mögött fényképezte a titkos szolgálati könyveket, mozgósítási utasításokat és hasonló iratokat. Fényképeket készített Redl megbízói számára, a felfegyverzésre és az ellátásra, a vasúti szállításokra és a csapatmozdulatokra vonatkozó parancsokról, továbbá Krobatin hadügyminiszternek, Ferenc Ferdinánd trónörökösnek és Conrad von Hötzendorfnak, a vezérkar főnökének, a 8. hadtest szervezési kérdéseiről szóló legújabb parancsairól is.

Arra vonatkozóan viszont nem találtak semmi bizonyítékot, hogy Redl konkrét háborús előkészületeket is elárult volna, mint például felvonulási terveket, a határok megerősítését, erődítmények tervrajzait, lövegszerkezeteket vagy a külföldön működő osztrák-magyar kémek neveit – miként ezt annak idején általában hitték. A fiókjaiban fellelhető nyomok mindössze másfél évre, prágai tevékenységének tartamára nyúltak vissza. Ez idő alatt Redl kémkedéssel közel hatvanezer koronát keresett, fizetésének mintegy tízszeresét. Georgi hadügyminiszter, korábbi keletű bizonyítékok híján, később arra a következtetésre jutott, hogy az árulás mindössze két évre terjedt. A minisztertől a parlamentben erre azt kérdezték, hogy akkor hogyan lehetséges, hogy Redl legalább tíz éve mértéktelenül költekezett és már hosszabb ideje két autó tulajdonosa volt. Redl elhitette az emberekkel, hogy nagy magánvagyona van és hogy örökséghez jutott. Néhány évvel ezelőtt birtokot is vásárolt. Prágai lakásán kívül gazdagon berendezett lakása volt Bécsben is, hátaslovakat tartott és pezsgős dáridókat rendezett. Bűne tehát valószínűleg legalábbis arra az időre nyúlik vissza, amikor még a vezérkar nyilvántartó irodájában az osztrák-magyar hírszerző szolgálat vezetője volt, hacsak nem arra az időre, amikor még határmenti erődítményekben volt csapatszolgálaton.

*

Ausztria legnagyobb kémperében, a Hekailo-Wienekowski-Acht perben Redl olyan furcsán viselkedett, hogy tíz évvel később, már öngyilkossága után,

a néhány beavatottban fel kellett a gyanúnak vetődnie: Redl annak idején kettős szerepet játszott és úgy bánt el emberekkel, hogy annál ördögibbet aligha lehetne kigondolni.

1903-ban Bécsben ugyanis előzetes nyomozást indítottak Hekailo hadbíró-ezredes, a lembergi 43. hadosztály jogi előadója ellen. Azzal gyanúsították, hogy számlákat hamisított és pénzt sikkasztott. Míg a vizsgálatot szigorú titokban folytatták, a szabadlábon védekező Hekailo megszökött. Szökésének hírére újabb károsultak jelentkeztek; vallomásukból kiderült, hogy Hekailo elsikkasztotta egy lovaskapitány házassági óvadékát és egy gyámfia vagyonát Is.

Néhány hónappal később Alfred Redl vezérkari százados megjelent a Hekailo elleni vizsgálatot vezető Wilhelm Haberditz, a későbbi katonai főügyész irodájában, és azt a váratlan bejelentést tette, hogy Hekailo a Redl által összegyűjtött, megcáfolhatatlan bizonyítékok szerint orosz szolgálatban álló kém és egy thorni kém útján valószínűleg kiszolgáltatta az oroszoknak az osztrák-magyar hadsereg felvonulási tervét is. Hekailo szökése után levelet írt egy galíciai barátjának, ebből sikerült tudomást szerezni arról, hogy jelenleg Karl Weber álnéven a brazíliai Curitybában tartózkodik. Ennek alapján ki kell kérni Hekailót Brazíliától.

A jegyzékben, melyet nyomban megfogalmaztak, természetesen kizárólag csak a csalás és a hűtlen kezelés közönséges bűncselekményéről tettek említést. A kiutasítást kérő jegyzéket a Külügyminisztérium táviratilag közölte a brazil kormánnyal. Amikor azonban Hekailót le akarták tartóztatni, Karl Weber névre kiállított orosz útlevelet mutatott fel és az orosz konzulátus védelme alá helyezte magát. Már elhatározták azt is, hogy egy magasabbrangú tiszt utazzék Brazíliába a letartóztatott személyazonosságának megállapítására, amikor befutott Brazíliából az osztrák-magyar konzulátus értesítése: Hekailo felhagyott a tagadással, miután bőröndjének felnyitásakor legfelül megtalálták osztrák díszegyenruháját.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a letartóztatott osztrák tiszt, a brazil csendőrtisztek „megértőén” töltött pisztolyt csúsztattak be zárkájába. Hekailo éppen úgy nem nyúlt a fegyverhez, mint ahogy nem élt azzal a lehetőséggel sem, amelyet pedig az őt kísérő brazil tüzéralezredes ismételten megadott neki, hogy a Paranagua–Rio de Janeiro tengeri úton a tengerbe vesse magát. Rio de Janeiróban Hekailót egy Triesztbe induló szénszállító hajóra vitték át. Egy fedélközi kabinban helyezték el, s bizonyára nagyon szenvedhetett a trópusi hőség miatt, mert Bécsbe érkeztekor alig lehetett ráismerni.

A tervnek megfelelően Hekailót előbb csupán többrendbeli sikkasztásai miatt hallgatták ki. Ferenc József császár élénken érdeklődött a per iránt, s bizalmasa, Beck gróf, a vezérkar főnöke, a tárgyalás minden részletéről tájékoztatta. Végre ott tartottak, hogy Hekailo elé tárhatták árulásának bizonyítékait. A bizonyítékok főként levelek és fényképek voltak, amelyeket

Hekailo a varsói orosz vezérkari főnöknek, egy ott alkalmazott nevelőnő címére küldözött. Redl jelentése szerint a Hekailo elleni bizonyítékok megszerzése huszonkilencezer koronába került, amit a Hadügyminisztérium ki is fizetett. Hekailo kihallgatásakor Redl százados szakértőként működött közre.

Hekailo, aki kétségtelenül tudta, hogy a kiutasítási kérelem szövege és a Brazíliával fennálló államszerződés alapján kémkedés címén nem ítélhetik el (ezért nem élt az öngyilkosság lehetőségével), a vizsgálat során igen nyíltszívűnek mutatkozott és leplezetlenül bevallotta, hogy mit adott át az oroszoknak, így többek között a lembergi helyőrség riadóztatására vonatkozó utasítást is. A felvonulási tervről azonban hallani sem akart, és amikor Redl feltűnő túlbuzgósággal újra meg újra nyaggatta, hogy vallja be a felvonulási terv kiszolgáltatását is, Hekailo találóan válaszolta: „Ugyan, százados úr, hol juthattam volna én ehhez a felvonulási tervhez? Ezt csakis a bécsi vezérkari irodából adhatta el valaki az oroszoknak.”

Hosszas faggatás után Hekailo megnevezte bűntársát is: lovag Wienckowski őrnagyot, a sztanyiszlavi kiegészítő parancsnokság vezetőjét. Haberditz hadbíró-őrnagy, Redl százados és dr. Seliger hadbíró-őrnagy, a legmesszebbmenő teljhatalommal felruházva már másnap odautaztak. Miután Wienckowskit irodájában letartóztatták, hozzákezdtek a házkutatáshoz. A bizottság először nem talált semmi említésre méltót a letartóztatott lakásán.

A gyermekszobában a német nevelőnővel játszadozott az őrnagy hatéves kislánya. A bájos gyermek eleinte nagyon elfogódottan viselkedett és ijedten bámult a behatolókra. De miután Redl megfogta kezecskéit és lengyelül kezdett vele beszélgetni, bizalmasabbá vált. Redl néhány kérdést intézett a gyerekhez, például, hogy mennyi kétszer kettő. Úgy tett, mintha nagyon meglepődnék, amikor a gyerek helyes válaszokat adott, s megdicsérte, ami a kicsit boldoggá tette.

– Ha ilyen okos vagy, azt is tudod, hogy a papa hova dugja el a leveleit? – kérdezte Redl.

– Természetesen – nevetett a gyerek és az őrnagy dolgozószobájába szaladt, a hatalmas íróasztal alá mászott és az asztal sarkára mutatott.

Felfordították a nehéz bútort, találtak rajta egy elrejtett gombot, megnyomták, s feltárult a titkos fiók, tömve súlyosan terhelő iratokkal. A bizottság örülhetett a bűnügyi sikernek, de örömébe ürmöt vegyített az az alattomos módszer, amellyel Redl az ártatlan gyermeket apja elárulására késztette.

Az ügy befejezésekor a vizsgálati iratok százhúsz kilogrammot nyomtak. Az iratokat egy nagy ládába helyezték, a ládára katonai őrség vigyázott, s az őrséget a két őrnagy éjjelente személyesen ellenőrizte. Egyik nap – Haberditz hadbíró őrnagy éppen távol volt – Redl azt kérte dr. Seligertől,

hogy betekinthessen az iratkötegben található egyik szigorúan titkos mozgósítási parancsba. Dr. Seliger ezt, a kapott parancsra való hivatkozással, megtagadta, mire Redl ingerülten távozott. Röviddel ezután Redl Oroszországba akarta kiküldetni magát, hogy Varsóban felderíthesse az ügy néhány tisztázatlan mozzanatát. Javaslatát elutasították, mert ez a vizsgálat az eljárás szempontjából nem volt feltétlenül szükséges. Egy további bűntársnak, Alexander Acht főhadnagynak, a lembergi katonai parancsnok segédtisztjének letartóztatása után a bizottság visszautazott Bécsbe, hogy folytassa a letartóztatottak kihallgatását.

Redl magatartásában ekkor feltűnő változás állt be: míg ez ideig azon buzgólkodott, hogy Wienckowski őrnagyra rábizonyítsa a bűnösséget, most hirtelen ártatlansága mellett szállt síkra. Buzgóságában oly messzire ment, hogy a vizsgálatot vezető Haberditz egyszer négyszemközt szemrehányást is tett neki és kérdésessé tette a további együttműködést. Ez után a vita után Haberditz a nyilvántartó iroda vezetőségénél, Hordliczka ezredesnél Redlnek, mint szakértőnek a leváltását kérte. Hordliczka ezredes lényegében igazat adott neki és megígérte, hogy a lelkére beszél Redlnek, de a leváltás mellett nem dönthet, hiszen a fővádlott bűnösségének bebizonyítása Redl érdeme, és nem foszthatja meg őt fáradozásának gyümölcsétől. Haberditz hadbíró-őrnagy belenyugodott, Redl pedig ettől fogva valóban sokkal tartózkodóbban viselkedett s beszüntette akadékoskodását!

Egy napon azt is felajánlotta, hogy beszerzi Varsóból az állítólag Wienckowski őrnagy által sajátkezűleg lemásolt mozgósítási utasítás egy darabját. Hiszen van Ausztria-Magyarországnak a varsói vezérkarnál fizetett embere, egy igen megbízható orosz tiszt, aki könnyen kitéphetné a „H" dosszié szóban forgó iratának egyik lapját. Haberditz hadbíró-őrnagy mélyen megdöbbent, midőn körülbelül három héttel később Redl közölte vele, hogy Varsóban észrevették, amikor az a bizonyos orosz vezérkari tiszt a „H" dosszié körül matatott, átkutatták az íróasztalát és Ausztriával kapcsolatos elszámolásokat találtak benne. Az illetőt két nappal később statáriálisan felakasztották.

Redl leleplezésekor fény derült akkori kettős játékára: ő maga adta el Ausztria-Magyarország felvonulási tervét az oroszoknak, de ugyanakkor megmagyarázta nekik, hogy Ausztria számára is kell valamilyen kémügyben eredményt felmutatnia. Annál is inkább szüksége volt valamilyen eredményre, mivel akkor már híre terjedt, hogy az osztrák-magyar felvonulási tervet elárulták, s Redlnek feltétlenül bűnbakot kellett találnia. Az oroszok erre kiszolgáltatták neki Hekailo fővádlottat, aki szökése után nemcsak értéktelen, hanem kényelmetlen is lett számukra: hiszen az orosz vezérkar adósa maradt a kialkudott bér felével és ki volt téve annak, hogy Hekailo feljelenti. De amikor azután a vizsgálat olyan aktív osztrák tisztekre is kiterjedt, akikre még szüksége lett volna az orosz vezérkarnak (Wienckowski és Acht), a varsói

orosz kémközpont Redlt szemrehányásokkal és fenyegetésekkel árasztotta el. Ezért állt ki Redl váratlanul Wienckowski őrnagy és a másik tiszt ártatlansága mellett s ezért próbálta a törvényszéki szerveket az eljárás beszüntetésére rábírni. De ez nem sikerült, Redlnek tehát más módon, de mindenáron meg kellett győznie az oroszokat további „lojalitásáról”. Ekkor követte el a legnagyobb gazságot: fondorlatos csapdát állított az osztrákoknak dolgozó varsói orosz tisztnek és hóhér kezére is juttatta.

Hekailo, Wienckowski és Acht nyolctól tizenkét évig terjedő börtönbüntetést kapott; Wienckowski a josefovi börtönben halt meg.

Egy másik eset is említésre méltó, amikor Redl kiszolgáltatott egy Ausztria javára kémkedő orosz ezredest. Ferenc Ferdinánd trónörökös Pétervárott járt látogatóban és különböző politikai kérdésekben megegyezett a cárral. Hazautazásakor az akkori pétervári osztrák-magyar katonai attasé, Müller alezredes kísérte Oroszországon át. Útközben a főherceg lelkére kötötte a katonai attasénak, ne ingerelje fel most a cárt fölösleges kémkedéssel. Müller alezredes Varsóban búcsúzott el a trónörököstől. Itt állított be Müllerhez Cirill Petrovics Lajkov orosz vezérkari ezredes, és eladásra kínálta fel az egész orosz felvonulási tervet. Míüller alezredes a főhercegi figyelmeztetés ellenére sem mulaszthatta el ezt a kínálkozó alkalmat, s közvetítette a felvonulási terv megvásárlását.

Rövid vadászkirándulás után Müller visszatért Pétervárra és már az első napon észrevette, hogy olyan emberek, akik idáig igen barátságosan viselkedtek irányában, most fagyosan, szinte sértő módon távoltartják magukat tőle. De amikor olvasta az újságban, hogy Cirill Petrovics ezredes öngyilkosságot követett el, megértette elhidegülésük okát: ismerősei bizonyosan megtudták, hogy Lajkov felkínálta neki a mozgósítási terveket és azt gyanították, hogy ő vette rá erre a szerencsétlent.

De a cári tisztek nem ezt vették zokon tőle, hanem azt, hogy elárulta saját kémjét Oroszországnak. Holott Müller, akit egyébként röviddel ezután felmentettek állásától, ez utóbbi dologban teljesen ártatlan volt. A birodalmi tanács egyik képviselője, Adalbert Sternberg gróf, amikor erről az esetről Pál orosz nagyherceg feleségével és Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökössel beszélgetett, szavaikból azt a következtetést vonta le, hogy Redl árulta el Lajkovot Oroszországnak, kiszolgáltatva őt a biztos halálnak.

Sternberg képviselő különben Redl ezredest teszi felelőssé a világháborúért is.

– Ez a gazember – mondja Redlről – kiszolgáltatta az oroszoknak az összes osztrák kémeket, hiszen az orosz ezredes esete többször is megismétlődött. Redl elárulta a mi titkainkat az oroszoknak és megakadályozta, hogy az oroszok hadititkait kémeink révén megtudjuk. Ezért nem tudtak 1914-ben az osztrákok és a németek hetvenöt orosz hadosztály

létezéséről, ami pedig nagyobb erő volt, mint az egész osztrák-magyar hadsereg…

– Ez háborús veszteségeink és vereségünk oka. Ha tisztán láttunk volna, tábornokaink nem hajszolták volna az udvari főméltóságokat a hadüzenetbe.

A beavatottak valóban ismételten hangoztatták, hogy Redl beárulta az oroszoknak az összes Oroszországban működő osztrák-magyar, sőt német birodalmi kémet. És ez nagyon valószínű is, akárcsak az a feltevés, hogy Redl konkrét háborús előkészületeket is elárult. Georgi osztrák hadügyminiszter ugyan tagadta ezt, az interpellációkra adott válaszában, de hiszen abban a kérdésben is tévedett, hogy mióta állt Redl ellenséges szolgálatban. Georgit a vezérkar vezette félre, mivel még akkor is mentegetni próbálták a vezérkari tisztet, amikor már a legnagyobb katonai bűn bizonyult rá. Redlnek mindent el kellett árulnia, amit megbízói csak kívántak tőle; ez nyilvánvaló, ha végiggondoljuk, hogy megbízói hogyan szervezték be Redlt és mivel tartották kézben olyan erősen.

Egy, a Redl tehetségével és rangjával rendelkező férfit nem lehet oly könnyen kémkedésre csábítani, mint egy tapasztalatlan katonát. Azoknál a módszer szinte mindig ugyanaz: a fiatal hadnagyot, aki a cattarói, drohobyczi vagy rasuljacai erődben unatkozik, egy szép napon felszólítja valamelyik holland vagy svájci lap: írjon tudósításokat a helyi lakosság életéről és a tájról. Sokat hallottak már írói tehetségéről stb., stb. A hadnagy megkísérli, beküld valamit, kap egy – többnyire külön erre a célra nyomott – újságpéldányt, sugárzó örömmel látja, hogy cikkét megjelentették, kap kétszáz frank tiszteletdíjat, és ráadásul egy csomó bókot az „elragadtatott" szerkesztőségtől. Majd újabb tudósításokat kérnek tőle, vagy fejedelmi fizetéssel szerkesztői állást kínálnak neki – vegye ki szabadságát, jöjjön Lausanne-ba vagy Hágába. Ha a hadnagy erre nem volna hajlandó, jön a nagy nyomás: az osztrák-magyar követség szervei már tudakozódtak a cikkíró után, de ők szigorúan megőrizték a szerkesztőségi titkot, „hiszen nem akarnak elveszíteni egy ilyen értékes munkatársat". Ebből már eleget érthet a szerencsétlen hadnagy. Ha nem mutatkozik továbbra is szolgálatkésznek, elárulják a nevét. „A sajtónak adott jogosulatlan közlések", sőt akár „katonai titok elárulása" lenne a vád – s mi minden nem lehet katonai titok!

A magasabb rangú tiszteket, kiket büntetésből eldugott határállomásokra vezényeltek vagy akiket az egyhangúság és unalom az ivásba és a szerencsejátékba kergetett, rendszerint pénzemberek kerítették hatalmukba, kölcsönt ajánlva nekik. A század elején Galíciában és Bukovinában az ilyen csábuzsorások egész hada garázdálkodott, ők kényszerítették a kémszolgálatba többek között Hekailót, Wienckowskit és Achtot is.

A kémek beszervezésének harmadik módja, amikor olyan embereket keresnek fel, akik csempészésben vagy másban bűnösek, büntetlenséget ígérnek nekik, így veszik fel őket a hírszerző szolgálatba. Bizonyos értelemben Redl is előéletének volt az áldozata. Bár feltehető, hogy őt, mint a hírszerző szolgálat vezetőjét, foglalkozása szellemileg is megmételyezte. Létezik-e még egy ilyen, a belső meghasonlás csíráit magában hordozó foglalkozás, mint kémeket beszervezni és leleplezni, kémeknek megbízást adni és kémeket a büntetésnek kiszolgáltatni!? Szinte elkerülhetetlenül arra kellett gondolnia, mennyivel ügyesebben tudná ő szállítani az értesüléseket, mint ezek a szegény ördögök, akiket oly könnyűszerrel leleplezget és akik mégis sokkal több pénzt keresnek, mint ő.

Becsvágyó ember lévén, talán mégsem vállalkozott volna ilyen szolgálatra – ha nem esett volna zsarolásnak áldozatul.

Mint a kém-szervezőiroda vezetőjét, természetesen megfigyelték az idegen hatalmak ügynökei, hiszen tudni akarták, ki mindenkivel szokott találkozni. Ezek a megfigyelő szervek hamarosan megtudták azt is, amit Redl elöljárói és kollégái nem tudtak – hogy tiltott viszonyt folytat férfiakkal. Különböző körülmények arra mutatnak, hogy éppen az az orosz katonai attasé, akit Ferenc József az udvari bálon oly feltűnően mellőzött, kényszerítette Redlt – mindenesetre már jóval régebben –, hogy Oroszország javára kémkedjék. Mihelyt az orosz attasé tudomást szerzett ellenfele homoszexualitásáról, Redl el volt veszve, hiszen rangjába került volna, ha ez a rendellenesség kiderül, míg így titokban elkövetett bűncselekedetei ellenére is fokról fokra emelkedhetett a ranglétrán, egészen a vezérkari főnökségig, sőt talán még magasabbra is.

*

A bécsi térparancsnokság parancsban intézkedett a csapatoknak az elhunyt Alfred Redl cs. és kir. vezérkari ezredes temetési gyászszertartásához való kivonulásáról. A zenekar a laktanyában már próbálja is a gyászindulókat, az udvaron három zászlóalj gyakorolja a díszlövést, a csapatok és intézmények már megrendelték a koszorúkat. S ekkor a térparancsnok körtáviratot küld ki. „Az elhunyt Alfred Redl úr, volt ezredes, temetése teljes csendben történik. Ezzel a tegnapi térparancsnoki parancsban foglaltak hatályukat vesztik. Bürkl ezredes, s. k.”

A holttestet felboncolták és halottas-kocsin a központi temetőbe szállították. Egyetlen tiszt sem kísérte. A temetés költségei négyszázhatvanhét koronára rúgtak, beleértve a koporsót, a szállítási költségeket és a sírt is. A költségeket a halott bátyja (ki időközben nevét is megváltoztatta) később a hagyatékból egyenlítette ki. A bécsi központi temetőben, a 38. sz. sírban, a 29. sorban, a 79. csoportban nyugszik Alfred Redl.

A Redl árulásával összefüggő iratokat, könyveket és fényképlemezeket egy nagy bőröndbe csomagolták, amelyet a nyilvántartó iroda főnöke magával

vitt Bécsbe. A vizsgálatot Prágában dr. Leopold Mayersbach és dr. Vladimir Dokoupil hadbíró folytatta; törvényszéki biztosnak a Malá Strana-i kerületi törvényszék dr. Uhlír közjegyzőt nevezte ki. Uhlír a berendezésről leltárt vett fel.

Találtak 15 184 korona készpénzt, 5966 korona értékű kötvényeket, 2685 koronára szóló takarékbetétkönyveket, 2618 koronára becsült ékszereket és 3584 koronára becsült bútorokat, valamint hihetetlen mennyiségű hímzett fehérneműt (közte 195 inget), tíz selyem vagy szőrmebélésű tiszti köpenyt, továbbá gumi- és lovagló köpenyeket, civil téli felöltőket és ulszterkabátokat,[96] 25 nadrágot, 400 pár glaszékesztyűt, 8 tiszti kardot, 10 pár lakkcipőt, és így tovább. Csupán egy lőfegyvert árvereztek el; az idegen browningot, amellyel Redl megölte magát és amelyet természetesen az ő tulajdonának tüntettek fel. A könyvtár százhuszonöt hadtudományi műből állt.

A nyeregkamra és a fényképészeti laboratórium voltak a lakás leggazdagabban felszerelt részei: a nyeregkamrában díszes lótakarók, szügyelőszíjak, lakkbőrkantárok, ezüst sarkantyúk és kengyelek, nyergek: a fényképészeti laboratóriumban Zeiss-fényképezőgépek, Tessar-objektívek, tekercsfilm-kazetták, másolókeretek, reflektorok, villamos előhívólámpák és állványok. Bár a lakást egy jónevű bécsi cég rendezte be, nagyon ízléstelen volt. A csecsebecsék sem tanúskodtak tulajdonosuk jó ízléséről: egy hermelinköpenyes alabástrom női alakról például egy rejtett gomb megnyomásakor lehullott a bunda és meztelenül állt ott! A berendezést hatóságilag egészében 33 167 koronára becsülték, amihez még további vagyontételként egy telivér mén, két félvér hátasló, két autó és Redl Neustift-Innermanzing-i birtoka járult.

E vagyonnal szemben olyan sok adósság állt fenn, hogy a passzívák mintegy 45 000 koronára rúgtak.

Ezért a prágai tartományi bíróság 1913. november 10-én csődöt nyitott a hagyatékra, de az árverés eredménye alulmaradt a várakozáson. A hitelezők ennek megfelelően csak 14 938 korona 30 fillért kaptak kézhez, mindössze tizenhét százalékot.

Egy prágai reáliskolai tanuló, ki az árverésen filmtekercseket vásárolt, felfedezte, hogy az egyik filmtekercs meg volt világítva. Tanárja jelenlétében hívta elő a filmet az iskola fizikai szertárában. A felvétel a J 15-ös szolgálati könyvhöz (háborús menetrend) kiadott, bizalmas kiegészítő lapról készült. A filmet a hadtestparancsnokságnak adták át, ahonnan tovább küldték Bécsbe, a vezérkar nyilvántartó irodájába.

Az árulással semmilyen összefüggésben nem álló leveleket a csődtömeggondnok őrizte meg. Férfiak írta szerelmeslevelek voltak.

96 Hosszú, bő férfikabát.

„Örömmel ragadom meg a tollat…” – kezdődött legtöbbje s pénzköveteléssel fejeződött be. Egy körülbelül háromszáz névjegyből álló gyűjtemény egy nagy díszdobozt töltött meg: főleg arisztokrata-nevek. Redl láthatóan igen nagyra volt a csehországi arisztokráciához való kapcsolataival; a nemesség elnyerése lehetett leghőbb vágya. Egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy kocsijának ajtajára nevének kezdőbetűi fölé ötágú köznemesi koronát festessen.

Két vagy három levelet egy prágai félvilági nőtől, Ludmilla H-tól kapott, kit a vezérkari főnök szeretőjének tartottak. De ő, a „fausse maîtresse” (látszat-barátnő) csak arra szolgált Redlnek, hogy a homoszexualításnak még az esetleges gyanúját is elterelje. Leveleiben Ludmilla H. pénzt követel és kertelés nélkül megírja azt, hogy a Redllel való barátsága, „a látszatnak általad mindig követelt megőrzése”, megfosztja a legfontosabb bevételi forrásoktól…

Szellemi érdeklődésre Redl holmijai között bizonyítékokat nem találtak. Még nem fizette ki a nemrég egy tételben vásárolt katonai tárgyú könyvtárat, a könyveket még fel sem vágta. Más könyve nem volt. Színházban csakis operetteken lehetett látni. Dr. Pollak osztrák főügyésszel való barátságának egyetlen alapja valószínűleg az volt, hogy mindketten bűnügyi kérdések iránt érdeklődtek.

Redl magas volt és szélesvállú, bajusza kipödörve, gondosan elválasztott hajának szőkeségét festőszerekkel fokozta. A vezérkar legszorgalmasabb emberének tartották. Ő intézte el a leggyorsabban az aktákat (Németországban még a békeidőkben Ludendorffnak[97] volt ez a híre), és ez a szorgalom még figyelemre méltóbb, ha hozzávesszük a kémkedésre fordított munkát, kémkedésének leplezéséhez és homoszexualitásának álcázásához szükséges mesterkedéseket, a titkos barátaival és nyilvános barátnőivel való ügyeit.

Nem kétséges, hogy Alfred Redl, a börtönőr fia (apja a lembergi helyőrségi törvényszék börtöngondnoka volt) még nagyobb hatalmi pozíciókra ért volna fel, ha titkos ténykedésére még egy évig, a világháború kitöréséig nem derül fény.

97 Az első világháború egyik német hadvezére.

AZ ÚJJÁÉLESZTETT SPIELBERG

Míg Franciaország az 1939-es évben ujjongva ünnepelte a Bastille lerombolásának százötvenedik évfordulóját, addig Csehszlovákiából az a hír érkezett, hogy a Bastille megfelelője, a brnói Spielberg (Spilberk), a nemzeti szocialisták bevonulása óta új, halálthozó életre támadt: A Spielberg-börtönbe a tegnapi napon beszállíttatott 80… miként már ismeretes, a Spielbergben meghalt.

Szörnyű jelentések. A börtön neve úgy szerepel bennük, mint más hasonló jelentésekben az Oranienburg név, vagy Papenburg, Boergermoor, Brandenburg, vagy Dachau[98], azok a helységnevek, amelyek csak lidérces álmainkban jelennek meg.

A „Spielberg” szónak hasonló a csengése, habár korábbi időkből csendül felénk. Hosszabb ideje már csak képletesen beszéltünk a Spielbergről, akárcsak a „Zwinguri”-ról[99] vagy a „Bastille”-ról: egyszer volt, hol nem volt.

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy Spielberg, szörnyű fenyegetésként mindazok számára, akik szembeszálltak az önkénnyel. És a Spielberg komolyan is vette, amivel fenyegetőzött.

Ez a vár, amelyet a Nagymorva Birodalom óta újra meg újra felélesztenek, kőből épült kaptárhoz volt hasonló és sejtjeiben az embernek el kellett felednie, hogy ember volt valaha. Legalul, az alapköveken, ahol egy évezreddel ezelőtt fegyvercsarnok lehetett, az osztrák abszolutizmus megteremtette azt, amit később „bunker“-nek neveztek. A pincében olyan sötét van, mint a zsákban, falából nyirkos doh árad, boltívei alól szakadatlanul csöpög a víz azokba a tócsákba, amelyekben a már korábban lehullott vízcseppek egyesültek.

Keskeny, vizes, sötét a folyosó. De nem ide hozták őket, az állam ellenségeit, hiszen itt járkálhattak, mozoghattak, szót válthattak volna egymással, és ezt az ellentmondást nem tűrő államnak meg kellett akadályoznia. Bátran bánt el a védtelenekkel, vagyis a legalávalóbb gyávasággal.

A förtelmes folyosótól jobbra és balra harmincnégy ketrecet ácsoltak rönkökből és gerendákból egy-egy fogoly számára. Ezekben a kétköbméteres helyiségekben verték vasra a foglyokat, nyomták szájukba azt az átlyuggatott vaskörtét, amelynek nyílásaiból bors szóródott a szomjúhozó nyelvre, sajtolták az ujjaikat hüvelykszorítóba, karjukat pedig tüskés acélkarmantyúkba, zárták őket kalodába vagy kínozták izzó fogókkal, a mennyezetről pedig hulltak a vízcseppek a mozdulatlanságra ítélt vasravert fogoly testének mindig

98 Koncentrációs táborok.

99 A Tell-mondában szereplő erőd, amelyet a Habsburgok emeltek a svájciak megfékezésére.

ugyanarra a pontjára. S az a fájdalomtól gyakran még ordítani sem tudott – bármily hiábavaló lett volna is –, mivel száját felpeckelték.

Kik lehettek azok a félelmetes bűnözők, kiket ily szörnyű büntetésben kellett részesíteni? A saluzzói Silvio Pellico, a Francesca di Rimini lányosan gyöngéd és ájtatos költője nyolc évig szenvedett itt a szabadságról alkotott álmaiért. Mélabús barátjának, Pietro Marioncellinek itt sebesedett ki a térde a vasbilincsekben, s lábát le kellett vágni, anélkül, hogy fájdalmát jég, vászon vagy kötés enyhítette volna. Másik barátja, a fiatal Fortunato Oroboni gróf, aki szintén karbonari[100] volt, szörnyű halált halt itt vérömlésben. Pellico ablaka alatt temették el; zárkáik közel voltak egymáshoz. A karbonarik francia híve, Alexandre Andryane, itt élte meg a legszörnyűbbet, amit íróember csak megélhet: miután éjjel-nappal s évről évre nagyrészt saját vérével megírta az emberiség lényegéről szóló művét, a cella átkutatásakor megtalálták és elégették kéziratát: életét, tanait, dicsőségét és reményét.

A Spielberg lakója volt Drouet[101] is, Saint-Menehould kisváros kis postamestere, aki a nagy történelem nagy fejezeteinek volt egyik szereplője. Midőn Goethe útnak indult, hogy ezt a férfit szemtől szembe láthassa, Drouet még nem szervezte meg a nemeslelkű Gracchus Babeuff-el az Egyenlők összeesküvését,[102] még nem vágta le Teneriffa szigetén Nelsonnak, a későbbi admirálisnak a karját, és még nem vezette orránál fogva a viszszaállított királyság egész rendőrségét.

Kezdetben Drouet csupán annyit tett, hogy Varennes-ben feltartóztatta XVI. Lajos királyt[103] és ezáltal megakadályozta, hogy az, külföldre menekülve, hadat indítson Franciaország ellen. Két évvel később Drouet mint a konvent képviselője és megbízottja, megkockáztatta az ostromlott Maubeuge-ből való kitörést és osztrák dragonyosok fogságába is esett. Az a tény, hogy hadifogságba került, még nem mentette volna meg attól, hogy a Spielberg valamelyik földalatti tömlöcében rohadjon el. Csupán azért kapott földfeletti szállást ez a „királygyilkos", mivel szükség volt az életére. Marie Antoinette leányáért akarták kicserélni.

Drouet mit sem tudott ezekről a tervekről, az ő terve a szökés volt. Engedélyt kért, hogy mechanikus malmot szerkeszthessen és kérelméhez vázlatokat is csatolt. (A bécsi állami levéltár még kiadatlan iratai egyikén ez

---

100 „*Carbonari*" (olaszul) = szénégető. Titkos politikai szervezet Olaszországban. Eredetileg a francia uralom ellen irányult, később azonban az osztrák reakció ellen. Célja az egységes olasz állam megteremtése volt.

101 Jean-Baptiste Drouet, francia forradalmár.

102 François Noël Babeuf, álnéven Gracchus, francia jakobinus, 1795-ben alapította az Egyenlők forradalmi klubját. Céljuk a direktórium kormányának megbuktatása és egy kommunistajellegű társadalom megteremtése volt.

103 1791.

áll: „Megfontolandó kérvény új malom-modellek készítésének engedélyezése tárgyában”.) De valójában nem kevesebbet talált itt fel, mint az ejtőernyőt. Ejtőernyővel ugrott ki az ablakból és szétroncsolt lábszárral találták meg a Spielberg várudvarán. Miután meggyógyult és a királylány ellenében kicserélték, tájékoztatta az Ötszázak Tanácsát,[104] hogyan telt fogsága az önkény országaiban.

Zárkáról zárkára megyünk. A magunkkal hozott karbidlámpa fénye félénken suhan a málladozó, nyirkos falakon. Ezek a falak könyörtelenül hallgattak, hiába hallották évszázadokon át a kétségbeesés jajszavát. Ezek a falak mereven álltak, hiába próbálták csontig soványodott ujjal, az őrület egy-egy rohamában, helyükből kimozdítani őket. A harmincéves háború idején így ült itt az a sok protestáns hitvédő és vezető, akiknek a Habsburgok „kegye” elengedte a felnégyeltetést, a lefejeztetést vagy a felakasztatást, így ültek itt a jámbor Morva Testvériség tagjai és a jezsuiták zsidó áldozatai, így ült itt Bonneval császári táborszernagy, akit ellenlábasa, Szavójai Jenő herceg börtönöztetett be, és aki szabadulása után a törökök legendás Ahmed pasája lett. Itt sínylődött láncra verve Karl von David lovag, aki az örökösödési háborúban Mária Terézia ellen, a bajor VII. Károly oldalán harcolt,[105] itt végzett méreg Trenck Ferenc báróval, a vakmerő pandúrezredessel, így raboskodott itt, a Habsburg ház hálájából, Georg Olivier von Wallis gróf, tábornagy; itt sorvadt el a karcsú Filanghieri grófnő, az ékesszóló Don Marco Fortini páter, Giorgio Guido Pallavicini őrgróf és Frederico Confalionieri gróf, Olaszország függetlenségének előharcosai. És a külföldi ellenségek: Menzel, szász királyi udvari kancellista, aki elárulta Nagy Frigyesnek az osztrák-szász szövetséget és ezzel megadta a végső lökést a hétéves háború kitöréséhez; Schöning szász marsall, akit – miután választófejedelmével való teljes egyetértésben szövetséget próbált létrehozni Szászország, Hannover és Franciaország között Ausztria ellen[106] – a bécsi rendőrség Teplice-fürdőn őrizetbe vett és köszvénye ellenére a brnói sziklavár egyik nyirkos odújába vetett.[107]

A bel- és külpolitikának, az igazságügy, a hadügy, a kultusz- és oktatásügy államminisztereinek, a bizottságoknak és a kamaráknak, az ügyészeknek és minden közigazgatási ágnak – és mindazoknak az uralkodóknak, akiket a „jóságos”, a „dicsőséges” névvel ruháztak fel; a „felvilágosult abszolutizmus” és az „alkotmányos demokrácia” uralmának

104 Francia törvényhozó testület (1793—1799).

105 Mária Terézia ellenében választott német császár (1742—1745).

106 1692.

107 Spielberg várában számos magyar is raboskodott, köztük Kazinczy Ferenc és Lovassy László is.

ultima ratiója (végső bölcsessége) ennyi volt: Spielberg. És nem volt forradalom, amely ezt a Bastille-t megdönthette, falait a földdel egyenlővé tette volna.

Gyűlölték pedig eléggé, és még érdektelen foglyoknak, pénzsóvár gonosztevőknek bűnös homloka köré is glóriát helyezett a nép, kizárólag azért, amiért itt ültek. Minden boldogtalan betörőt a szegények megbosszulójává magasztosított a népköltés, regényeket írtak Johann Anionról, a bebörtönzött rendőrfelügyelőről, Heinrich Henkelt, a bankjegyhamisítót, a közhit a művészetek önzetlen barátjaként tisztelte, és még Filip Smutný mészárost is, aki pedig feleségét és három gyermekét gyilkolta meg, hősévé avatta egy népdal.

A nép szerette azokat, akik a Spielbergen szenvedtek, s az uralkodóknak, akár akarták, akár nem, számolniuk kellett ezzel a rokonszenwel.

II. József császár 1783. augusztus 3-án egy óra hosszat tartózkodott az egyik zárkában és azután kinyilvánította kísérete – no meg az iskolai olvasókönyvek számára –: nem kívánja, hogy a földalatti cellákban valaha is üljön még valaki. Erre vonatkozóan írásbeli tilalmat is adtak ki, de még ötven évvel később is rothadtak ott élő halottak. Ferenc császár még tovább ment „emberszeretetében”, megtiltotta a kazamaták fölött húzódó zárkasor használatát is, de mégsem akadályozta meg, uralkodásának idején mindvégig politikai foglyok üljenek ott. 1848-ban ezeket az odúkat német diákokkal tömték tele, akik fekete-vörös-arany zászlók alatt követelték minden német egyesülését, s cseh diákokkal, akik hazájuk szabadságát követelték. Ferenc József nem sokkal később megtiltotta, hogy a Spielberget továbbra is börtönnek használják; laktanyát csinált belőle és – helyőrségi fogdát.

Egyszer volt, hol nem volt – mondtuk az imént. A Spielberg a Csehszlovák Köztársaságban már csak parkként, laktanyaként és múzeumként szolgált. Szelíden emelkedő szerpentinjein, akácok és gesztenyék alatt, szerelmes párok andalogtak. Az erődbe egy gyalogezred tartalék-zászlóalját, egy fényszóró osztagot és egy postagalamb-részleget szállásoltak be. A múzeum olyan volt, mint egy panoptikum rémkamrája, brnói iskolásfiúk és olasz hazafiak zarándokoltak el oda.

A kínzókamra kínzó szerszámkészlete és a nyirkos boltívek alatt elenyészett sóhajok bizony sok látogatót elborzasztottak. Aztán a borzongás is elmúlt, akárcsak az önkény évei, azok az évek, amelyekről joggal hittük mindnyájan, hogy sosem térhetnek vissza. Százötven évvel a párizsi Bastille ostroma után azonban új jajkiáltások hallatszanak, új kínzóeszközök gyötrik új áldozataikat, halálordítások törnek fel a Spielberg falai között. Az egykori borzalmak színtere mai borzalmak színterévé vált, s a Spielberg ma ismét a „reakciós önkény Grál-vára”,[108] aminek Börne száz évvel ezelőtt elnevezte.

---

108 Középkori lovagregények mondabeli fellegvára.

GYILKOSOK MAUZÓLEUMOT EMELNEK A LEENDŐ ÁLDOZATNAK

A terv ennyi volt: ki kell irtani egy milliós népet és múzeumban kell bemutatni, milyen fanatikus és veszélyes ellenségei voltak az „ezeréves birodalomnak” a meggyilkoltak, vagyis a zsidók. Minél gazdagabban rendezzük be a múzeumot – gondolták a nácik –, annál nyilvánvalóbb lesz az eljövendő nemzedékek előtt, hogy megváltottuk a világot és történelmet alkottunk.

– Én magam pedig – tette hozzá gondolatban az Obersturmbannführer[109], akit a terv végrehajtásával bíztak meg – ezáltal ráadásul még egyetemi magántanár is leszek.

Erre azonban nem került sor. Habár megtörténhet, hogy a megszökött Obersturmbannführer és egykori reménybeli magántanár egyszer még felbukkan és jutalmat követel a zsidóktól a mauzóleum-múzeumért. Ami egyébként nem volt kizárólagosan az ő alkotása. Alapállományát a prágai izrealita hitközség történelmi kabinetjének köszönhette. Kiegészítéséről pedig bőségesen gondoskodtak a náci időkben: naponta fosztottak ki zsinagógákat, a múzeum berendezésén pedig több munkaerő fáradozott, mint a fáraók piramis-építkezésein. S a nácik rabszolgáit még annyira sem kellett kímélni, hogy további robotra lehessen még vinni őket. Ellenkezőleg: haláluk benne volt a programban.

Nemcsak az volt itt példátlan, hogy a munkaerőt még halálán túl is kihasználták. Példátlan volt a rabszolgák rátermettsége is. Hiszen a megsemmisítendő néphez tartoztak és jobban ismerték az anyagot, mint ahogy kutatási területét egy etnográfus valaha is megismerhetné. Aligha akadt köztük egy is, aki meg ne kísérelte volna, hogy az ellenséges művet baráti művé alakítsa, hogy azt valahogy saját hitével meg ne töltse. És sikerült!

Hogyan sikerült? Hogyan tudták rászedni a építtető uraságot?

Az a maroknyi zsidó ember, aki túlélte a múzeum berendezését, mindenképpen csodára hivatkozik. Szerintük eleinte a magántanári címre pályázó Obersturmbannführer becsvágyának volt köszönhető, hogy kizárólag tudományos szempontból kifogásolhatatlan tárgyakat vett fel a múzeumba, végül azonban a tárgyak bizonyítóereje győzte és térítette meg az Obersturmbannführert és törzskarát etikailag is.

De ez nem igaz. A múzeumalapítók – sem önként, sem akaratlanul – nem kívánhattak tanaik ellen szóló bizonyítékokat kiállítani. Azért estek bele a csapdába, mert hittek birodalmuk ezeréves jövőjében és ennek megfelelő hosszú építési határidőt szabtak maguknak. Az, amihez a rabszolgákat és azok alkotó ismereteit fel akarták használni, csupán talpköve lett volna a rágalom

---

109 Katonai fokozat a hitleri SS alakulatokban.

monstre emlékművének. A talapzat fölött dicsfény övezte volna a szőke daliát, amint örök időkre mélységbe taszítja a ZSIDÓT.

– Tóbiás – mondogatta az Obersturmbannführer nyájasan szakértőjének, dr. Jakobovitsnak –, Tóbiás, te leszel az utolsó zsidó, akit meg fogok skalpolni.

Egy szép napon valóban megskalpolta szegény Tóbiás Jakobovitsot – gázkamrába küldte. Ezen a napon értek véget annak a bizonyos alapzatnak munkálatai. A további felépítéshez már nem kellettek zsidók.

De éppen ebben az időpontban következett be az a hirtelen fordulat, amelyben a hívők Isten kezét látják és amelyet a tudományos szocializmus dialektikus változásnak nevez. Az állítólag már régen atomjaira hullott Vörös Hadsereg felszabadítóként vonult be Prágába és a nácik ész nélkül menekültek, mintha az a démon korbácsolta volna őket, amelyeket maguk találtak ki…

*

A múzeum két részre oszlik. Az egyik, „A prágai gettó”, a temetkezési egylet épületében, a legendás zsidó- temető földjén kapott helyet. Ezt a temetőt, akárcsak a középkori Altneu (Staronová) zsinagógát, a múzeum külső részeként meghagyták és lezárták. Megnyitni majd akkor szándékoztak, ha már nem lesznek élő zsidók, akik a halottakat meglátogatnák.

Mielőtt erről a részlegről szólnánk, a szerkesztő elnézést kér, amiért csak olyan prágai tudósítóval rendelkezik, akire az egyes objektumok nem hatnak a meglepetés erejével, hanem csupán a viszontlátás, a felújuló reminiszcenciák érzésével.

Az az eredetileg világosbarna brokátból készült, ötcakkos, szakadozott zászló például régi ismerőse tudósítónknak. Gyermekkorában ez a zászló annak volt a kézzelfogható bizonyítéka, hogy létezik egy kalandokkal teli világ is. Meghatározott ünnepeken előhozták a zászlót és egy éppen olyan ősrégi inget a templom kincstárából. Az egyik tisztségviselő, akit általában sok hívő és különösen sok fiú állt körül, elbeszélte ezeknek a daraboknak a történetét. A zászló és az ing is bizonyos Molchóé volt, aki barátjával, Reubenivel Olaszországban zsidó forradalmat szervezett, ki akarta kiáltani a zsidó királyságot és hősi halállal a máglyán halt meg.

Mintegy Molcho ingének párjaként függ itt Mordechai Meisl aranyból szőtt, tarkán hímzett, pompás templomi függönye. Ez viszont a felnőttek félénk csodálatát váltotta ki, és talán még nagyobb mértékben, mint a hős Molcho relikviái az ifjúságét. Mert Mordechai Meisl olyan gazdag volt, hogy e függöny készítésekor kizárólag neki dolgozott az egész zsidó aranyhímző céh, és II. Rudolf császár újra meg újra kölcsönökért folyamodott hozzá. II. Rudolf halála után per indult a kölcsönadott pénz visszaszerzéséért, de e per során

Philipp Lang, egy tiroli paraszt fia,[110] játszotta Shylock[111] szerepét és végül is a zsidó hitelezők lettek az üldözöttek.

A pompás templomi függöny adományozójánál nem volt kevésbé gazdag a pompás Tóra-köpeny ajándékozója sem. Ez a Pinchas Oppenheim egy orangutánnal őriztette a házát. A hívatlan vendégeket sem egy felfegyverzett őrcsapat, sem egy harapós kutyafalka el nem ijeszthette volna jobban. A majom még halála után is őrt állt: Pinchas Oppenheim kitömette és az ablakba támasztotta. Onnan vicsorgatta fogait még ura halála után is. Egy szép napon azonban feldőlt az orangután és vert aranyakat kezdett hányni. Vajon ezeket a dukátokat pákosztosságból nyelte-e el, avagy Pinchas Oppenheim használta halott majmát takarékpersely gyanánt, ezt a *Sippurim* című prágai mondagyűjtemény nem tudta eldönteni.

A múzeum egyes dokumentumai barátjára, Sigmund Reachra emlékeztetik a tudósítót. Világéletében szegény és szerény könyvkereskedő volt a Skorepka utcában, és azért maradt világéletében szegény és szerény könyvkereskedő, mert minden pénzét és minden munkáját szerelmére fordította. Szerelmét százágú korona[112] díszítette és Prága városának hívták. Mindazt, ami Prágában vagy bárhol a világon Prágára vonatkozott, azt felhajszolta, lefényképeztette és sokszorosíttatta. Gyűjtötte azokat a jellegzetességeket is, amelyek az építkezési láznak estek áldozatul. Amennyire tőle telt, nem hagyott szerelméből nyomtalanul eltűnni semmit. Neki sem lett volna szabad nyomtalanul eltűnnie – neki, aki családjával együtt náci kéztől halt meg. Sigmund Reach még írókat is megihletett, s egyikük, névszerint Strobel, *A magiszter fáklyája* című könyve előszavában köszönettel emlékezik meg róla. Miután azonban a barna rémbirodalom magához ragadta a hatalmat, a szerző tüstént visszavonta előszavát és új előszóban rimánkodott kegyelemért egy évvel korábban írt bűne miatt. Kár, hogy a múzeumban nem állították ki Sigmund Reach arcképét, a szegény és szerény könyvkereskedőét; tisztelet, becsület nevére. Arcképe mellett ki kellett volna állítani – a náci-irodalmár jellemét bemutatandó – Strobel előszavának mindkét változatát – szégyen, gyalázat nevére.

*

Az a cipő itt a legutóbbi időkig a prágai rabbinátus bíróságáé volt és használták is. Tudósítónk azonban, aki maga is prágai, Tuniszban ismerkedett meg egy hasonló cipővel és a cipő céljával, s egzotikumként írt róla. A cipő értelme a következő: ha egy házasember gyermektelenül hal el, akkor fivérének, hacsak nem süketnéma, házas vagy hitehagyott, nőül kell vennie az

110 II. Rudolf császár komornyikja és bizalmasa.

111 Shakespeare „A velencei kalmár” c. drámájának főalakja. Kapzsi uzsorás.

112 Prága egyik jelzője a „száztornyú”.

özvegyet és a törzset tovább kell gyarapítania. Ha azonban sem teste, sem lelke nem kívánja a nőt és nem mutat erre hajlandóságot, akkor az özvegynek a hitközség vénei előtt oda kell lépnie sógora elé, és meg kell sértenie a férfit. Le kell ráncigálnia a cipőt a lábáról, ki kell köpnie a lovagiatlan sógor előtt és e szavakkal kell arcul ütnie: „így járjanak mindazok, akik nem akarják tovább építeni testvérük házát. Ámen”.

A rabbiság bírósága előtt az ember elválhatott házastársától.
A múzeum falán kora-középkori és későújkori prágai váláslevelek függenek, különös érdekességük az, hogy nem Prága városában keltek. Mert a városok nem örökkévalóak. A folyók és a tavak sokkal ritkábban tűnnek el a föld felszínéről. Ezért aztán a prágai válási ítéletek „demiskarja Mezigrady, (Vysehrad-Hradcany), dejoswo al nehar Wiltawa weal nahar Butiz” helyen keltek. A hely nevét csupán az tudja lefordítani, aki tökéletesen érti az arameus nyelvet és egyben a prágai zsargont is. A „Butiz folyam” egyébként kis patak csupán, mára már elvesztette színe és szaga utolsó maradványait is, boltozatot építettek rá, de még ma is úgy hívják, mint akkoriban. A „Wiltawa” (Vltava) is megvan és a neve is, habár az osztrák hivatalos nyelv háromszáz éven át és később a nácik is csak „Moldau”-nak nevezték. Áll Vysehrad vára és a Hradcany is, köztük Prága városa, abban pedig egy zsidó hitközség.

*

A temetkezési egylet, amelynek házában a muzeális darabokat elhelyezték, maga is a legbámulatosabb muzeális darab. Nemcsak a zsidóság legrégibb egyesülete, hanem ezenkívül nincs is Európában egyetlen olyan nem zsidó egyesület sem, amely négyszáz év óta és napról napra ugyanazon a helyen folytatná tevékenységét. Azok az alapszabályok, amelyek végső megfogalmazásukat a tizenhatodik században Löw főrabbinak köszönhetik és amelyek eredetiben itt lógnak, ma éppúgy érvényesek, mint akkoriban.
A tagságot itt is – akárcsak a máltai lovagrendben – házasokra és nőtlenekre osztják, s a felvételt – akárcsak a Német lovagrendben – ballotage[113] dönti el.
A szervezet hivatalos neve kezdettől fogva „Azok szent egylete, akik a jót cselekszik”, mivel a temetés maga is jócselekedetnek számít, hiszen akiről így gondoskodnak, visszafizetni sohasem tudja, hálás sohasem lehet érte, mivel halott. Még a barna tömeghalál korszakában is működött ez a temetkezési egylet, habár nevét nem használhatta, csupán „Temetkezési vállalat” lehetett.

Azt az emlékünnepséget, amelyet az egylet a harmincéves háború óta a „ros-chodes sevat” előestéjén, alapítójának sírja körül szokott megrendezni, a náci történelemalkotók örök időkre betiltották.

A múzeum ablakából látni ezt a sírt, Löw főrabbi sírját. Sőt – természetesen csak képen – látni az ünnepséget is. A kopár fák között tartott ünnepséget annak a híres tizenhat képnek egyike ábrázolja, amelyek a vallási

---

113 Titkos szavazás, amelynél fehér vagy fekete golyókat dobnak egy urnába.

türelem és felvilágosodás korszakában keletkeztek. Amikor az ortodox jótékonyság férfiai kételkedni kezdtek a temetkezési egylet fennmaradásában, művész kezével örökítették meg a temetkezés helyes formáit. A képsorozat és az alapszabályok a halottas ház berendezéséhez tartoztak; a halottas ház múzeummá lett és hozzátartozik Löw főrabbi sírja is odakint. Sok halált túléltek már ezek itt, a nácizmus haláláról nem is beszélve.

*

A prágai osztállyal ellentétben, – ahol tudósítónk otthon érezte magát – a szomszédos Klaus-zsinagógában, a „Világ zsidósága" osztályon majdnem olyasfajta látogatónak képzeli magát, amilyennek a nácik álmodták a fajtiszta-árja jövő múzeumlátogatóit. Holott ezek a kiállítási tárgyak sem származnak messzi vidékekről. Többnyire morvaországi, sziléziai és szlovákiai zsinagógákból és a hívők lakásaiból valók. Amit ott a barna betörők, gyújtogatok és rablógyilkosok nem találtak elég értékes zsákmánynak, azt – a közjó mindenekelőtt! – beszolgáltatták a náci „Zsidókérdés-Kutató Intézet"-nek, a prágai győzelmi múzeum számára.

Itt találhatók tehát azoknak a helységeknek a kultúrtörténeti emlékei, amerre a vandálok dúltak.

A bejárati ajtó mellett kinyújtott kar fogadja a belépőt, mintha torkon akarná ragadni. Holott csak a látogató szívébe akar markolni, rézből van, alamizsnaperselyből nyúlik ki és tenyerébe nyílást vágtak a jótét-pénzdarab számára. Ilyen nyomatékosan és fenyegetően – ehhez hasonlót tudósítónk csengettyűs perselyen vagy gyűjtőládán még sohasem látott – gyűjtik a kegyes adományokat a keleti zsidók zsinagógáiban és temetőiben.

A rituális előírás azt követeli, hogy minden zsidó ház ajtófélfájára ferdén egy kis csövet erősítsenek. Olyat mint egy hőmérő, de nem fokbeosztást, hanem egy pergamenre írott áldást tartalmaz, védelmet minden rossz ellen. Egy múzeum bejárata természetesen nem elégedhetik meg egyetlen ilyen „mezuzá"-val, kapufélfáját teleszögezték velük. Minél keletebbről származnak, annál nagyobbak. Bármennyire féltek is a zsidók a pogromlovagoktól, kiknek ily módon elárulták, hogy házuk zsidó ház, nyilván még inkább hittek a mezuza erejében, hogy megvédi őket a pogromtól.

*

Minden egyes üvegszekrény a vallási tevékenység más-más ágát mutatja be. Magyarázatot a tizennyolcadik századbeli rézkarcok nyújtanak hozzá. Akkoriban Németországban, többnyire a zsidók megtérítése vagy üldözése céljából, több fóliáns jelent meg: legvégzetesebb a kitért Pfefferkorn *A kézitükör*,[114] J. A. Eisenmann *Az újra-felfedezett zsidóság* és Wagenseil *Tela ignea Satanae* című antiszemita szennyirata volt, tele elferdített idézetekkel.

114 Először 1511-ben jelent meg.

Szinte arra termettek, hogy a *Stürmer* és Streicher[115] újra felhasználhassa őket.

Ám a múzeum náci szervezőjének a zsidó kényszermunkások nem sokat árultak el zsidógyűlölő elődeinek műveiről. Egyetlen könyvet ajánlottak neki, Christian G. Bodenschatz négykötetes művét, *A mai német zsidóság vallási alkotmányát*, amely 1784-ben Erlangenben jelent meg. A magyarázó szövegek és a rézkarcok feliratai ebből a tárgyilagos, sőt talán egyenesen filoszemita könyvből származnak; fényképmásolatuk ötszörös nagyításban illusztrálja a kiállított tárgyakat.

A nácik népszerűbbnek és hatásosabbnak vélték azt a szemléltető világszemléleti oktatást, amely panoptikumszerűen mutatja be a zsidók életét. Ezen a téren az őrjöngésig elvakult megbízók kiélhették volna túlzó, rágalmazó és kifigurázó hajlamaikat, de munkatársaik ellenállása itt is sikeres volt.

Egy biedermeier szobában életnagyságú viaszfigurák ülnek a húsvéti vacsoránál, hátradőlve székükben, miként az ezen az estén előírásszerű. A nagyapa azt a fehér köntöst viseli, amely hamarosan halotti leple lesz, a ház ura különböző fűszereket és kovásztalan kenyeret oszt szét, a ház asszonya, ünnepi főkötőjében, az étel körül szorgoskodik, és a fiú előtt ott van az a képeskönyv, amelyből majd felolvassa a tételt: miben különbözik ez az ünnep…? Az egyik teli serleg előtt üres a szék. Elianove széke az, Éliás prófétáé, aki oly szigorú inkognitóban vesz részt ezen a vacsorán, hogy tökéletesen láthatatlan. A falon egy szándékosan ütött lyuk tátong, a mesterségesen előállított romos rész neve „chorben beth hamikdas”, és jelentése: sose feledkezzetek meg a jeruzsálemi templom lerombolásáról.

Az Obersturmbannführer dühödten ordítozott, amikor a figurákat bemutatták neki:

– Az orruk nem tetszik, két, nem, három centivel meg kell hosszabbítani!

A viasz-szobrász ekkor a megparancsolt centiméterekkel valóban meghosszabbította a orrokat, de az ünneplő család ezáltal egyetlen centiméternyit sem vesztett méltóságából.

Miként azok mesélik, akik végigélték a múzeum keletkezésének történetét, az Obersturmbannführer úr felbőszült a sakter ábrázolása miatt is.

– Ez nektek állatkínzás? Majd én megmutatom nektek, mi az igazi kínzás!

Azt követelte, hogy az éppen levágásra kerülő tehén szeméből fájdalom és vád sugározzék, alatta elborzasztó vértócsa legyen, és szadista vigyorgás torzítsa el a metsző arcát.

115 Antiszemita náci hetilap címe és szerkesztőjének neve.

E tapasztalatok után az Obersturmbannführer felhagyott azzal a tervével, hogy zsidaitól még egy rituális gyilkosság plasztikus ábrázolását is követelje. Ezt a feladatot meghagyta az elkövetkezendő, zsidóktól immár megtisztított korszak modellkészítőinek; alapul a *Stürmer* képei szolgáltak volna neki. Erre azonban már nem került sor.

*

A múzeum bűntényeken alapuló eredetéről mindenekelőtt az a tény tanúskodik, hogy a tárgyak sok, egymástól alig különböző példányban szerepelnek. Ha a gyűjteményt fokozatosan szedték volna össze, és vétel vagy csere útján egészítették volna ki, s nem pedig tömeges rablás útján, akkor nem volna meg ez az ismétlődés.

– Embarras de riches-ben szenvedünk – mondja tudós vezetőm, dr. Muneles, szójátékot képezve a francia „richesse” (gazdagság) és a héber „risesz” (antiszemitizmus) azonos csengéséből.

A templomi kárpitokat, szám szerint kétezer-ötszázat, külön raktárakban kellett elhelyezni, mivel a Klaus-zsinagóga falaira korántsem fért volna rá ez a sok nehéz brokát és szőttarany tapéta. Még nehezebbek volnának persze, ha a közjó mindegyik szolgája – aki a kárpitok ideszállításában részt vett – saját zsebe ékesítésére ki nem tört volna belőlük néhány gyöngyöt és drágakövet.

Egy reneszánsz serleg fedelén – állítólag Löw főrabbié volt valaha – az ifjú Dávid zavart mosollyal teszi lábát Góliát levágott fejére. A seiholsem látható és mindenütt jelenlevő Éliás prófétának olyan kelyhekben szolgálják fel az italt, melyeknek domborművein a próféta elevenen az égbe száll – egyedülálló mennybemenetel ez. Rubinpiros cseh üvegből készültek a kiddusserlegek, rajtuk héber felirat. Az egyik világi ivópoháron ez a szó áll: Lechájim – egészségedre. A temetkezési egylet nagy ezüst kancsóján egy halotti menet jár körül, de nem festett vagy dombormívű, hanem csupa ércből öntött figura, akárcsak az ólomkatonák.

Így hát az a nép, amelynek meg volt tiltva, hogy faragott képet csináljon magának arról, ami az égben fent vagy a földön lent van – a tilalom második részét nem fogadta meg egészen. Alkotó szenvedélyét azonban többnyire mégiscsak díszítésekben tombolta ki.

Még a sófár-kürtre is, amelyből az istentisztelet bizonyos pillanataiban oly rikoltó hangokat csalnak ki, díszeket véstek, akárcsak arra a buzogányra, amellyel a templomszolga a lusta hitközségi tagok ajtajain kopog, hogy felébressze őket az istentiszteletre. A zsinagóga-oszlopok és a templomi eszközök, a metszőkések és a sírkövek, a gyűjtőperselyek és a kegyszerek csodálatos meanderekkel[116] vannak ékesítve, egyeseken még a horog-csillag és a dávid-kereszt elemei is megtalálhatók.

---

116 Kígyóvonal-dísz.

Remekbe készültek a „bezumim”-ok, azok a finom művű vagy tömör kivitelű dobozok, amelyekben balzsamot, tömjént vagy rózsavizet tartanak és amelyek egy fonott gyertya társaságában egy tálon hevernek.

Minderre Sabbat hercegnőnek van szüksége, aki péntek estéjén felkeresi a szegény zsidót, egy gyöngéd éjszakát és egy gyöngéd napot tölt vele és mihelyt a hétvége végére jár, átnyújtja neki arany nárdus-szelencéjét.[117]

„Illat árad – őt üdíti.
Búcsúzóul a hercegnő
Hűs italt nyújt hercegének,
Felhörpinti ez s a serleg
Alján csak pár csepp marad.
Asztalára önti ezt,
Majd a gyertyát fogja kézbe,
S e pár cseppbe mártja, míg a
Lángja sistereg s kihuny.”

A hölgyet azonban nem csupán Heine költői szeme látta meg. A sabbat-dal utolsó strófájánál az Altneu-zsinagóga valamennyi hívője minden egyes péntek estén hátat fordít a szent Keletnek, az ajtó felé fordul és egy lépést tesz a belépő Sabbat felé. Ő, milyen szép! Képe ott tükröződik valamennyiük szembogarán, s hacsak, egy is akadna közöttük, aki kételkednék eljövetelében, megláthatná a többiek szemében.

Dehát most nem az Altneu-zsinagógában vagyunk a péntekesti istentiszteleten – a naptár közönséges hétköznapot mutat és mi múzeumban vagyunk. Előttünk egy porosz gránátos-sisak áll, feszes vigyázzban – hétágú gyertyatartó lett belőle. Teringettét, ilyen ragyogó feltámadásról nem is álmodott volna, midőn a kolíni csatában leröpült viselője fejéről vagy viselője fejével együtt a cseh harcmezőre.

A múzeum képkereteiről egymagukban is külön elbeszélést, ha úgy tetszik, keretes elbeszélést lehetne írni. Ezüst hullámlemezbe feszítve, mutatja egy „mizrach” az irányt, ahonnan legközelebb a segítség, még akkor is, amikor a Hitler-vész a legnagyobb. Nem messze onnan, aranykeretben több óralap látható, de nem a vonatok indulási idejét jelzik az ígéret földje felé, hanem az istentiszteletek idejét. Csillog-villog, habár szégyenlősen kellene elbújnia, egy „sivizi”. Valaha arra figyelmeztette kellő eréllyel a zsidó népénekeseket, akik templomi énekesekként is felléptek, hogy az oltárt ne tévesszék össze a pódiummal. Ott fenn ezeket a szavakat kellett mondaniuk: „Sivizi – Isten szava járjon előttem.”

Ez előtt a figyelmeztető tábla előtt állva, már Isten irodalmi művének közvetlen szomszédságában vagyunk. A hivő, akit a frigyláda elé szólítanak,

---

117 Illóolaj-tartalmú növény. Gyökeréből illatos anyagot gyártanak.

előbb hálát rebeg az isteni szerzőnek és csak ezután kezdi meg ájtatosságát. Illő szertartásossággal először leveszi a kézzel írott könyvről a pompás takarót, a tizenkét törzset jelképező mellvérttel, a királyi koronával, a jogarral és a csengettyús országalmával. Azután magasra emeli a könyvet, amely immáron csak egy pergamen tekercs, hogy a hitközség láthassa és még a hivők között meghúzódó kételkedők is elismerjék: „Igen, ez az, ez a törvény!”

De… de vajon az a férfi, aki most egy fejezetet fel fog olvasni a törvénykönyvből, nem hamisíthatja azt meg, nem hagyhat ki belőle valamit? Nem, semmiképpen sem! A felolvasó mellett ott áll a bibliatudós revizor, és részben szigorú ellenőrzés, részben egy kis segítség céljából, ezüst pálcikával követi a szent sorokat. Az, aki felolvas, csupán a betűket nézi, míg a bölcs, aki a pálcikával rámutat a bölcsességre, csupán a sorokat nézi.

A múzeumban azonban a pálcikákat nézik. Sok ilyen pálca látható itt. Mindnek kéz-formája van, kinyújtott mutatóujjal, mindegyik kéz kecses és díszes, és mind másképpen az. Aprócska ujjak különböző korszakokból származó aprócska gyűrűket viselnek, és úgy tetszik, hogy még a körmöt is különböző divatok és népszokások szerint manikűrözték. És egyetlen kéz sem egy kézfej csupán – mindegyikhez egy-egy kar is tartozik, hol egy izmos, csontos, inas, meztelen kar, hol pedig egy finoman csipkézett kézelőbe és tompafényü fémből hímzett ruhaujjba bújtatott kar.

A biblia szentélye a csarnok felmagasított részén volt, amelyet az arab „Al memor” szavakkal jelölnek meg. Itt állt a törvény, amely tanít és ítél, és amelyet nemcsak saját népe tekint megtámadhatatlannak és csalhatatlannak, hanem a keresztények és mohamedánok, az eretnekek és szektáriusok is.

És ott fenn, holttest módjára felravatalozva, azt kellett volna bizonyítania az ezeréves náci birodalom eljövendő nemzedékei előtt, hogy uralkodó helyzetét a barna rohamosztagosok megdöntötték. A biblia azonban a helyén maradt, míg Hitler birodalma kilencszázkilencven évvel az ezer év letelte előtt szétpukkant, s bűze elszállt, mint az ördög szellentése.